

L'adaptació de manlleus en català i en altres llengües romàniques

Maria-Rosa Lloret
Clàudia Pons-Moll (eds.)

UBe

L'adaptació de manlleus en català i en altres llengües romàniques

L'adaptació de manlleus en català i en altres llengües romàniques

Maria-Rosa Lloret
Clàudia Pons-Moll (eds.)

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

© Edicions de la Universitat de Barcelona

Adolf Florensa, s/n
08028 Barcelona
Tel.: 934 035 430
comercial.edicions@ub.edu
www.edicions.ub.edu

© dels textos respectius: Glòria Claveria Nadal, Marie-Hélène Côté, Xavier Fargas, Judit Freixa, Rosangela Lai, Maria-Rosa Lloret, Mercè Lorente, Clàudia Pons-Moll, Ernest Rusinés, Marina Vigário, F. Xavier Vila

ISBN: 978-84-9168-878-5

Organització del 27è Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona (CLUB 27): Clàudia Pons-Moll, Maria-Rosa Lloret i Jesús Bach-Marquès. El Grup d'Estudi de la Variació (GEV) i el Grup d'Estudi de la Variació Dialectal (GEVaD) de la Universitat de Barcelona han contribuït a la publicació d'aquest llibre.

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada de Creative Commons, el text de la qual està disponible a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

Índex

La introducció i l'adaptació de manlleus. Descripció, teoria i norma <i>Maria-Rosa Lloret, Clàudia Pons-Moll (Universitat de Barcelona)</i>	9
<i>Alegreto/allegretto</i> : reflexions a l'entorn de l'adaptació dels italianismes <i>Glòria Claveria Nadal (Universitat Autònoma de Barcelona)</i>	17
L'adaptation des emprunts de l'anglais en français : variation dialectale, phonologie, lexicographie <i>Marie-Hélène Côté (Université de Lausanne)</i>	43
Word-initial heterosyllabic clusters in loanword adaptation: from Catalan, Spanish and Italian loanwords into Sardinian <i>Rosangela Lai (Università di Pisa)</i>	77
Estratègies en l'adaptació de manlleus en català i en altres llengües romàniques <i>Clàudia Pons-Moll (Universitat de Barcelona)</i>	111
Loanword adaptations and European Portuguese segmental phonology <i>Marina Vigário (Universidade de Lisboa)</i>	145
Taula rodona: Descripció i norma en la incorporació de manlleus al català <i>Moderador: F. Xavier Vila (Universitat de Barcelona)</i> <i>Participants: Xavier Fargas (TERMCAT, Centre de Terminologia), Judith Freixa (IULA-Universitat Pompeu Fabra), Mercè Lorente (Institut d'Estudis Catalans, IULA-Universitat Pompeu Fabra), Ernest Rusinés (Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals)</i>	175

La introducció i l'adaptació de manlleus. Descripció, teoria i norma

Maria-Rosa Lloret
Clàudia Pons-Moll
Universitat de Barcelona

La globalització, l'ús intensiu de les noves tecnologies, el caràcter preponderant d'Internet i l'ús de les xarxes socials com a mitjà d'interacció habitual en la societat contemporània han provocat, en la majoria de llengües, una recepció massiva de paraules preses d'altres llengües, això és, manlleus, sobretot de l'anglès, però també del francès, l'italià, el xinès, el japonès o l'àrab. Es tracta de veus com ara *Brexit*, *spoiler*, *streaming*, *mindfulness*, *gadget*, *handout*, *detox*, *tour*, *parkour*, *rentrée*, *panettone*, *sorpasso*, *risotto*, *momentum*, *shiatsu*, *emoji*, *wonton*, *feng shui*, *kebab*, *gihadisme*, etc., les quals han anat penetrant en les diferents llengües receptores a un ritme cada vegada més frenètic i d'una manera cada cop més impermeable a qualsevol mena de frontera geopolítica. Així mateix, el caràcter fins ara hegemònic de la societat occidental, sobretot l'estatunidenca i la britànica, i, en conseqüència, el prestigi i l'ascendència que hi estan associats, expliquen que la llengua donant per excel·lència hagi estat i continuï sent l'anglès (vegeu, entre altres, Haspelmath i Tadmor, 2009). En efecte, la recepció de manlleus de l'anglès, a diferència de la de la resta de llengües potencialment donants, no té restriccions per camp semàntic: afecta principalment les xarxes socials i les noves tecnologies (*influencer*, *youtuber*, *hater*, *tuit*, *hashtag*, *blogger*, *post*, *wifi*, *programari*, *demo*, *meme*, *app*, *smartphone*, *share*, *like*, *post*, *geek*, *gif*, *selfie*, *troll*), però també el periodisme en general, la política i l'economia (*fake news*, *Brexit*, *bitcoin*, *output*, *offshore*, *off the record*), la ciència i la tecnologia (*big data*, *eye tracking*, *computer vision*), el treball i l'educació (*coaching*, *flow*, *start-up*, *workshop*, *brainstorming*, *deadline*, *update*, *paper*, *review*, *draft*), el comerç (*black friday*, *cyber monday*, *màrqueting*), l'esport i l'oci (*play-off*, *trekking*, *running*, *cross training*, *fitness*, *body pump*, *body balance*, *cycling*, *spa*, *scape room*), la moda (*outfit*, *halter*, *jeans*, *it*, *chic*, *hipster*, *look*, *must*), la cultura i les indústries culturals (*bookcrossing*, *e-book*, *spoiler*, *prime time*), la gastronomia i els productes alimentaris (*slow food*, *bagel*, *brownie*, *brunch*, *pancake*, *carrot cake*, *chutney*, *detox*), per posar només alguns exemples il·lustratius recents.

No obstant això, en l'última dècada els manlleus procedents de llengües parlades a l'Extrem Orient i al Pròxim Orient han experimentat també un cert auge, que s'insinua a l'alça, per la conjuntura geopolítica i econòmica cada vegada més influent dels seus respectius països. En aquest cas, els manlleus se circumscriuen sobretot als camps de la gastronomia i de l'estil de vida saludable (*tataki, sushi, wonton, gyoza, tempura, dim sum, feng shui, shiatsu*, etc.), en el primer cas, i als de la religió, la política, la gastronomia i l'oci, en el segon (*burca, gihadisme, kebab, tabulé, falàfel, hammam*, etc.) (vegeu, per exemple, Freixa, 2019).

Aquestes dues tendències, recepció de l'occident anglòfon i de l'orient, contrasten amb la incorporació cada vegada menys significativa de manlleus de llengües tradicionalment donants, com el francès i el llatí, amb una clara tendència a la baixa, i l'italià, que manté el ritme de donacions (vegeu, per exemple, Freixa, 2019, per a dades relatives al català, extrapolables en bona part a la resta de llengües romàniques).

Altres causes que tradicionalment s'han adduït per a la incorporació de manlleus, que han quedat en part sortejades o com a mínim difuminades per raons d'ordre major, com les comentades més amunt, són òbviament el contacte de llengües (vegeu, entre altres, Boix i Vila, 1998), la necessitat de designar noves realitats, nous conceptes, nous fets (TERMCAT, Centre de Terminologia, 2005), i fins a un cert punt, la simple moda o tendència a l'esnobisme (Freixa, 2019).

El comportament fonològic dels manlleus és rellevant per motius diversos. D'una banda, perquè serveixen de diagnòstic per calibrar la productivitat dels fenòmens fonològics que caracteritzen una llengua determinada. Observar de quina manera s'adapten els manlleus permet establir quins processos són plenament actius, quins no ho són tant, quins no ho són gens, etc. D'altra banda, atès que es detecten estratègies i factors compartits en l'adaptació de manlleus en diferents llengües, esdevenen una bona finestra als universals lingüístics. Així mateix, el fet que els manlleus presentin de vegades estructures no atestades en les llengües receptores, a les quals els parlants s'han d'enfrontar sense cap mena de precedent en la llengua pròpia, també serveix per detectar aquesta emergència d'universals lingüístics. L'anàlisi dels manlleus també és rellevant des d'un punt de vista aplicat, concretament per a l'aprenentatge i l'ensenyament de segones llengües i de llengües estrangeres, atès que el tipus de dificultats i les conseqüents estratègies que sorgeixen a l'hora d'adaptar els manlleus són similars a les que emergeixen a l'hora de produir una segona llengua. Malgrat tot això, els estudis dedicats al comportament fonològic dels manlleus en les llengües romàniques són encara avui dia escassos, i encara més els que adopten una perspectiva contrastiva.

Amb l'objectiu de revertir aquest buit, el present volum aplega contribucions de diferents especialistes en la fonologia de les llengües romàniques, dedicades de manera exclusiva a l'adaptació de manlleus, les quals van ser presentades en el 27è Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona (CLUB 27), celebrat el 15 de novembre de 2019. En els treballs hi tenen representació no només un ventall ampli de llengües entre les quals hi ha el català, l'espanyol, el francès, l'italià, el portuguès europeu i el del Brasil i el sard, sinó també perspectives ben diverses, com ara la lexicografia, la lingüística de corpus, la teoria fonològica, la dialectologia, la gramàtica històrica i l'etimologia, etc.

L'article «*Alegreto/allegretto*: reflexions a l'entorn de l'adaptació dels italianismes», de Glòria Claveria Nadal (Universitat Autònoma de Barcelona), s'inscriu en el marc del projecte «Osservatorio degli Italianismi nel Mondo» (OIM) i s'hi aborden i il·lustren els diferents mecanismes d'adaptació formal dels manlleus de l'italià a l'espanyol, amb incursions en altres llengües romàniques, com ara el català mateix. L'autora fa un recorregut històric per les diferents estratègies d'adaptació formal que han experimentat els italianismes en espanyol, tenint en compte tres posicions estructurals dins del mot: la posició inicial, la posició interior i la posició final de mot. En relació amb aquesta darrera posició, per exemple, és interessant observar que tradicionalment l'espanyol havia optat sobretot per l'elisió vocàlica en els mots italians acabats en consonant coronal seguida de *-e* o *-o* (*caporale* > *caporal*, *canelone* > *canelón*, *pedistallo* > *pedestal*, *violino* > *violín*, *calamaro* > *calamar*), i, de manera més marginal, pel manteniment de la vocal final, sobretot quan es tractava de la *-o* (*panettone* > *panetone*, *modello* > *modelo*, *camerino* > *camerino*, *piano* > *piano*). En els italianismes més recents, però, aquesta darrera estratègia és la que s'ha imposat, i també la preservació de la forma italiana original (*trattoria*, *amaretto*, *sorpasso*), amb alguns casos d'hipercorrecció, com ara *grafitto* > *grafitti* o *paparazzo* > *paparazzi*.

L'article «L'adaptation des emprunts de l'anglais en français: variation dialectale, phonologie, lexicographie», de Marie-Hélène Côté (Université de Lausanne), analitza les adaptacions vocàliques i consonàntiques d'un conjunt de tres-cents vuitanta-vuit manlleus de l'anglès al francès transcrits fonèticament en dos diccionaris de referència: *Le Petit Robert*, per al francès normatiu europeu, i *Usito*, per al francès normatiu del Quebec. Concretament, investiga quin grau d'incidència tenen, en les adaptacions proposades pels dos diccionaris, la forma fònica en la llengua d'origen dels manlleus (anglès), les normes de correspondència grafia-so pròpies del francès, les diferències dialectals entre el francès europeu i el francès del Quebec, i les restriccions fonotàctiques característiques del francès. L'estudi conclou que la correspondència grafia-so és

rellevant en les adaptacions dels manlleus en totes dues varietats, a diferència del que es deriva de treballs anteriors, com el de Paradis i LaCharité (2008), que consideraven aquest factor marginal i secundari. Ara bé, el francès del Quebec, tal com és esperable per raons de proximitat geogràfica i, per tant, de contacte lingüístic directe, és més sensible a la forma fònica dels manlleus en la llengua original que no pas el francès europeu. Finalment, pel que fa a les restriccions distribucionals de sons pròpies del francès, l'autora detecta que emergeixen especialment en les adaptacions proposades per *Le Petit Robert* i que es relaxen en les proposades per *Usito*.

En l'article «Word-initial heterosyllabic clusters in loanword adaptation: from Catalan, Spanish and Italian loanwords into Sardinian», Rosangela Lai (Universit  di Pisa) investiga de quina manera el sard ha adaptat, des de l'edat mitjana fins avui dia, els grups consonàntics en posició inicial de mot en manlleus de l'italià, del català (predominants en el sard campidan s, parlat al sud) i de l'espanyol (predominants en el sard logudor s, parlat al nord de l'illa de Sardenya). S'hi analitzen, entre d'altres, les adaptacions dels grups consonàntics en posició inicial de mot sC-, que l'italià ha mantingut com a tals i que l'espanyol i el català han resolt amb una epèntesi inicial, els quals s'han adaptat seguint les restriccions distribucionals i fonotàctiques actives en sard logudor s i en sard campidan s. Aix , el sard campidan s manté intactes els grups inicials sC- que provenen de l'italià (cf. it. *spinacio* [spi'na:tʃo] → [spi'na(t)ʃu]), i adapta els que provenen de l'espanyol i del català amb l'elisió de la vocal inicial (cf. esp. *estudiante* [estu'djante] → [stu'di'anti]; cat. *esquarterar* [eskw rt 'ra] → [skwarte'rai]). En canvi, el sard logudor s insereix una vocal epentètica [i] en els manlleus que provenen de l'italià i de l'anglès (cf. [ispi'na(t)ʃu]), i adapta els que provenen de l'espanyol i del català amb un canvi vocàlic de [e] o [ ] a [i] (cf. [istu'di'anti]; [iskwarte'rai]). L'article també analitza altres fenòmens interessants, com ara l'adaptació de mots començats en r-, que, en aquest cas, es mantenen inalterats en logudor s (cf. it. *ricco* → ['riku]; cat. *rellotge* → [re'loɖʒu]), mentre que insereixen una vocal epentètica [a] en campidan s (cf. [ar'riku], [arre'loɖʒu]).

En l'article «Estratègies en l'adaptació de manlleus en català i en altres llengües romàniques», Clàudia Pons-Moll (Universitat de Barcelona) explora i il·lustra de manera contrastiva els diferents mecanismes i estratègies a qu  recorren diverses llengües romàniques (català, espanyol, italià, portugu s europeu i portugu s del Brasil) a l'hora d'incorporar paraules manllevades d'altres llengües, sobretot de l'anglès. D'entre aquestes estratègies, s'investiguen la importació diferencial o no reparació, l'adaptació a la fonologia nativa, la reparació divergent, la reparació innecessària, l'emergència del no marcat i la inte-

racció de fenòmens en un mateix manlleu. En l'article es consideren tant les adaptacions que ocorren en el nivell segmental (adaptacions vocàliques i consonàntiques), com les adaptacions condicionades pel context dins de la paraula (per exemple, la posició final), com també les adaptacions que ocorren en el nivell suprasegmental (estructura sil·làbica i accentuació en el domini del mot simple i del mot compost). L'article acaba reflexionant sobre la manera en què el comportament fonològic dels manlleus transcendeix en l'aprenentatge i la producció de segones llengües i llengües estrangeres.

En l'article «Loanword adaptations and European Portuguese segmental phonology», Marina Vigário (Universidade de Lisboa) revisa les característiques de les adaptacions segmentals que ocorren en els manlleus de l'anglès al portuguès europeu, com ara l'adaptació de les africades de l'anglès [dʒ] i [tʃ], de la fricativa glotal [h], de l'aproximant alveolar [ɹ], de les seqüències de vocal seguida de nasal en posició interior de mot i en posició final de mot, i de diversos elements vocàlics. L'autora conclou que, com a mínim en el nivell segmental, en el portuguès europeu no hi ha una fonologia específica dels manlleus, sinó més aviat una adaptació força generalitzada a la fonologia nativa. El comportament fonològic dels manlleus, a més, li serveix per reconsiderar qüestions relacionades amb l'estatus fonològic de les semivocals, les oclusives labialitzades, les vocals centrals no baixes, les vocals nasals i la ròtica uvular.

Així com des d'un punt de vista teoricodescriptiu la incorporació de manlleus no és objecte de controvèrsia, atès que implica un camp d'estudi empíric addicional i, per tant, un enriquiment de la perspectiva que pot adoptar el lingüista, sí que ho és en el terreny de la gramàtica normativa, sobretot en llengües minoritzades, més vulnerables al contacte lingüístic. Així, des del punt de vista normatiu, la primera reacció de l'acadèmia davant d'una forma manllevada és la cerca de formes alternatives pròpies del sistema. Això protegeix la llengua de l'estancament productiu, n'estimula la capacitat comunicativa, afavoreix la creativitat i l'explotació dels recursos propis del sistema, i contribueix a reforçar la idea que qualsevol llengua és apta per a tots els usos, inclosos els més tècnics. Però quan no hi ha una forma alternativa en la llengua receptora, com ocorre, per exemple, amb els xenismes, l'opció de l'acadèmia és adoptar el manlleu. Finalment, una tercera reacció de l'acadèmia davant del manlleu és proposar-ne l'adaptació formal (fònica, morfològica i ortogràfica), que pot ser immediata o progressiva (TERMCAT, Centre de Terminologia, 2005).

Amb la finalitat de debatre sobre aquestes qüestions, en el CLUB 27 es va organitzar la taula rodona «Descripció i norma en la incorporació de manlleus al català», moderada per Francesc Xavier Vila (Universitat de Barcelona) i es-

tracturada a l'entorn de cinc temes: a) la diversitat denominativa; b) la utilitat i la legitimitat de les institucions normatives; c) el tractament dels fenòmens de contacte de llengües; d) l'origen dels manlleus i els calcs, i e) l'anàlisi de la implantació i les polítiques de difusió. El debat va anar a càrrec de quatre especialistes en la matèria, representants de diferents institucions públiques catalanes responsables de proposar els criteris i les orientacions que se segueixen a l'hora d'incorporar o no determinats manlleus, així com a l'hora d'adaptar-los a la fonètica, la morfologia i la grafia de la llengua catalana. Són, seguint l'ordre alfabètic, Xavier Fargas, cap de comunicació del TERMCAT, Centre de Terminologia; Judit Freixa, directora de l'Observatori de Neologia (OBNEO) de l'Institut de Lingüística Aplicada (IULA) de la Universitat Pompeu Fabra; Mercè Lorente, membre numerària de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i directora de l'IULA de la Universitat Pompeu Fabra, i Ernest Rusinés, cap del Departament d'Assessorament Lingüístic de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (CCMA). L'objectiu final de la taula era reflexionar sobre el paper que han de tenir l'acadèmia i els mitjans de comunicació en la incorporació de manlleus en català, i analitzar les actuacions que es duen a terme des de les institucions implicades, d'una manera o altra, en la normativa i l'estandardització lingüístiques. En aquest volum es presenten les reaccions dels ponents a les qüestions plantejades. Tots els autors coincideixen a destacar que un dels aspectes més importants en el camí de la implantació dels neologismes terminològics és preveure encertadament que les adaptacions suggerides, a més de fonamentar-se en criteris lingüístics rigorosos, acabin tenint un ús real en la llengua, o, dit d'una altra manera, que els parlants les acceptem i les incorporem sense incomoditat, sense que les sentim allunyades del nostre parlar. Això sí, sense que aquest nou cabal lèxic ofegui —i, encara menys, substitueixi innecessàriament— les expressions pròpies del català.

L'organització del CLUB 27 i la publicació d'aquest llibre han estat possibles gràcies al suport del grup de recerca consolidat Grup d'Estudi de la Variació (GEV, 2017SGR942; < www.ub.edu/GEV/ >), finançat per la Generalitat de Catalunya, i s'ha desenvolupat en el marc del Grup d'Estudi de la Variació Dialectal (GEVaD; < www.ub.edu/GEVAD/ >) i del projecte «Fenómenos de interfaz fonética-fonología-morfología desde la perspectiva de la variación lingüística» (InFoVar, FFI2016-76245-C3-3-P), finançat per l'Agència Estatal d'Investigació (AEI), del Govern d'Espanya, i el Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER), de la Unió Europea.

REFERÈNCIES

- BOIX, Emili; VILA, F. Xavier (1998). *Sociolingüística catalana*. Barcelona: Ariel.
- FREIXA, Judit (2019). «Augment constant dels manlleus en la premsa catalana: una conseqüència de la mundialització?». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, vol. 29, pàg. 43-64.
- HASPELMATH, Martin; TADMOR, Uri (ed.) (2009). *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. Berlín: De Gruyter Mouton.
- PARADIS, Carole; LACHARITÉ, Darlene (2008). «Apparent phonetic approximation: English loanwords in Old Quebec French». *Journal of Linguistics*, vol. 44, pàg. 87-128.
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA (2005). *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*. Vic/Barcelona: Eumo/TERMCAT.

Alegreto/allegretto: reflexions a l'entorn de l'adaptació dels italianismes*

Glòria Claveria Nadal

Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM: Aquest treball s'emmarca en les tasques de recopilació i correcció dels italianismes de l'espanyol i del català per al projecte internacional «Osservatorio degli Italianismi nel Mondo» (OIM), que es basa en una metodologia fonamentalment contrastiva. A partir del corpus de manlleus aplegats a l'OIM, l'estudi ofereix un primer acostament als principals fenòmens d'adaptació formal que presenten els italianismes de l'espanyol i a l'evolució que han experimentat al llarg del segle.

ABSTRACT: This research has been conducted in the framework of compiling Spanish and Catalan italianisms within the international project «Osservatorio degli Italianismo nel Mondo» (OIM), based on a contrastive methodology. The work considers the corpus of borrowings recorded in the OIM, and its chief objective is to offer a first look at the main phenomena of formal adaptation presented by italianisms of Spanish and their evolution over the centuries.

1. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest estudi és analitzar els manlleus de l'espanyol que provenen d'una llengua relativament propera, l'italià. Les reflexions que es desenvoluparan sorgeixen del treball que realitzo dintre del projecte de recerca internacional «Osservatorio degli Italianismi nel Mondo» (OIM), que, com es detallarà més endavant, té un plantejament fonamentalment comparatiu. En el meu cas, m'ocupo dels italianismes de l'espanyol europeu i del català,¹ per la qual cosa,

* Aquesta recerca s'ha desenvolupat gràcies als ajuts del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats al projecte PGC2018-094768-B-I00 i del Comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya al Grup de Lexicografia i Diacronia (2017SGR1251). Agraïxo les informacions sobre l'italià proporcionades per Paolo Silvestre.

1 Juntament amb Paolo Silvestre, per a l'espanyol, i Yorick Gomez Gane i Carolina Julià, per al català.

encara que es tractarà bàsicament dels manlleus de l'espanyol, també es farà referència als del català.

Sembla que, actualment i de manera general, hi ha una certa tendència a la incorporació de manlleus d'altres llengües sense adaptació formal, sobretot pel que fa a les característiques gràfiques i fonotàctiques. Aquest fenomen es pot observar ben clarament en els manlleus de l'anglès (vegeu Gómez Capuz, 2005; Gené-Gil, 2014: 135-136; Fernández Bernárdez, 2018a, 2018b), que són ara mateix els més freqüents; la propensió, però, també és extensible als elements lèxics procedents d'altres llengües i s'ha relacionat amb propietats que pertanyen al marc extern del contacte lingüístic, com la creixent globalització, l'increment i la profunditat dels contactes o un millor coneixement de les llengües de procedència. Es tracta molt possiblement d'una tendència general que es fa també palesa en el cas que s'estudia en aquesta exposició: els italianismes. Així ho ha assenyalat el gran historiador de la llengua italiana Lucca Serianni en el seu treball del 2008 «Gli italianismi nelle altre lingue romanze: prime riflessioni», un estudi fet a partir de l'observació de les primeres dades aplegades per l'OIM, en el qual porta a terme un primer esbós del panorama dels italianismes en diferents llengües:

Come avviene parallelamente per i foresterismi entrati in italiano, è normale che gli italianismi di adozione più recente tendano a mantenersi nella loro forma originale, anche in lingue che tendono ad assimilare il diverso come il francese e lo spagnolo. (Serianni, 2008: 29)

De fet, això mateix ja havia estat assenyalat més de trenta anys abans per T. E. Hope (1971) en la seva magnífica recerca sobre els manlleus amb doble direcció, els italianismes en francès i els gallicismes en italià (*Lexical borrowing in the Romance Languages: A Critical Study of Italianisms in French and Gallicisms in Italian from 1100 to 1900*), quan assenyalava, referint-se a l'ortografia, el següent:

Orthography too opens up many short cuts for the comparative lexicologist. In recent centuries, as we observed earlier, foreign words quite frequently come to be written habitually with the graphy and diacritics they had in their original environment. (Hope, 1971: 631)

Aquest comportament no només és vàlid per als manlleus més recents, sobre els quals podríem pensar que encara es troben en fase d'aclimatació, sinó que, com assenyalava Hope, és una direcció que sembla que es va consolidant des de fa un cert temps.

Les paraules del títol de la meua exposició tenen la voluntat de ser testimoni de l'abast que està adquirint aquest fenomen, encara que en *alegreto/allegretto* és només una qüestió que afecta la grafia, i no la pronúncia. Es tracta d'un substantiu i adverbí que pertany al món de la música i que començà a aparèixer a les fonts lexicogràfiques generals des de mitjan segle XIX:² formà part de la nomenclatura del diccionari de Domínguez (1846-1847), però no fou fins al segle XX que ocupà un lloc al diccionari de la Real Academia Española (RAE), primer a la versió manual (*Diccionario Manual*, 1927) i més tard al diccionari normatiu (*Diccionario de la lengua española* [DRAE], 1947):

ALEGRETO. dim. Algo alegre. || *Mús.* La composición de aire jovial. (Domínguez, 1846-1847)

[**ALEGRETO.** m. *Mús.* Aire menos vivo que el alegre. (*Diccionario Manual*, 1927)

Alegreto. (Del ital. *allegretto*). adv. m. *Mús.* 1. Con movimiento menos vivo que el alegre. || 2. m. *Mús.* Composición o parte de ella que se ha de ejecutar con este movimiento. (DRAE, 1947)]

Segons testimonien les fonts lexicogràfiques, l'adaptació d'aquest terme va seguir el mateix camí que el substantiu i adverbí de la mateixa família *alegro*, de recepció lexicogràfica més antiga.³

La situació lexicogràfica d'*alegreto*, juntament amb la d'*alegro*, canvia dràsticament a principis del segle XXI, quan en el diccionari acadèmic (DRAE, 2001) s'introdueix un petit canvi en l'escriptura de la forma estàndard (*alegreto* > *allegretto*), que, en realitat, reflecteix una modificació en el tractament del lèxic de procedència exògena. En aquesta edició del diccionari acadèmic s'apela al concepte d'*estrangerisme*,⁴ concebut com a manlleu no adaptat, i es propo-

2 Les dades lexicogràfiques citades s'han extret del *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española* (NTLLE); però cito el diccionari de Domínguez per la primera edició, i no pas per la cinquena (1853), que és la que apareix al NTLLE.

3 Es troba ja al diccionari de Terreros (1786-1788) (que apareix al NTLLE) i al DRAE (1817).

4 Vegeu DRAE (2001), «Advertencias para el uso del diccionario», on s'assenyala que «Los extranjerismos cuya extensión de uso en nuestra lengua así lo recomienda se van incorporando a la nomenclatura de este Diccionario. Se registran en su forma original, con letra redonda negrita, si su escritura o pronunciación se ajustan mínimamente a los usos del español, como es el caso de **club**, **réflex** o **airbag** —pronunciados, generalmente, como se escriben—; figuran en letra cursiva, por el contrario, cuando su representación gráfica o su pronunciación son ajenas a las convenciones de nuestra lengua, como es el caso de **rock**, **pizza** o **blues** —pronunciado generalmente este último como [blus]—.

»Los derivados españoles de palabras extranjeras, aunque estas presenten dificultades gráficas o de pronunciación, se representan en letra redonda. P. ej., **pizzería**, **flaubertiano**».

sa la marcació tipogràfica mitjançant la lletra cursiva.⁵ Aquest procediment s'aplicà en l'edició de 2001, tant en alguns manlleus que ja contenia el diccionari com en d'altres de nova incorporació. Així, en el terreny dels italianismes, s'enregistra el canvi formal en els casos d'*adagio*, *crescendo*, *pizza* i *pizzicato*. La modificació en el tractament lexicogràfic es pot observar comparant l'entrada al DRAE del 1992 amb la de la versió del 2001:

adagio². (Del it. *adagio*) 1. adv. m. *Mús.* Con movimiento lento. || 2. m. *Mús.* Composición o parte de ella que se ha de ejecutar con este movimiento. (DRAE, 1992)

adagio².

(Voz it.).

1. adv. m. *Mús.* Con movimiento lento.

2. m. *Mús.* Composición o parte de ella que se ha de ejecutar con este movimiento. (DRAE, 2001)

Cal posar esment no només en la cursiva, que assenyala que la paraula és considerada un estrangerisme, sinó també en el canvi del contingut del parèntesi «etimològic», en el qual es passa d'indicar l'origen del mot a marcar-lo com a paraula que pertany a una determinada llengua. Aquest procediment s'ha mantingut en l'edició següent (*Diccionario de la lengua española* [DLE], 2014), tant en nous lemes com en paraules ja existents al diccionari, entre les quals es troben *allegretto* i *allegro*, juntament amb *cantabile* (abans *cantábile*) o *decrecendo*. A la taula 1 es mostren els canvis introduïts en les dues primeres paraules.

Taula 1

allegreto

(Del it. *allegretto*).

1. adv. m. *Mús.* Con movimiento menos vivo que el *allegro*.

2. m. *Mús.* Composición o parte de ella que se ha de ejecutar con este movimiento. (DRAE, 2001)

allegretto

Voz it.

1. m. *Mús.* Movimiento menos vivo que el *allegro*.

2. m. *Mús.* Composición o parte de ella que se ha de ejecutar como *allegretto*.

3. adv. *Mús.* Con movimiento menos vivo que el *allegro*. (DLE, 2014)

⁵ Sobre aquesta qüestió, vegeu Sinner (2008), Giménez Folqués (2011a, 2011b, 2011c, 2019), Sánchez Martín (2014a, 2014b) i Fernández Bernárdez (2017, 2018a, 2018b).

alegro(Del it. *allegro*).

1. adv. m. *Mús.* Con movimiento moderadamente vivo.
2. m. *Mús.* Composición o parte de ella, que se ha de ejecutar con este movimiento. *Tocar o cantar un alegre*. (DRAE, 2001)

allegro

Voz it.

1. m. *Mús.* Movimiento moderadamente vivo.
2. m. *Mús.* Composición o parte de ella que se ha de ejecutar como *allegro*. *Tocar o cantar un allegro*.
3. adv. *Mús.* Con movimiento moderadamente vivo. (DLE, 2014)

En general, al diccionari acadèmic no apareixen variants diferenciades pel grau d'adaptació, excepte en el cas de *carpaccio*, un mot incorporat al DRAE (2001) que a l'edició següent consta com a *carpacho* i *carpaccio* (DLE, 2014), amb remissió de la forma gràfica no adaptada (*carpaccio*) a l'adaptada (*carpacho*):

Taula 2**carpaccio**

(Voz it.).

1. m. Plato compuesto de lonchas de carne o pescado, cortadas muy finas y condimentadas con diversas especias, que se consume crudo. (DRAE, 2001)

carpaccio

Voz. it.

1. m. carpacho. (DLE, 2014)

carpachoDel it. *carpaccio*.

1. m. Plato compuesto de lonchas de carne o pescado, cortadas muy finas y condimentadas con diversas especias, que se come crudo. (DLE, 2014)

En el cas d'*allegretto*, el canvi de tractament lexicogràfic en el diccionari de la RAE sembla trobar suport en l'ús del terme segons les dades dels corpus (*Corpus diacrónico del español* [CORDE], *Corpus del español del siglo XXI* [CORPES XXI]), que, encara que enregistren poques ocurrences del mot, mostren que és més freqüent la forma sense adaptació. Més dades conté l'Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional d'Espanya, en la qual, dels aproximadament 5.000 casos que es recuperen del mot, 4.910 corresponen a la forma *allegretto* i només 96 a la forma *alegreto*.⁶

⁶ La primera ocurrencia d'*allegretto* apareix a *El Corresponsal de Madrid* del 2 de juliol de 1839; la primera d'*alegreto* es troba a *El Coliseo* (Madrid) del 24 d'octubre de 1853. Tot i que no s'ha comprovat cas per cas i que, per tant, alguns casos no corresponen al substantiu (poden ser cognoms o bé formar part de textos en italià), les dades són prou clares.

L'exemple que acabem d'examinar es configura com la punta de l'iceberg d'un tipus de fenomen que ja el 2008 Serianni va qualificar d'«italinismi extra-lessicali», assenyalant que pertanyien a l'àmbit de la grafia i que la seva presència en les llengües modernes era cada cop més freqüent:

Alla grafia, non alla fonetica, pertiene il mantenimento della consonante geminata, sicuro inizio di italianismo: già stagionato nel caso del francese (*accoster, attitude, ecc.*), recente nel caso dell'iberoromanzo (spagn. *mozzarella, paparazzi*, port. *cappuccino...*). (Serianni, 2008: 27)

1.1. Els italianismes en castellà i en català

Tal com assenyala Dworkin en el seu llibre del 2012, *A History of the Spanish Lexicon: A Linguistic Perspective*, «Italian loanwords in Spanish still await scholarly attention within the framework of the contemporary studies of lexical contact and borrowing» (Dworkin, 2012: 139, nota 1). Efectivament, malgrat que ja des de mitjan segle XX es disposa de la monografia de Terlingen ([1943] 2016), dedicada als italianismes del castellà i que cobreix el període que va des dels primers manlleus fins al 1600,⁷ encara manca un estudi detallat i actualitzat dels manlleus d'aquesta procedència. El treball de Terlingen ([1943] 2016) fou intensament i extensament criticat i revisat per J. Coromines (*Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* [DECH], 1948) i altres autors (Gillet, 1948). El mateix Terlingen va fer uns anys més tard (vegeu Terlingen, 1967) un nou apropament als italianismes amb un abast cronològic més ampli. Actualment, la visió de conjunt de Dworkin (2012) es completa amb estudis més restringits, de caràcter històric (per exemple, Pascual, 1974; Arce, 1976; González Ollé, 1976; Delgado Cobos, 2000; Pérez Vázquez, 2007; Álvarez de Miranda, 2009; Junquera Martínez i Morala Rodríguez, 2019) o centrats en els italianismes més recents (per exemple, Castello, 1952-1953; Porrás Castro, 1992, 2000; Blanco *et al.*, 1994; Ayala Simón, 2002; Losada i Gil, 2008), a banda dels treballs dedicats a l'anàlisi d'un mot concret, als italianismes d'un autor o als d'una obra específica, els quals no cito per raons d'extensió.

En el cas del català, a part de visions panoràmiques i preliminars que es poden trobar en obres generals com les de Colón (1976) o Bruguera (1985) i

⁷ La monografia de Terlingen ([1943] 2016) ha estat reeditada recentment per la Universitat de Sevilla amb un pròleg de José Antonio Pascual.

dels estudis particulars sobre determinades paraules, des de fa pocs anys es disposa de l'obra de Gomez Gane (2012), també d'ampli abast, a la qual s'han d'afegir les dades documentals complementàries aplegades per Rofes Moliner (2016).

Des del punt de vista històric, l'època de major influència lèxica de l'italià en l'espanyol és la dels segles XVI i XVII (vegeu Dworkin, 2012: 143-155), període que coincideix amb el límit cronològic de l'obra de Terlingen. El català, per la seva banda, ha mantingut una relació molt especial amb l'italià des d'èpoques ben llunyanes. Cal recordar les paraules de L. Serianni quan diu, en referir-se al català, que «è stata nel Medioevo “una delle più importanti lingue europee” e che ebbe precoci contatti con l'italiano» (Seriani, 2008: 29); el contacte es produeix ja al segle XIII i és molt rellevant durant els dos segles següents (Schmid, 2006; Gomez Gane, 2012). Cal tenir en compte, per tant, el pes històric del català en la transmissió de les veus italianes al castellà i a l'aragonès, especialment en l'època anterior al 1500. Coromines (1948), en la seva crítica ressenya al llibre de Terlingen, apuntava que els italianismes anteriors al 1500 havien arribat a Castella a través del català, una hipòtesi de reconstrucció etimològica que deixa moltes empremtes en les etimologies del seu diccionari (per exemple, DECH, s. v. *artesano*, *bronze*, *brocado* o *lustre*). Aquesta hipòtesi de la particular relació entre italià, català i castellà en l'edat mitjana es troba també en l'exposició dels catalanismes del castellà de G. Colón a l'*Enciclopedia lingüística hispánica*, en la qual fa una atenció especial al paper del català com a transmissor de manlleus de l'italià (Colón, 1967: 227 i seg.; vegeu Calvo Rigual, 2008) en casos com *artesano*, *balance* o *forajido*. Aquest tipus de reconstrucció etimològica ha estat també reforçada pels treballs d'altres investigadors, com Veny (2008, 2009, 2013) o Massanell (2016); en aquests estudis es pot comprovar el paper del genovès en les transferències lèxiques, en especial les que pertanyen a l'esfera de la nàutica, un aspecte que havia estudiat detalladament Vidos (1939).

En etapes posteriors (a partir del 1700) i per la pròpia història de les dues llengües, els italianismes del català poden ser introduïts des del castellà (Schmid, 2006); i en ambdues llengües i sobretot en els segles XVIII i XIX, poden tenir com a llengua intermediària el francès. Des del punt de vista historicofilològic, les vicissituds de la història d'un manlleu poden arribar a ser molt complexes, un fet que es veu clarament en les recerques lexicològiques de G. Colón i de les quals són bona mostra treballs com el de Rainer (2005) per al terme comercial *agio*, amb diferents significats que pertanyen a diferents moments i amb evolucions també diverses. En la migració dels mots per diferents llengües, l'italià pot actuar com una llengua transmissora de llengües més llu-

nyanes i, en aquest cas, pot ser també difícil establir la llengua que ha actuat de transmissora cap al castellà o al català; aquest dubte és el que es planteja, per exemple, en la trajectòria del mot *café* des del turc fins a l'espanyol, en el qual poden haver actuat com a llengües transmissores el francès o l'italià (vegeu DECH, s. v. *café*; Varela Merino, 2009; Álvarez de Miranda, [2010] 2016).

1.2. Els italianismes i l'OIM

Com ja he esmentat, la recerca desenvolupada en aquest treball s'integra dintre del projecte internacional «Osservatorio degli Italianismi nel Mondo» (OIM), de l'Accademia della Crusca (Heinz, 2017), dirigit per Luca Serianni (Sapienza Università di Roma) i Matthias Heinz (Universität Salzburg). L'objectiu principal del projecte és construir un gran banc de dades disponible en línia (< www.italianismi.org/ >), en el qual es recopilaran totes les paraules o expressions d'origen italià en un ampli ventall de llengües.

Participen en el projecte, a més d'investigadors de diverses universitats italianes,⁸ un bon nombre d'universitats d'altres països; actualment, l'OIM involucra investigadors que pertanyen a més de deu països diferents.⁹ La base del projecte és el *Dizionario di italianismi in inglese, francese e tedesco* (DIFIT, 2008), dirigit per Harro Stammerjohann, un diccionari publicat inicialment en paper i actualment disponible en línia (< www.italianismi.org/ >).

En una primera fase, el contingut de l'OIM va aplegar els italianismes de les tres llengües del DIFIT: l'anglès, el francès i l'alemany. En una segona fase, s'hi han afegit les dades de cinc llengües més: tres de romàniques (el català, l'espanyol i el portuguès) i dues de no romàniques (l'hongarès i el polonès). S'han iniciat també les tasques de recerca i recopilació d'italianismes per a altres llengües (el xinès mandarí, el francès canadenc, el grec modern, l'anglès canadenc i dels Estats Units, el macedoni i el maltès).

8 Università di Firenze, Università degli Studi di Milano, Università degli Studi Internazionali di Roma, Università di Modena-Reggio Emilia, Sapienza-Università di Roma, Università di Genova, Università della Calabria i Università di Trieste.

9 Alemanya (Technische Universität Dresden), Àustria (Universität Salzburg), Canadà (University of Toronto), Espanya (Universidad de Sevilla, Universitat Autònoma de Barcelona, Universidad Nacional de Educación a Distancia), Estats Units (City University of New York), Grècia (Ethikòn kai Kapodistriakòn Panepistèmion Athenòn), Macedònia (Univerzitet Sv. Kiril i Metodij – Skopje), Malta (L-Università ta' Malta), Polònia (Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie), Portugal (Universidade de Lisboa) i Xina (Tianjin/Nankai).

L'«Osservatorio» es desenvolupa mitjançant una plataforma informàtica que homogeneïtza la introducció i la gestió de dades de les diverses llengües. Aquesta eina permet i facilita la comparació interlingüística, una metodologia que proporcionarà grans beneficis a la recerca lexicològica. Actualment, el banc de dades conté més de 12.000 italianismes de les llengües esmentades anteriorment (primera i segona fases); els manlleus estan vinculats a aproximadament unes 5.600 bases italianes.

Uns 1.250 italianismes de l'OIM pertanyen a les dues llengües iberoromàniques en les quals treballa: l'espanyol europeu (684) i el català (569).¹⁰ Els italianismes de l'espanyol enregistrats actualment a l'OIM foren recollits en una etapa anterior del projecte i per a la seva identificació es van utilitzar dues fonts lexicogràfiques bàsiques: el DECH i els diccionaris inclosos en el *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española* (NTLLE), que conté obres lexicogràfiques que van des del *Vocabulario español-latino* de Nebrija del 1495 fins al DRAE del 1992; es van recollir també, en aquell moment, els italianismes incorporats al DRAE (2001).¹¹ Per la seva banda, els italianismes del català procedeixen del traspass de les dades aplegades a *Gli italianismi nel catalano: Dizionario Storico-Etimologico*, monografia que conté un estudi documental i etimològic basat en diferents corpus i diccionaris (Gomez Gane, 2012: 12-13) publicats entre els anys 1926 (*Diccionari català-valencià-balear* [DCVB], 1926-1968) i 2007 (*Diccionari de la llengua catalana* [DIEC2]). Actualment s'estan revisant les dades existents a la plataforma i s'ha començat a recopilar italianismes per ampliar el corpus d'aquestes dues llengües.¹²

La plataforma proporciona les mateixes informacions per a totes les llengües que conté. Les informacions de les diverses llengües convergeixen en la *voce di partenza*, és a dir, la forma italiana, la consulta de la qual permet una visió panoràmica de la presència o absència de l'italianisme en les diverses llengües de l'OIM; així, per exemple, segons les dades que consten actualment a la plataforma, el mot italià *arlecchino* apareix en espanyol com a *arlequín*, en català com a *arlequí*, en francès com a *arlequin*, en portuguès com a *arlequim*, en polonès com a *arlekin*, en anglès britànic com a *harlequin*, en alemany com a *Arlecchino/Harlekin* i en hongarès com a *arlecchino/arlekin*.

10 S'ha previst que els italianismes emprats en l'espanyol d'Amèrica es tractin en una fase posterior del projecte.

11 Les tasques inicials de recollida de dades foren dutes a terme per la professora Paula Quiroga Munguía (Universidad de Valladolid).

12 La revisió i l'ampliació es duen a terme tant per als italianismes més recents com en relació amb les mancances que hi ha en el corpus d'italianismes més antics.

2. REFLEXIONS A L'ENTORN DELS PROCESSOS D'ADAPTACIÓ EN ELS ITALIANISMES: SINCRONIA I DIACRONIA

El projecte que s'acaba de presentar permet tenir una visió diferent dels italianismes, ja que, com que pren com a punt de partida el mètode comparatiu i el contrast interlingüístic, fa possibles dues perspectives: en primer lloc, permet el contrast entre dues llengües iberoromàniques, el castellà i el català; en segon lloc, permet que el corpus de manlleus d'una llengua constitueixi, per ell mateix, una història de l'italianisme, en la qual es produeix, com en tota història, una evolució que va des dels préstecs més antics fins als més recents. En aquest últim marc, aprofundiré, a continuació, en el comportament de l'espanyol al llarg de la seva història pel que fa a l'adaptació formal dels elements lèxics de procedència italiana.

La qüestió de l'adaptació formal no s'ha plantejat des del punt de vista històric de manera sistemàtica possiblement perquè les llengües —en aquest cas, italià i espanyol o català— són força semblants; amb tot, el tema té un cert interès no només com a criteri d'identificació (Vidos, 1939: 43-45; Hope, 1971: 623; Terlingen, [1943] 2016: 53-59), sinó com a tret que permet caracteritzar el funcionament d'una llengua en un estadi determinat i els canvis enregistrats en aquest funcionament al llarg de la història.

Terlingen ja va establir una distinció entre «préstamo integral» i «préstamo parcial», i, quant a aquest últim, va diferenciar entre l'adaptació de la grafia i de la fonètica, l'adaptació del valor semàntic i els calcs (Terlingen, [1943] 2016: 51-52); però no va aprofundir en aquesta qüestió més enllà de donar alguns exemples sense fer una descripció acurada del fenomen. No s'atén tampoc a aquest aspecte en el treball de Gomez Gane (2012). Encara que són monografies separades per més de seixanta anys, tant Terlingen com Gomez Gane donen prioritat als aspectes semàntics, que són els que forneixen l'estructura bàsica de les seves recerques.

Es pot trobar una visió general de l'adaptació en diverses llengües en el llibre de Stammerjohann (2013: 148 i seg.), a més de petites referències per al català en un treball de Schmid (2006) que té com a objectiu traçar un breu panorama dels manlleus de procedència romànica en les llengües de la península Ibèrica. Així, l'autora assenyala que «Los italianismos se acomodan fácilmente a la fonética y a la estructura silábica del catalán» (Schmid, 2006: 1797), una apreciació que, en principi, també seria aplicable a l'espanyol. Tot seguit, facilita una petita llista de fenòmens d'adaptació, entre els quals esmenta els següents:

[...] pèrdua de -o, -e, -n finals (*burlesco* > *burlesc*, *lustrò* > *llustre*,¹³ *parangone* > *parangó*), prótesis de e- (*stucco* > *estuc*), palatalització de l- inicial (*lustrare* > *llustrar*), simplificació de las consonants dobles (*attaccare* > *atacar*), fricativització de africadas (*polizza* > *pòlissa*, *cortigiano* > *cortèsà*, *scaramuccia/scaramuzza* > *escaramussa*). (Schmid, 2006: 1797)

Segons aquesta autora, aquests manlleus «con ligeros cambios se integran en la familia léxica o en el paradigma derivativo (*nocchero* > *nautxer/nauxer* [nau], *foglietto* > *fullet* [full], *fiorone* > *floró* [flor], *maneggiare* > *manejar* [-ejar]» (Schmid, 2006: 1797). També fa referència al fet que en alguns casos només es fa una «adaptación ortográfica», fenomen que ilustra amb els exemples de *medaglia* > *medalla* i *novella* > *novella*. Nota, a més, que «las voces de la terminología musical pueden conservar su forma original, por lo menos en la grafía: *adàgio* (vs. *adagi* ‘refrany’), *crescendo*, *trèmolò*, *allegro*, *andante*, *presto*, *vivace*, etc.» (Schmid, 2006: 1797).

Aquestes indicacions permeten fer una extrapolació al castellà per comprovar les principals línies de la transferència dels manlleus de l'italià cap a aquesta llengua. L'espanyol comparteix amb el català i el portuguès la pròtesi de la e-, un procés que encara és productiu (Posner, 1996: 352; Sampson, 2005, 2010; Bonet, 2006; Colina, 2009: 122-123); també comparteix amb el català la simplificació de les consonants dobles, però l'espanyol no mostra la palatalització de la l- inicial perquè la llengua estàndard no té aquest procés fonètic; a més, l'espanyol té un comportament diferent pel que fa al tractament de les vocals finals, amb un grau de conservació del vocalisme final més elevat que el català o el francès (Loporcaro, 2011: 65-69).

A continuació es presenten els principals processos d'adaptació gràfics i foneticofonològics que s'han produït en els mots espanyols manlevats de l'italià, distingint entre posició inicial (§ 2.1), posició interior (§ 2.2) i posició final de mot (§ 2.3).

2.1. Posició inicial de paraula

Com ja s'ha comentat, la pròtesi de e- en les paraules italianes que comencen per s seguida de consonant és obligatòria, ja que en cap de les dues llengües no és una estructura sil·làbica possible i en aquesta posició hi ha una forta tendèn-

13 Aquest cas no correspon a pèrdua de vocal final.

cia a l'adaptació dels manlleus de qualsevol procedència amb l'epèntesi vocàlica (vegeu Colina, 2009; Kang, 2011); per exemple, *stucco* > *estuco*, *svelto* > *esbelto*, *sbozzare* > *esbozar*, etc. Malgrat que l'adaptació tradicionalment ha estat tant fonètica com gràfica, en alguns manlleus que no figuren encara al diccionari de la RAE es poden trobar formes gràfiques sense epèntesi (*scherzo*, *spinto*, *stacatto*).¹⁴

A diferència del català, però, el castellà no té palatalització en posició inicial, sinó que es conserva la *l*- inicial italiana sense cap canvi (*lustrò* > *lustre*, *lustrare* > *lustrar*).¹⁵

2.2. Posició interior de paraula

En posició interior de paraula destaca la simplificació de geminades (*acconciare* > *aconchar*, *acquarella* > *acuarela*, *attaccare* > *atacar*), encara que en el cas de la *ela* doble hi ha també palatalització: *belladonna* > *belladona*, *brillare* > *brillar*, *collarino* > *collarino*, *merdellone* (it. ant.) > *merdellón*, *pollastro* > *pollastro*, *rampollo* > *rampollo*, *rivellino* > *revellín* (amb formes antigues *revelín*).¹⁶

Els italianismes són font de fonemes palatals, normalment amb adaptació gràfica (*abbagliare* > *aballar*, *bisogno* > *bisoño*, *canaglia* > *canalla*, *carogna* > *carroña*, *facciata* > *fachada*, *capriccio* > *capricho*). En algun exemple sembla que es pot rastrejar un procés de ieisme, que no és estrany en la història de l'espanyol (*scagliola* > *escayola*,¹⁷ *pagliaccio* > *payaso*).¹⁸ Caldria, però, dur a terme una anàlisi acurada per determinar les possibles explicacions del resultat fònic de cada cas (per exemple, *corteggiare* > *cortejar*, *corteggio* > *cortejo*, *appoggiare* > *apoyar*, *appoggiatura* > *apoyatura*, *artigiano* > *artesano*, *cortigiano* > *cortesano*).¹⁹

14 Són mots enregistrats al DEA i al DUE.

15 El DECH apunta una possible transmissió de la família a través del català *lustre* o del francès *lustre*; si aquesta possibilitat és certa, no ha afectat el resultat de la consonant inicial. Per al català s'hauria d'estudiar l'abast de la palatalització en posició inicial, la qual, malgrat que es dona en certs casos (*llapis*, *llotja*), no apareix en d'altres (*lava*, *lassanya*, *lavanda*, *lira*).

16 Vegeu DECH, s. v. *revellín*; López Vallejo (2008); Varela Merino (2009: 1881-1887).

17 El DECH (s. v. *escayola*) atribueix la forma *escayola* a la influència del català *esciola* 'alpiste'.

18 *Payaso* és un italianisme procedent del nom d'un dels personatges de la *commedia dell'arte* de la segona meitat del segle XVIII, del qual s'enregistren diverses formes alternants tant al segle XVIII com al XIX: *payaso*, *payazo*, *pallaso*, *pallazo*, *pallacho*. El diccionari de la RAE recull la forma *payaso* al DRAE (1817); més endavant també enregistra les formes *pallaso* i *pallazo* (Álvarez de Miranda, 2009: 6-7).

19 Segons el DECH (s. v. *cortesano*), *artesano* és un italianisme «según el modelo de *cortesano* y por conducto del cat.». *Cortesano*, per la seva banda, ve també de l'italià «por conducto del occ. ant. *cortesano*»

Els préstecs més antics han sofert l'evolució dels fonemes antics /ʒ/ i /ʃ/ al fonema /x/ (*bussola* > *brújula*, *sdruciollo* > *esdrújulo*; vegeu català *brúixola*, *esdrúixol*) i també hi ha molts casos d'adaptació de les africades italianes (*bozzeto* > *boceto*, *gorgonzola* > *gorgonzola*) a l'actual interdental fricativa /θ/ (en el sistema espanyol que distingeix /s/-/θ/).

2.3. Posició final de paraula

En posició final de paraula es troben diferències importants entre l'espanyol i el català. L'espanyol es caracteritza per un alt grau de conservació de les vocals finals del llatí i mostra unes restriccions notables en l'aparició de consonants en posició final de mot. Així, segons la descripció de la *Nueva gramática de la lengua española* (NGLE) (2011: 311):

La coda en posición final de palabra es casi siempre simple en español. Los segmentos consonánticos que aparecen en esta posición son coronales, fundamentalmente dentales y alveolares: /d, l, n, r, s/ en el subsistema seseante y /d, l, n, r, s, θ/ en el subsistema distinguidor; por ejemplo, *pared*, *sal*, *balcón*, *mar*, *gris*, *feliz*. Además, estas consonantes son los únicos segmentos que pueden aparecer como elementos consonánticos finales de morfemas flexivos y derivativos: *comed*, *malda*, *nacional*; *comen*, *nacionalización*; *comer*, *comedor*; *tiene*, *comemos*, *berlinés*; *acidez*. Este grupo de consonantes se encuentra en posición de coda final de palabra en todos los grupos léxicos del español, independientemente de la procedencia genealógica de sus elementos.

És a dir, només apareixen consonants coronals (Colina, 2009: 36), que en molts casos són fruit, des del punt de vista històric, d'un procés d'elisió de la vocal final llatina, generalment *-e* (*SALE* > *sal*, *MARE* > *mar*) i, en alguns casos, *-o* (*BONU* > *buen(o)*, *DOMINU* > *don*). L'espanyol, doncs, mostra al final de paraula un comportament força proper al de l'actual italià estàndard i, per tant, no presenta gaire canvis en aquesta posició.

Dintre del corpus d'italianismes de l'OIM, es poden observar certes fluctuacions en el tractament de la vocal final: hi apareixen exemples tant d'eliminació de la vocal com de conservació d'aquest segment en determinades distribucions.

(DECH, s. v. *cortésano*). Colón (1963-1966) postula per al primer un origen valencià. Són mots de procedència i evolució molt complexes (Hope, 1971: 36, 157 i 184).

Apareix elisió de la vocal /e/ darrere de les consonants /l/, /n/, /r/, /s/:

/l/: arsenale > arsenal,²⁰ caporale > caporal, carnevale > carnaval, caviale > cavial, fanale > fanal, madrigale > madrigal; /n/: balcone > balcón, bastione > bastión, buffone > bufón, campione > campeón, canelone > canelón, confalone (ant.) > confalón, sperone > esperón, festone > festón, fiorone > florón, impostazione > impostación, maccarone > macarrón, merdellone > merdellón, merlone > merlón, milione > millón, modiglione > modillón, pernicone > pernigón, piccione > pichón, pilastrone > pilastrón, poltrone > poltrón, postiglione > postillón, rampone > ramplón, soffione > sofión, trombone > trombón, violone > violón; /r/: monsignore > monsenyor;²¹ /s/: pave-se > pavés.

Com es pot observar, en el cas de la nasal alveolar hi ha una àmplia representació de finals en *-ón*, seqüència que coincideix amb el sufix augmentatiu d'ambdues llengües (*-one/-ón*).

Aquest mateix procés d'elisió es troba en mots italians acabats en /o/ davant les mateixes consonants:

/l/: andarivello [genovès] > andarivel,²² barigello [it. ant.] > barrachel, fistolo > fistol, piedistallo > pedestal; /n/: finals en *-ín*, arlecchino > arlequín, brigantino > bergantín, bolletino > boletín, carlino > carlín, corbattino > corbatín, scarpino > escarpín, spadaccino > espadachín, figurino > figurín, fiorino > florín, francolino > francolín, malandrino > malandrín, mattaccino > matachín, pasquino > pasquín, rivellino > revellín, taglierino > tallarín, trampolino > trampolín, strapuntino > traspontín, truffaldino > trufaldín, violino > violín; finals en *-án*, ciarlatano > charlatán, ruffiano > rufián; finals en *-ón*, mostacciuolo > mostachón;²³ /r/: calamaro [it. dial.] > calamar, caviaro [it. ant.] > caviar; /s/: biribisso > biribís.

L'elisió de la vocal final de la forma espanyola contrasta amb el que s'esdevé en català, que presenta, a més de l'elisió de la vocal final, l'elisió de *-n* en

20 El mot *arsenal* té un origen dialectal (vegeu DECH, s. v. *arsenal*; Hope, 1971: 27; Stammerjohann, 2013: 135).

21 No cito els infinitius que també tenen aquest tipus d'adaptació.

22 Per a *andarivel*, possible transmissió des del català *andarivell*, segons el DECH i el DLE (2014).

23 Per a *mostachón*, el DECH postula un canvi de sufix per explicar la substitució *-l* > *-n*.

posició final; per exemple, *balcó*, *macarró*, *violó*, *arlequí*, *bergantí*, *escarpí*, *xarlatà*, etc.²⁴

Al costat dels casos que presenten elisió d'una vocal final, es troben mots que no tenen aquest procés, sinó que mantenen la vocal final de la llengua donant. Mostren conservació de la vocal /e/ els exemples següents:

/l/: *cantabile* > *cantabile*, *papabile* > *papable*,²⁵ *tagliatelle* > *tagliatelle**,²⁶ /n/: *cicerone* > *cicerone*, *calzone* > *calzone**, *mascarpone* > *mascarpone**, *panettone* > *pane(t)tone**, *provolone* > *provolone**; /r/: *carabiniere* > *carabiniere**.

La conservació de la /o/ final, per la seva banda, ofereix més exemples:

/l/: *bastardello* > *bastardelo*, *cappelo* > *capelo*, *fornello* > *fornelo*, *martello* > *martelo*, *modello* > *modelo*, *ritornello* > *retornelo*, *trastullo* > *trastulo*, *tremolo* > *trèmolo*, *violoncello* > *violonchelo*, *zoccolo* > *zócalo*, *piccolo* > *piccolo**; /n/: finals en *-ino* *camerino* > *camerino*, *cappuccino* > *capuchino*, *casino* > *casino*, *concertino* > *concertino*, *cordino* > *cordino*, *sfumino* > *esfumino*, *ghibellino* > *gibelino*, *maraschino* > *marrasquino*, *moscardino* > *muscardino*, *tenorino* > *tenorino*; finals en *-ano* *artigiano* > *artesano*, *cortigiano* > *cortesano*, *fortepiano* > *fortepiano*, *mezzosoprano* > *mezzosoprano*, *piano* > *piano*, *portolano* > *portulano*, *soprano* > *soprano*; /r/: *zingaro* > *cíngaro*, *condottiero* > *condotiero*.

D'altra banda, s'està formant un petit grup de mots amb /i/ final; el grup conté algun italianisme antic (*lapislázuli*) i creix amb força a partir del segle XIX (*broccoli* > *brócoli*, *confetti* > *confeti*, *spaghetti* > *espagueti*, *intringoli* > *intrín-gulis*, *paparazzi* > *paparazzi*, *ravioli* > *ravioli/raviole*,²⁷ *salami* > *salami*,²⁸ *fettucini* > *fettucini**, *panini* > *panini**).

Els exemples aplegats permeten comprovar que en els manlleus que va rebre l'espanyol entre els segles XV i XVII va existir una forta tendència a la consolidació de l'elisió de /e/ i /o/ finals, en especial en els casos de *-ín/-ón*, amb

24 Per a l'aplicació d'aquest fenomen en l'adaptació fonològica dels manlleus del català actual, vegeu el treball de C. Pons-Moll en aquest mateix volum.

25 A *papable*, amb adaptació del sufix.

26 Marco amb un asterisc els manlleus que en la fase actual d'ampliació del projecte OIM s'han extret de diccionaris del segle XXI o del corpus BOBNEO i que encara no s'han inclòs a la plataforma.

27 Ambdues formes es troben al DRAE (2001). Aquest diccionari ja recollia *raviol*, marcat com a propi de l'Argentina amb el significat de 'papelina (de droga)'.

28 *Salami* presenta la variant *salame* per a Amèrica des del DRAE (2001).

forts vincles amb la morfologia. Cal destacar que la freqüència d'elisió de /o/ darrere de *-ín* coincideix amb la variant apocopada del sufix *-ino*, present en casos com *bailarín*, *balancín*, *colorín*, *polvorín*, *andarín* o *botiquín*, i que, segons han observat Malkiel (1988) i el *Diccionario etimológico de sufijos españoles* (DESE), es produeix una coincidència cronològica entre la documentació dels derivats en *-ín* i els italianismes amb el final *-ino* adaptats en *-ín*.²⁹ Per tant, sembla que hi ha una propensió interna cap a l'elisió, en la qual poden convergir altres causes externes a l'espanyol amb el mateix resultat: una possible transmissió de l'italianisme a través del francès o del català,³⁰ una possible intervenció en el procés dels dialectes del nord d'Itàlia, que presenten una tendència a la pèrdua de la vocal final (*e*, *o*) en situacions semblants a les de l'espanyol (vegeu Hope, 1971: 599; Loporcaro, 2011: 67; Rohlf, [1949] 1966: § 141-§ 142), o la pròpia elisió de vocal final de l'italià oral. Aquesta inclinació, però, perd força a partir del segle XVIII.

3. PRESENT I FUTUR DELS ITALIANISMES

En el corpus d'italianismes més recents —els que hem obtingut de la consulta de diccionaris publicats al segle XXI i també a partir de la consulta del BOBNEO (*Banc de neologismes* de l'Observatori de Neologia)—, trobem els manlleus i, en concret, els italianismes en plena ebullició. La tendència a conservar la forma originària, inclús en fenòmens com la conservació de geminades (*amaretto*, *frottola*, *trattoria*, *tutti*, *tuttista*, *vaporetto*, *fortissimo*, *sorpasso*), és elevada; per tant, apareix una situació diferent de la de l'italianisme més antic. Com que és un tret que no té correlació amb la pronúncia, no és estrany trobar un bon nombre d'hipercorreccions que en la forma escrita inclouen una consonant doble allà on l'italià no la té (*graffito* > *grafitti/grafitto*, *paparazzo* > *papparazi/papparazzi/papparazzo*, *scherzo* > *escherzzo*).³¹

29 Segons Malkiel (1988: 415-416), en les paraules amb final en *-ín* es pot distingir una capa antiga de gallicismes (*cojín*, *jardín*) i un grup d'italianismes posteriors al 1450. Identifica, a més, una capa àrab (*jazmín*, *tomín*) i les formes *-í*, *-ín*, *-ino* dels gentilicis.

30 Hi ha molts exemples d'aquest tipus d'explicació que prenen com a base l'elisió de la vocal final: DECH, s. v. *arcabuz*, *coronel*; Dworkin (2012: 148); *Nuevo diccionario histórico del español* (NDHE), s. v. *arcabuz*. Aquesta explicació s'aplica també a alguns manlleus que han canviat la /o/ final de l'italià per /e/; per exemple, *balaustre*, *bamboche*, *banquete*, *bronce*, *lustre* (vegeu DECH i DLE, 2014). Les anàlisis detallades de la documentació no sempre reforcen aquestes hipòtesis d'intermediació (vegeu Varela Merino, 2009: 975 i seg.; López Vallejo, 2008, 2010).

31 Exemples extrets de BOBNEO. Vegeu l'ús de les grafies dobles com a recurs d'alt poder caracteritzador en noms comercials (Navarro Salazar, 1991; Losada i Gil, 2008; Stammerjohann, 2013: 150).

La situació actual és complicada, amb un alt nivell de variació que a vegades queda reduïda a la grafia però que d'altres també implica variació fònica. Així, per exemple, els termes *atrezzo* i *attrezzista* apareixen al DLE (2014) amb les formes adaptades *atrezo* i *atrecista*, que donen a entendre que la pronúncia és amb interdental pel sistema de distinció entre /s/-/θ/. Altres obres lexicogràfiques, però, reflecteixen la varietat en l'ús de la llengua i recullen formes més properes a l'italià: per exemple, el *Diccionario de uso del español* (DUE) enregistra *atrezo* i *atrezzo*,³² el *Diccionario del español actual* (DEA) conté *atrezo*, *atrezzo* i *atrezzo*.³³

Les formes no adaptades poden implicar una desviació de les equivalències habituals entre grafia i pronúncia, o bé usos gràfics aliens a l'espanyol, trets que el diccionari acadèmic marca tipogràficament (*adagio*, *crescendo*, *decrescendo*, *mezzo*, *mezzosoprano*, *mozzarella*, *paparazzi*, *pizza*, *pizzicato*, *piccolo*, *sottovoce* / *soto voce*, *vendetta*). No costa trobar exemples de la mateixa naturalesa en altres diccionaris (DEA, DUE) o en el corpus de neologismes BOBNEO (*adagietto*, *aggiornamento*, *aggiornare*, *calzone*, *dolce far niente*, *fettucini*, *giro*, *jettatura*, *limoncello*, *maglia*, *mezzoforte*, *scherzo*, etc.).

4. PRIMERES CONCLUSIONS

Encara que des del punt de vista històric i com ha insistit moltes vegades, i amb raó, G. Colón és necessari fer un estudi detallat de la història de cada paraula, el recorregut que hem seguit en aquest treball ens ha donat l'oportunitat de fer una primera valoració dels italianismes com un conjunt i, seguint l'esperit de l'OIM, comparar-los amb conjunts d'italianismes d'altres llengües.

És cert que les fonts per a les diferents llengües de l'OIM són molt diverses i que aquest fet pot provocar un cert decalatge, però el fet de poder aplegar els resultats a partir de la base italiana (*base di partenza*) es configura com una excel·lent eina de treball. Per exemple, la comparació del tractament de la vocal final de l'italià proporciona un marc més ampli per a la interpretació tant de cada paraula com del comportament global de cada llengua, tal com es pot comprovar en la taula 3.

32 Aquest diccionari adverteix: «*Atrezzo*, aunque habitual en el uso corriente, es una adaptación incompleta de la voz italiana *atrezzo*. La castellanización correcta, también usada, es *atrezo* [atrézo]».

33 Els diccionaris catalans únicament contenen la forma més propera a l'italià amb conservació de la *t* doble: *atrezzo* (DIEC2, *Diccionari normatiu valencià* [DNV]), una divergència respecte dels diccionaris espanyols que ja va notar Cabré Monné (2010: 9).

Taula 3

Base italiana	Espanyol	Català	Francès	Portuguès	Anglès	Alemanys
arlechino	arlequín	arlequí	arlequin	arlequim	harlequin	Arlecchino
balcone	balcón	balcó	balcon	balcão	balcon/ balcony	Balkon
bronzo	bronce	bronze	bronze	bronze	bronze	Bronze
ciarlatano	charlatán	xarlatà	charlatan	charlatão	charlatan	Scharlatan
cicerone	cicerone	cicerone	cicérone	cicerone	cicerone	Cicerone
modello	modelo	model	modèle	modelo	model/ modello	Modell
pedistallo	pedestal	pedestal	piédestal	pedestal	pedestal	Pedestallo/ Piedestallo
violino	violín	violí	violino	violino	violino	Violine

Aquest acarament també permet identificar més fàcilment els possibles errors o deficiències de la informació. Per exemple, el català *balcó* no apareix actualment a la base de dades de l'OIM i és, doncs, una mancança de les fonts emprades per aquesta llengua; per tant, la comparació interlingüística pot ajudar a localitzar aquests casos. Tanmateix, la informació contrastiva també facilita el reconeixement dels manlleus semàntics de l'espanyol, com els termes de música *largo* o *lento*, que no estan identificats en les fonts emprades per aquesta llengua com a italianismes i, en canvi, són d'aquesta procedència, tal com es pot veure per l'existència de *largo* i *lento* en altres llengües (per exemple, el català o el francès).

Des dels primers italianismes documentats (*artesano*, *brújula*) fins als més recents (*maglia*, *sorpasso*), la llengua i les circumstàncies que l'envolten han anat canviant, cosa que es reflecteix també en els processos d'adaptació. Mentre que es manté al llarg de tota la història l'epèntesi de *e-* inicial com a procés de reparació de l'estructura *s* seguida de consonant, es perceben més canvis en el tractament de la posició final, amb una disminució de l'elisió de la vocal final i l'emergència de manlleus amb *-i*, que, encara que siguin plurals en la llengua d'origen, són reinterpretats com a formes de singular. La frontera entre l'una i l'altra maneres d'actuar es podria trobar en els inicis de l'espanyol modern (segles XVIII i XIX). L'exemple de *brócoli* és molt significatiu: el mot es documenta com a *bróculi* al *Diccionario de autoridades* (1726-1739, s. v. *bretón*), obra que

proporciona un exemple d'un text de 1635; també s'enregistra el mot amb les formes *brécol* (DRAE, 1837), *brócul/brócol* (Domínguez, 1846-1848) i el plural *brócules* al diccionari de Terreros (1786-1788). Actualment, el DLE (2014) continua recollint les formes *bróculi*, *brécol*, *brócul* i *brócol*, totes amb remissió a *brócoli*. És un cas que permet comprovar com els italianismes passen de ser adaptats amb formes amb elisió de la vocal final (tant si és *-e* com si és *-i*) a mantenir la vocal final, fins i tot la *-i*, tan aliena al sistema fonotàctic de l'espanyol.³⁴

La variació que trobem en els italianismes més recents concorda amb el comportament contemporani dels mots manllevats en general. En la varietat actual es perceben dues forces que entren en joc: la conservació de la forma d'origen i l'aclimatació a les característiques de la llengua d'acollida. Es verifica una certa tendència a l'acostament a la llengua d'origen, sobretot en la grafia, que és més accentuada en el cas d'alguns àmbits semàntics, com ara la música, la qual cosa explica la remodelació normativa d'acord amb la forma italiana d'*allegro*, *allegretto* i altres. Es comprova també la importància que en els manlleus més moderns adquireix la forma gràfica com a segell d'identitat. Caldrà veure si a partir d'aquestes oscil·lacions s'acaba consolidant una nova manera d'adaptar els manlleus de l'italià.

5. REFERÈNCIES

Obres lexicogràfiques i bases de dades

- BOBNEO = OBSERVATORI DE NEOLOGIA. *Banc de neologismes*. Disponible a: <obneo.iula.upf.edu/bobneo/>.
- CORDE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Corpus diacrónico del español* (CORDE). Banc de dades. Disponible a: <www.rae.es/banco-de-datos/corde>.
- CORPES XXI = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. Banco de datos (CORPES XXI). *Corpus del español del siglo XXI*. Disponible a: <www.rae.es/banco-de-datos/corpes-xxi>.
- DCVB = ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1926-1968). *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma de Mallorca: Moll. Disponible a: <dcvb.iec.cat/>.
- DEA = SECO, Manuel *et al.* (2011). *Diccionario del español actual*. 2a ed. Madrid: Aguilar.
- DECH = COROMINES, Juan; PASCUAL, José Antonio (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. 6 vol. Madrid: Gredos (ed. en CD-ROM: 2012).

³⁴ La *-i* final correspon al plural de *broccolo*.

- DESE = PHARIES, David (2002). *Diccionario etimológico de sufijos españoles*. Madrid: Gredos.
- DIEC2 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona / València / Palma de Mallorca: Edicions 62 / Abadia de Montserrat / Moll. Disponible a: <dlc.iec.cat/>.
- DIFIT = STAMMERJOHANN, Harro *et al.* (a cura de) (2008). *Dizionario di italianismi in francese, inglese, tedesco*. Florència: Accademia della Crusca. Disponible a: <difit.italianismi.org/>.
- DLE (2014) = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2014) (2014-2019, actualització). *Diccionario de la lengua española*. 23a ed. Madrid: Espasa. Disponible a: <dle.rae.es/>.
- DNV = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2014). *Diccionari normatiu valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua. Disponible a: <avl.gva.es/lexicval/>.
- DOMÍNGUEZ, Ramón Joaquín (1846-1847). *Diccionario nacional o gran diccionario clásico de la lengua española, el más completo de los publicados hasta el día*. 2 vol. Madrid: Establecimiento Léxico-Tipográfico de R. J. Domínguez.
- DUE = MOLINER, María (2016). *Diccionario de uso del español*. 4a ed. Madrid: Gredos.
- Hemeroteca Digital = BIBLIOTECA NACIONAL DE ESPAÑA. *Hemeroteca digital*. Disponible a: <hemerotecadigital.bne.es/>.
- NDHE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2013-). *Nuevo diccionario histórico del español*. Disponible a: <web.frl.es/DH/>.
- NGLE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2009). *Nueva gramática de la lengua española*. 2 vol. Madrid: Espasa.
- NTLLE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001). *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española*. Madrid: Espasa-Calpe. Disponible a: <buscon.rae.es/>.
- OIM = «Osservatorio degli Italianismi nel Mondo». Disponible a: <www.italianismi.org/>.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001). *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Real Academia Española. 22a ed. Disponible a: <lema.rae.es/drae2001/> (2014, 23a ed., versió actualitzada; disponible a: <dle.rae.es/>).

Estudis

- ÁLVAREZ DE MIRANDA, Pedro (2009). «Sobre los italianismos en el español del siglo XVIII». *Dieciocho: Hispanic Enlightenment*, vol. 32, núm. 4, pàg. 19-47.
- ÁLVAREZ DE MIRANDA, Pedro ([2010] 2016). «Café». A: *Más que palabras*, pàg. 36-41. Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- ARCE, Joaquín (1976). *Italianismi in spagnolo e spagnolismi in italiano*. Gènova: Istituto di Lingue Estere.

- AYALA SIMÓN, Eduardo (2002). «Italianismos en DRAE 1992 (versión electrónica), heterogeneidad en las marcas del sector de las comidas». A: Cusato, Domenico Antonio; Frattale, Loretta (coord.). *Atti del XX Convegno [Associazione Ispanisti Italiani]*. Vol. 2. Missina: Andrea Lippolis, pàg. 37-50.
- BLANCO, Valentina; LÓPEZ-ROMERO, Elisa; CASQUERO, Ana Cristina; GARCÍA, Ana María (1994). «Presencia de italianismos en los medios de comunicación españoles: prensa, televisión y lenguaje publicitario». A: *Actas del VI Congreso Nacional de Italianistas*. Vol. 1. Madrid: Comunidad de Madrid, pàg. 121-130.
- BONET, Eulàlia (2006). «Gender allomorphy and epenthesis in Spanish». A: Martínez-Gil, Fernando; Colina, Sonia (ed.). *Optimality-Theoretic Studies in Spanish Phonology*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins, pàg. 312-338.
- BRUGUERA, Jordi (1985). *Història del lèxic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CABRÉ MONNÉ, Teresa (2010). «La adaptació de préstamos en catalán». Madrid: Instituto Cervantes. Disponible a: < www.cervantes.es/imagenes/File/lengua/jornadas/Teresa_Cabr_Monn_2010IC.pdf >.
- CALVO RIGUAL, Casáreo (2008). «L'italià a l'obra de Germà Colón». A: Casanova, Emili; Echenique, M.ª Teresa (ed.). *El deler per les paraules: Les aportacions de Germà Colón a la romanística*. València: Universitat de València, pàg. 49-56.
- CASTELLO, Manlio (1952-1953). «Gli italianismi della lingua spagnuola». *Bollettino Dell'Istituto di Lingue Estere*, vol. 3, pàg. 26-46.
- COLINA, Sonia (2009). *Spanish Phonology: A Syllabic Perspective*. Washington: Georgetown University Press.
- COLÓN, Germán (1963-1966). «Sobre l'origen del castellà artesano». *Revista Valenciana de Filologia*, vol. 7, pàg. 175-176.
- COLÓN, Germán (1967). «Catalanismos». A: Alvar, Manuel; Badía, A.; Balbí, R. de; Lindley y Cintra, L. F. (dir.). *Enciclopedia lingüística hispánica*. Vol. 2: *Elementos constitutivos*. Fuentes. Madrid: CSIC, pàg. 193-238.
- COLÓN, Germán (1976). *El léxico catalán en la Romania*. Madrid: Gredos.
- COROMINES, John (1948). «[Ressenya de] TERLINGEN, J. H., *Los italianismos en español desde la formación del idioma hasta principios del siglo XVII* [Amsterdam: [s. n.], 1943]». *Symposium. A Journal Devoted to Modern Foreign Languages and Literature*, vol. 2, pàg. 106-119.
- DELGADO COBOS, Inmaculada (2000). «Contribución italiana a la terminología técnica y científica de los siglos XVI y XVII». *Cuadernos de Filología Italiana*, vol. 7, pàg. 331-342.
- DWORKIN, Steven N. (2012). *A History of the Spanish Lexicon: A Linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- FERNÁNDEZ BERNÁRDEZ, Cristina (2017). «La información etimológica de los extranjerismos crudos en la nueva edición del DRAE». *CLAC. Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*, vol. 69, pàg. 136-159.

- FERNÁNDEZ BERNÁRDEZ, Cristina (2018a). «Los criterios aplicados en el DRAE 2014 a los extranjerismos crudos: revisión crítica». *RILCE: Revista de Filología Hispánica*, vol. 34, núm. 1, pàg. 179-2015.
- FERNÁNDEZ BERNÁRDEZ, Cristina (2018b). *Los extranjerismos en las últimas obras académicas: del «Diccionario panhispánico de dudas» (2005) al «Diccionario de la lengua española» (2014)*. La Corunya: Universidade da Coruña.
- GENÉ-GIL, Maria (2014). «Manlleus de l'anglès». A: Cabré, M. Teresa; Domènech, Ona; Estopà, Rosa (ed.). *Mots nous en català: Una panoràmica geolectal = New words in Catalan: A diatopic view*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins, pàg. 133-144.
- GILLET, Joseph E. (1948). «[Ressenya de] TERLINGEN, J. H., *Los italianismos en español desde la formación del idioma hasta principios del siglo XVII* [Amsterdam: [s. n.], 1943]». *Romance Philology*, vol. 2, pàg. 246-52.
- GIMÉNEZ FOLQUÉS, David (2011a). «Introducción a los extranjerismos del Diccionario panhispánico de dudas y criterios de adaptación». A: Aleza, Milagros (coord.). *Normas y usos correctos en el español actual*. València: Tirant Humanidades, pàg. 221-232.
- GIMÉNEZ FOLQUÉS, David (2011b). *Normativa académica, adaptación y uso de los extranjerismos en el español actual. Estudio del género y número*. Tesi doctoral. València: Universitat de València.
- GIMÉNEZ FOLQUÉS, David (2011c). «Innovaciones académicas actuales en la ortografía de los extranjerismos en la lengua española». *Normas: Revista de Estudios Lingüísticos Hispánicos*, vol. 1, pàg. 71-92.
- GIMÉNEZ FOLQUÉS, David (2019). «Adaptación y uso de los extranjerismos en la 23.ª edición del *Diccionario de la lengua española*». *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*, vol. 77, pàg. 201-216.
- GÓMEZ CAPUZ, Juan (2005). *La inmigración léxica*. Madrid: Arco/Libros.
- GOMEZ GANE, Yorick (2012). *Gli italianismi nel catalano: Dizionario storico-etimologico*. Roma: Aracne.
- GONZÁLEZ OLLÉ, Fernando (1976). «Contribución a los italianismos del español en el siglo XVI». *Filología Moderna*, vol. 16, pàg. 195-206.
- HEINZ, Matthias (2017). *Osservatorio degli italianismi nel mondo. Punti di partenza e nuovi orizzonti: Atti dell'incontro OIM. Firenze, Villa Medicea di Castello 20 giugno 2014*. Florència: Accademia della Crusca.
- HOPE, T. E. (1971). *Lexical borrowing in the Romance Languages: A Critical Study of Italianisms in French and Gallicisms in Italian from 1100 to 1900*. 2 vol. Oxford: Basil Blackwell.
- JUNQUERA MARTÍNEZ, Alejandro; MORALA RODRÍGUEZ, José Ramón (2019). «Léxico de origen italiano en documentos notariales del Siglo de Oro». A: Barrio de la Rosa, Florencio del (ed.). *Lexicalización, léxico y lexicografía en la historia del español*. Venècia: Ca' Foscari, pàg. 187-234.

- KANG, Yoonjung (2011). «Loanword phonology». A: Van Oostendorp, Marc; Ewen, Colin; Hume, Elizabeth; Rice, Keren (ed.). *The Blackwell companion to phonology*. Vol. 4. Malden (MA) / Oxford: Wiley-Blackwell, pàg. 2258-2282.
- LÓPEZ VALLEJO, M.ª Ángeles (2008). «Dificultades en la determinación de la procedencia de algunos términos militares en el español clásico: las voces *cartucho* y *revellín*». A: Becerra, José M.^a; Torres, Francisco (ed.). *Homenaje al profesor D. José María Chamorro Martínez*. Granada: Universidad de Granada, pàg. 235-246.
- LÓPEZ VALLEJO, M.ª Ángeles (2010). «¿Italianismos o galicismos? Tecnicismos militares de origen incierto». A: Encinas, M.ª Teresa et al. (ed.). *Ars Longa: Diez años de la AJIHLE*. Vol. 1. Buenos Aires: Voces del Sur, pàg. 307-322.
- LOPORCARO, Michele (2011). «Syllable, segment and prosody». A: Maiden, Martin; Smith, John Charles; Ledgeway, Adam (ed.). *The Cambridge History of the Romance Languages*. Vol. 1: *Structures*. Cambridge: Cambridge University Press, pàg. 50-107.
- LOSADA, Teresa; GIL, Teresa (2008). «Italianismi nello spagnolo colloquiale». A: *Italianismi e percorsi dell'italiano nelle lingue latine: Atti del Convegno di Treviso. 28 settembre 2007*. París: Unione Latina, pàg. 115-128. Disponible a: <dpel.unilat.org/Data/Publications/75.pdf/>.
- MALKIEL, Yakov (1988). «Apocope straight; through contact of languages; via suffixal polarization. The Spanish derivational morphemes and word-final segments *-ín* and *-ino*». *Hispanic Review*, vol. 56, pàg. 409-434.
- MASSANELL, Mar (2016). «Maüix: un genovesisme nàutic del català». A: Pradilla, Miquel Àngel (ed.). *Miscel·lània d'homenatge a Joan Martí i Castell*. Vol. 1. Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili, pàg. 203-221.
- NAVARRO SALAZAR, M. T. (1991). «Italianismi commerciali nello spagnolo di oggi: prestigio sul valore aggiunto?». A: Coveri, Lorenzo (ed.). *L'italiano allo specchio: Aspetti dell'italianismo recente. Saggi di Linguistica italiana*. Torí: Rosenberg & Sellier, pàg. 79-92.
- NEBRIJA, Elio Antonio de (1495). *Vocabulario español-latino*. Salamanca. Disponible a: <www.cervantesvirtual.com/obra-visor/vocabulario-espanollatino--0/html/>.
- PASCUAL, José Antonio (1974). *La traducción de la «Divina Commedia» atribuida a D. Enrique de Aragón: Estudio y edición del Infierno*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- PÉREZ VÁZQUEZ, María Enriqueta (2007). «Hispanismos en los diccionarios italianos. Italianismos en los diccionarios españoles». A: Campos Souto, Mar; Coteló García, Rosalía; Pérez Pascual, José Ignacio (ed.). *Historia del léxico español*. La Coruña: Universidade da Coruña, pàg. 125-137.
- PORRAS CASTRO, Soledad (1992). «Italianismos en la prensa española, hispanismos en la italiana». A: *Il novecento: Actas del V Congreso de Italianistas Españoles*. Vol. 1. Oviedo: Universidad de Oviedo, pàg. 399-416.

- PORRAS CASTRO, Soledad (2000). «Interferencia lingüística en la prensa española (italianismo)». *Cuadernos de Filología Italiana*, vol. 7, pàg. 923-934. Disponible a: < [www.ucm.es/ BUCM/revistas/fli/11339527/articulos/CFIT0000330923A.PDF](http://www.ucm.es/BUCM/revistas/fli/11339527/articulos/CFIT0000330923A.PDF) /> .
- POSNER, Rebecca (1996). *Las lenguas romances*. Madrid: Cátedra.
- RAINER, Franz (2005). «Esp. agio: ¿Galicismo o italianismo?». *Revista de Filología Española*, vol. 85, núm. 1, pàg. 113-131.
- ROFES MOLINER, Xavier (2016). *Dades complementàries a Gomez (2012) en la datació d'una mostra de paraules en català*. Disponible a: < www.researchgate.net/publication/296848217_Dades_complementaries_a_Gomez_2012_en_la_datacio_d'una_mostra_de_paraules_en_catala/ > .
- ROHLFS, Gerhard ([1949] 1966). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Vol. 1: *Fonetica*. Trad. de S. Persichino. Torí: Einaudi.
- ROMANO, David (1991). «Neoitalianismi in castigliano e in catalano: Prime osservazioni per uno studio». A: *Italianismi e percorsi dell'italiano nelle lingue latine: Atti del Convegno di Treviso. 28 settembre 2007*. París: Unione Latina, pàg. 575-585.
- SAMPSON, RODNEY (2005). «Vowel Prosthesis and its Maintenance in Spanish: a Comparative Perspective». A: Wright, Roger (ed.). *Studies on Ibero-Romance Linguistics*. Newark: Juan de la Cuesta, pàg. 241-258.
- SAMPSON, RODNEY (2010). *Vowel prosthesis in Romance: A diachronic study*. Oxford: Oxford University Press.
- SÁNCHEZ MARTÍN, Francisco Javier (2014a). «La actualización lexicográfica en el *Diccionario de la lengua española* (DRAE): estudio de las novedades para la 23.ª edición». *Anuari de Filologia. Estudis de Lingüística*, vol. 4, pàg. 43-69.
- SÁNCHEZ MARTÍN, Francisco Javier (2014b). «El paréntesis etimológicos del DRAE: revisión de la información para la vigésima tercera edición». *Español Actual: Revista de Español Vivo*, vol. 101, pàg. 109-119.
- SCHMID, Beatrice (2006). «Contactos lingüísticos interrománicos en la Península Ibérica». A: Ernst, Gerhard; Glessgen, Martin-Dietrich; Schmitt, Christian; Schweickard, Wolfgang (ed.). *Romanische Sprachgeschichte. Histoire linguistique de la Romania*. Vol. 2. Berlín / Nova York: De Gruyter, pàg. 1785-1800.
- SERIANNI, Lucca (2008). «Gli italianismi nelle altre lingue romanze: prime riflessioni». A: *Italianismi e percorsi dell'italiano nelle lingue latine: Atti del Convegno di Treviso. 28 settembre 2007*. París: Unione Latina, pàg. 19-41.
- SINNER, Carsten (2008). «Polimorfismo gráfico y fonético en la adaptación de extranjerismos léxicos al español: uso y posiciones académicas». A: Carriscondo Esquivel, Francisco M.; Sinner, Carsten (ed.). *Lingüística española contemporánea. Enfoques y soluciones*. Munic: Peniope, pàg. 104-169.
- STAMMERJOHANN, Harro (2013). *La lingua degli angeli: Italianismo, italianismi e giudizi sulla lingua italiana*. Florència: Accademia della Crusca.

- TERLINGEN, Johannes H. ([1943] 2016). *Los italianismos en español: Desde la formación del idioma hasta principios del siglo XVII*. Sevilla: Athenaica Ediciones Universitarias.
- TERLINGEN, Johannes H. (1967). «Italianismos». A: Alvar, Manuel; Badía, A.; Balbí, R. de; Lindley y Cintra, L. F. (dir.). *Enciclopedia lingüística hispánica*. Vol. 2: *Elementos constitutivos. Fuentes*. Madrid: CSIC, pàg. 263-305.
- VARELA MERINO, Elena (2009). *Los galicismos en el español de los siglos XVI y XVII*. Madrid: CSIC.
- VENY, Joan (2008). «Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico». A: Orioles, Vincenzo; Toso, Fiorenzo (ed.). *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo: Miscellanea di studi*. Gènova: Le Mani, pàg. 397-417.
- VENY, Joan (2009). *Per una història diatòpica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan (2013). «Vocabulaire ichtyonymique et nautique catalan dans la Romania». A: Gargallo, José Enrique; Vuletic, Nikola (ed.). *Mare loquens: Études d'étymologie et de géolinguistique romanes à la mémoire de Vojmir Vinja (1921-2007)*. Zadar: Sveučilište u Zadru, pàg. 93-110.
- VIDOS, Benedictus Eleutherius (1939). *Storia delle parole marinaresche italiane passate in francese: Contributo storico-linguistico all'espansione della lingua nautica italiana*. Florència: Olschki.

L'adaptation des emprunts de l'anglais en français : variation dialectale, phonologie, lexicographie

Marie-Hélène Côté
Université de Lausanne

RÉSUMÉ: Cet article compare l'adaptation de 388 emprunts à l'anglais dans deux dictionnaires représentatifs de deux variétés de français : le *Petit Robert* pour le français standard européen, et *Usito* pour la norme québécoise. Il s'attarde au rôle de trois facteurs : la forme phonique anglaise, les tendances phonotactiques propres au français et la forme orthographique. Les deux premiers facteurs varient par ailleurs entre les deux variétés de français et les variétés d'anglais avec lesquelles elles sont en contact (britanniques vs. nord-américaines). Les données montrent que la graphie a un effet plus important qu'indiqué dans la littérature (voir, par exemple, Paradis et LaCharité, 2008), surtout dans le *Petit Robert*. À l'inverse, les transcriptions d'*Usito* restent plus proches de la forme phonique anglaise et présentent un affaiblissement de certaines contraintes segmentales du français. Cela reflète les différences entre les deux variétés de français dans la nature et le degré de contact avec l'anglais. Un effet mineur des différences dialectales en anglais peut aussi être observé.

RESUM: Aquest article compara l'adaptació de 388 manlleus de l'anglès en dos diccionaris que són representatius de dues varietats de la llengua francesa: el *Petit Robert*, del francès europeu estàndard, i l'*Usito*, del francès del Quebec estàndard. El treball se centra en el paper que tenen, en l'adaptació dels manlleus de l'anglès, tres factors: la forma fònica anglesa, les tendències fonotàctiques del francès i la forma escrita. Els dos primers factors varien en funció de les dues varietats franceses i de les varietats angleses amb les quals estan en contacte (britànica vs. nord-americana). Les dades analitzades revelen que la influència de l'ortografia és més important del que s'havia suggerit anteriorment (vegeu, per exemple, Paradis i LaCharité, 2008), especialment al *Petit Robert*. Per contra, les transcripcions a l'*Usito* són més properes a les formes fòniques angleses i mostren un debilitament de certes restriccions segmentals del francès. Això reflecteix les diferències en la naturalesa de les dues varietats franceses i en el grau de contacte amb l'anglès. També s'hi pot observar un efecte menor de les diferències dialectals en anglès.

1. INTRODUCTION

Cet article traite de l'adaptation des emprunts de l'anglais en français dans une perspective inédite, celle de la variation dialectale, à travers la comparaison des transcriptions dans deux dictionnaires représentatifs de deux variétés de français : le français standard européen et le français québécois. Ces deux variétés se distinguent sur plusieurs plans susceptibles de peser sur la façon dont les mots anglais sont adaptés : leur propre système segmental, le degré et la nature de leur contact avec l'anglais, la variété d'anglais avec laquelle elles sont en contact et la perception sociale des emprunts à l'anglais. Les effets de la forme phonique et de la forme graphique des mots empruntés s'expriment ainsi différemment dans les variétés européennes et québécoises.

Deux questions spécifiques sont abordées ici. D'une part, quels sont les effets respectifs de la forme phonique et de la forme graphique dans l'adaptation des emprunts dans les deux variétés ? Paradis et LaCharité (2008) concluent que l'orthographe ne joue qu'un rôle marginal, quelle que soit la variété. Leur mode de calcul est cependant contestable et la question mérite d'être reposée, tant du point de vue du poids de la graphie en général que de celui de la comparaison entre les deux variétés. D'autre part, quels facteurs rendent compte des différences d'adaptation entre les deux variétés ? Si la graphie en est un, il s'agit aussi d'identifier l'influence spécifique des différences segmentales et des contraintes distributionnelles dans chaque variété de français, de même que celle des variétés d'anglais avec lesquelles elles sont en contact.

Pour répondre à ces questions, nous analysons un corpus de transcriptions phonétiques de 388 emprunts à l'anglais dans deux dictionnaires représentatifs de la norme dans les variétés ciblées : le *Petit Robert* pour le français standard européen et *Usito* pour la norme québécoise. Ce corpus est décrit dans la section 2. Les bases de l'analyse sont ensuite élaborées (§ 3) : nous revenons sur l'interaction entre formes phonique et graphique dans l'adaptation des emprunts, nous décrivons l'inventaire segmental de l'anglais pris en compte et identifions les facteurs pouvant mener à des adaptations divergentes des emprunts entre les deux variétés de français. Les sections 4 et 5 reprennent les deux questions ciblées : les rôles respectifs de la graphie et de la phonie, et l'analyse des différences d'adaptation entre les deux dictionnaires. La discussion finale (§ 6) synthétise les principales tendances observées.

2. LE CORPUS : SÉLECTION ET TRANSCRIPTION DES MOTS

Le corpus analysé comprend les transcriptions phonétiques d'emprunts à l'anglais dans deux dictionnaires : la version numérique du *Petit Robert* (Robert et al., 2011), un dictionnaire classique publié à Paris et représentatif de la variété standard du français, et *Usito* (Cajolet-Laganière et al., 2020), un dictionnaire en ligne qui se veut le reflet d'un français québécois standard considéré comme autonome par rapport au français standard en usage en Europe. D'abord publié en 2013, sa dernière mise à jour date de 2020. Côté et Remysen (2019) ont comparé les transcriptions d'emprunts à l'anglais dans quatre dictionnaires québécois, pour voir dans quelle mesure elles reflétaient l'usage québécois, par opposition à l'usage européen tel que consigné dans le *Petit Robert*. Il en ressort que *Usito* est le dictionnaire qui intègre le mieux les traits caractéristiques de la prononciation québécoise, les transcriptions offertes correspondant très largement à l'usage¹.

La version numérique du *Petit Robert* (PR) permet de sélectionner des mots sur la base de certaines caractéristiques, dont l'étymologie et la date de première attestation. Les mots empruntés de l'anglais (selon les trois options offertes : « anglais », « anglais (ancien) » et « anglais américain ») depuis 1700 ont d'abord été extraits, soit un total de près de 3 000 mots. L'origine anglaise de la plupart de ces mots n'est cependant pas identifiable par des locuteurs de français, sur la base de leur forme orthographique, de leur structure morphologique et de leur prononciation. Par exemple, *amérindien*, adapté de l'anglais *Amerindian*, ne paraît pas moins français que *américain* ou *indien* ; de même pour *antibiotique*, *analytisme*, *attrape-rêves* ou *autopartage*, tous empruntés de l'anglais, mais dont rien ne trahit l'origine anglaise. Cela s'applique également aux mots techniques à consonance latine comme *sodium* ou *silicium*, repris de l'anglais, de même qu'à des emprunts anciens complètement intégrés dans leur forme orthographique (comme *paquebot* de *packet-boat*). Tous ces mots, identifiés de façon intuitive, de même que les acronymes, ont été exclus, pour ne retenir que les mots contenant au moins un morphème d'apparence anglaise et dont la prononciation est susceptible de dévier de celle qui résulterait d'une

1 Côté et Remysen (2019) rapportent que les transcriptions d'emprunts à l'anglais dans *Usito* intègrent les variantes québécoises plutôt que française dans 85% des cas, pour un ensemble de neuf traits de prononciation qui tendent à être adaptés différemment au Québec et en France. En fait, ce pourcentage sous-estime la validité des transcriptions d'*Usito* par rapport à ces variantes puisque les variantes québécoises ne s'imposent pas dans tous les mots, notamment lorsque les emprunts à l'anglais ont transités par la France avant d'être adoptés au Québec. En comparaison, les trois autres dictionnaires analysés présentaient des taux d'intégration des variantes québécoises de 21%, 24% et 75%.

lecture « française »². Cela inclut des mots comprenant un morphème anglais associé à un affixe grec ou latin, comme *antiskating* ou *aquabike*. Les mots dérivés d'emprunts à l'anglais par l'addition d'un préfixe ou d'un suffixe français ont été exclus, comme *clownerie*, *clownesque*, *boycotter* et *boycotteur*, dérivés de *clown* et *boycott*, puisque les formes dérivées ne révèlent pas de processus d'adaptation supplémentaires par rapport aux formes de base (qui ont été retenues). Quelques formes dérivées ont cependant été conservées en cas d'absence de la forme de base, comme *dopage* (*dope* n'étant pas listé) ou, dans *Usito* seulement, *boycottage* en l'absence de *boycott* ; seule la racine anglaise a alors été considérée.

Chacun des mots retenus dans le PR a alors été recherché dans *Usito* (qui ne permet pas d'extraire automatiquement les mots d'origine anglaise). Trois résultats sont possibles : 1) le mot est également listé dans *Usito*, avec sa transcription phonétique ; 2) le mot est présent dans *Usito* avec la marque « anglicisme critiqué » : ces mots sont définis et accompagnés des termes équivalents recommandés, mais aucune transcription phonétique n'est proposée (par exemple, pour *best of*, « l'emploi de *best of* est critiqué comme synonyme non standard de *anthologie*, *compilation*, *florilège*, *meilleurs moments*, *succès*. »)³ ; 3) le mot est absent de l'*Usito*. Seuls les mots de la première catégorie sont pertinents pour cette étude puisqu'eux seuls sont transcrits phonétiquement. Un total de 388 emprunts, transcrits à la fois dans le PR et dans *Usito*, a ainsi été retenu pour l'analyse.

Les transcriptions offertes pour ces 388 formes sont contraintes par les inventaires segmentaux utilisés par chacun des dictionnaires, qui reflètent essentiellement l'inventaire phonémique de la variété ciblée (français standard ou français québécois). Le PR utilise l'inventaire phonémique classique du français, composé de 16 voyelles [i y u e ø o ε œ ɔ a α ē œ ÿ ā ə] et 20 consonnes et glissantes [p t k b d g f s ʃ v z ʒ m n ɲ l ʀ j w ɥ]⁴, auxquelles s'ajoute la nasale vélaire [ŋ] pour les mots empruntés à l'anglais⁵. *Usito* utilise le même inven-

2 Dans la quasi-totalité des cas, l'orthographe anglaise du mot est conservée intacte en français, mais des adaptations (souvent optionnelles) sont observées dans huit des mots retenus : *bagel/baguel*, *bifteck* (pour *beefsteak*), *bouledogue* (pour *bulldog*), *lump/lompe*, *pedigree/pédigree*, *revolver/révolver*, *rosbif* (pour *roast beef*), *télex*.

3 Il faut noter ici que la norme québécoise résiste davantage aux emprunts à l'anglais que la norme européenne, pour des raisons historiques de résistance à l'assimilation (voir Côté et Remysen, 2019).

4 Si les deux dictionnaires utilisent le symbole [ʀ] pour la consonne rhotique, celle-ci connaît une variété de réalisations, la fricative voisée uvulaire [ʀ] étant considérée comme la variante standard. Par simplicité, nous utiliserons le symbole [r].

5 Le PR utilise aussi [x] pour les emprunts à l'espagnol et [h] dans les mots exclamatifs comme *hop*. Comme on le verra, [h] n'apparaît jamais dans les emprunts à l'anglais.

taire, complété par trois voyelles supplémentaires : [ɛ:], [i:] et [u:]. Ces dernières reflètent la plus grande richesse vocalique du français québécois, qui exploite notamment certaines distinctions de longueur. La distinction historique en français entre [ɛ] et [ɛ:], comme dans *faites* [fet] vs. *fête* [fɛ:t], a en effet disparu de la langue standard, mais elle a été conservée dans certaines variétés régionales, dont le français québécois (voir Côté, 2012 ; Côté et Lancien, 2019). Quant aux voyelles [i:] et [u:], elles s'opposent à [i] et [u] précisément dans des emprunts à l'anglais, comme *pool* [pu:l] versus *poule* [pul] et *jeans* [dʒi:n(z)] versus *gin* [dʒin]⁶ ; *Usito* n'en fait cependant usage qu'en syllabe finale fermée.

Les prononciations des emprunts consignées dans les dictionnaires sont forcément adaptées au système segmental du français, auquel s'ajoutent les sons [ŋ] et, pour *Usito*, [i:] et [u:]. Ces prononciations peuvent être considérées comme réelles, mais d'autres prononciations, moins intégrées au système français, sont aussi possibles, sans que la nature des données considérées nous permettent d'en tenir compte ici. Cela est particulièrement vrai au Québec. Par exemple, un mot comme *soccer* est transcrit [sɔkœr] ou [søkər] dans *Usito*. Si la première option paraît nettement plus courante que la seconde dans l'usage québécois, elle coexiste également avec [sɔ'kæ] et ['sɑ:kæ], qui témoignent de différents degrés d'intégration et de contact avec l'anglais : [sɔkœr], la forme la plus francisée (avec accent par défaut sur la syllabe finale) est plus courante dans les régions moins exposées à l'anglais ; ['sɑ:kæ], qui correspond à la prononciation anglaise, tant dans son contenu segmental que dans l'accentuation initiale, est en usage dans les zones de fort bilinguisme. Enfin [sɔ'kæ], forme intermédiaire qui conserve le [ɔ] français et l'accentuation finale, mais intègre le [æ] anglais, est fréquente dans l'ouest du Québec, notamment la grande région de Montréal. Tous les emprunts ne sont pas aussi susceptibles d'avoir des variantes plus ou moins intégrées et il serait intéressant d'enrichir le corpus dans cette direction. Mais nous nous en tiendrons ici aux prononciations francisées du dictionnaire.

6 Les oppositions *faites-fête*, *gin-jeans* ou *poule-pool* sont notées ici uniquement par la longueur vocalique, mais elles se réalisent également par une distinction de timbre. La voyelle de *fête* est transcrite [ɛ:] dans *Usito*, mais d'autres choisissent [ɜ] ou [ɜ:] pour refléter la différence de timbre avec la voyelle [ɛ] de *faites* (voir Côté et Lancien, 2019). Les voyelles brèves de *gin* et *poule* ont également un timbre relâché [ɪ] et [ʊ], qui s'oppose au timbre tendu [i:] et [u:] dans *jeans* et *pool*. Par ailleurs, l'opposition entre les voyelles fermées brèves et longues se manifeste aussi marginalement hors des emprunts, dans des formes comme *bise* [i:] vs. *Biz* (nom de scène d'un artiste connu) [bɪz]. Voir notamment Côté (2012) pour une description plus complète du système vocalique du français québécois.

3. FORME PHONIQUE, FORME GRAPHIQUE ET VARIATION DIALECTALE

Ce corpus de transcriptions nous permet d'aborder une série de questions sur l'adaptation des emprunts et leur conventionnalisation. De façon générale, de quels facteurs relève l'adaptation phonique des emprunts ? Il ne fait pas de doute que leur forme phonique dans la langue prêteuse (ici l'anglais) et la structure phonique de la langue emprunteuse (ici le français) jouent un rôle essentiel. La littérature phonologique s'est alors attardée au niveau de représentation – phonologique et/ou phonétique – qui est pertinent dans le processus d'emprunt. Cette question ne sera pas directement abordée ici, mais nous suivons Kang (2011), qui conclut à l'implication des deux niveaux. Nous parlons donc de forme ou de structure phonique, un terme neutre qui englobe les niveaux phonétique et phonologique.

Des facteurs non-phoniques peuvent également intervenir, notamment la forme orthographique, comme dans l'adaptation de l'anglais *puffin* en [pyfɛ̃], qui suit les règles phonographiques du français et non la forme phonique de l'anglais. Mais l'influence de l'orthographe a généralement été considérée comme marginale. Paradis et LaCharité (2008) ont analysé les emprunts à l'anglais dans trois corpus de français québécois et elles concluent que l'adaptation suit essentiellement une stratégie phonologique (par opposition à une stratégie d'approximation phonétique) et que la forme graphique ne joue au mieux qu'un rôle très secondaire.

Le rôle de la graphie doit pourtant être reconsidéré. Il faut en effet noter que les formes phonologiques, phonétiques et graphiques convergent souvent vers une même adaptation, de sorte qu'il est difficile de départager les effets de chacun de ces facteurs. Si Paradis et LaCharité (2008) concluent à la domination de la phonologie, c'est qu'elles accordent à la phonologie tout ce qui est compatible avec elle, en ne concédant aux autres facteurs, notamment l'approximation phonétique et l'influence de la graphie, que les cas d'adaptation qui ne peuvent s'expliquer autrement (comme celui de *puffin* ci-dessus). Par exemple, Paradis et LaCharité constatent que le [æ] anglais est presque systématiquement adapté en [a] en français québécois, un résultat interprété comme un appui au modèle phonologique. Pourtant, l'approximation phonétique et la forme graphique prédisent également la conversion régulière de [æ] en [a], étant donné la proximité acoustique entre les deux voyelles (notamment en français québécois, où [a] se rapproche de [æ] ; Santerre, 1981) et la correspondance écrite avec <a>. L'adaptation de [æ] en [a], comme dans *rap* → [rap], ne permet donc pas de préciser le rôle des dimensions phonique et graphique. L'adaptation des voyelles

réduites de l'anglais illustre également le rôle de la graphie, puisque les mêmes timbres [ə] ou [i] sont associés à différentes graphies, par exemple <i> dans *pedigree*, <e> dans *barbecue*, <o> dans *halloween* et <a> dans *bungalow*. Or l'adaptation de ces voyelles en français varie selon la graphie. Une approche phonologique pourrait argumenter que ces voyelles réduites correspondent phonologiquement à [i], [ɛ] [o] ou [æ] en anglais, mais on ne voit guère sur la base de quoi ces correspondances seraient établies, si ce n'est l'orthographe.

L'effet de la graphie dans le processus d'adaptation est confirmé expérimentalement par Vendelin et Peperkamp (2006). Elles notent également que l'influence de l'orthographe peut aussi se manifester par l'établissement de règles de correspondance graphie-phonie propres aux emprunts. Par exemple, le [ʌ] anglais est normalement adapté en [œ] dans le PR (ex. *bug* [bʌg] → [bœg]), mais on ne peut pas déterminer si cela relève d'une correspondance phonologique entre [ʌ] et [œ] ou d'une règle phonographique associant <u> à [œ] dans les emprunts à l'anglais. Cet aspect de la forme graphique ne sera pas pris en compte ici et l'effet de la graphie sera limité à la prononciation des emprunts selon les règles phonographiques du français⁷.

Par ailleurs, il ne paraît pas justifié de considérer la forme graphique comme facteur extérieur et marginal dans le processus d'emprunt, dans un contexte sociohistorique où l'écrit occupe une place incontournable. Les emprunts peuvent opérer à partir de la forme phonique ou de la forme graphique, les deux pouvant par ailleurs présenter des modes d'interaction encore mal connus. Plutôt qu'un modèle où l'adaptation se fait de phonie à phonie, avec une possible intervention extérieure de la graphie, nous proposons un modèle où le point de départ de l'emprunt dans la langue source est le binôme forme phonique + forme graphique, toutes deux pouvant être mobilisées dans le processus d'adaptation.

Dans la langue prêteuse, trois configurations sont possibles dans la correspondance entre phonie et graphie :

- (1) a. phonie ~ graphie correspondance entre un son et une représentation graphique

7 De façon exceptionnelle, l'adaptation d'un emprunt à l'anglais peut suivre les règles de correspondance graphie-phonie de l'anglais telles que perçues par les francophones. Vendelin et Peperkamp (2006: 997) donnent l'exemple de *sweater* prononcé [switœr] plutôt que [swetœr], dû au fait que les francophones ont établi que la graphie <ea> de l'anglais correspondait normalement à [i]. Notre corpus comprend un autre exemple, celui de *soul*, prononcé [sol] en anglais, mais transcrit [saul] ~ [sul] dans le PR : [sul] suit les règles phono-graphiques du français (<ou> = [u]), alors que [saul] suit vraisemblablement la correspondance <ou> = [aw] de l'anglais, comme dans *out* [awt].

- b. Ø ~ graphie symbole graphique ne correspondant à aucun son
 c. phonie ~ Ø son ne correspondant à aucun symbole graphique

En anglais, seules les deux premières configurations sont observées, du moins dans les transcriptions de mots isolés dans les dictionnaires⁸. Dans la quasi-totalité des cas, les sons sont représentés dans la graphie (option (1a)), le résidu correspondant à des lettres muettes (option (1b)), comme <gh> dans *copyright* et *bobsleigh*, <k> dans *knock-out* ou <l> dans *talk-show*.

L'inventaire phonique de l'anglais considéré ici se présente comme suit. Pour ce qui est des consonnes, l'inventaire anglais inclut toutes les consonnes du français, à l'exception de [ɲ] et [ʎ], mais également six consonnes absentes de l'inventaire français : les affriquées coronales [tʃ ʤ], les fricatives dentales [θ ð], la fricative laryngale [h] et la nasale vélaire [ŋ], qui posent chacune des problèmes d'adaptation distincts. Pour les voyelles, les catégories en (2) ont été considérées pour l'anglais, en distinguant les voyelles et diphtongues pleines des voyelles réduites et, pour les voyelles pleines, les brèves et les longues. Cet inventaire reprend les catégories de Moore (2015) pour la Received Pronunciation (RP) et de Josselin-Leray et al. (2015) pour l'anglais canadien standard (les deux variétés d'intérêt ici), avec les ajustements suivants. 1) Les diphtongues de la RP issues de la perte des [r] en position coda (ex. *near* [nɪə]) sont ignorées ici, les <r> orthographiques finaux étant invariablement prononcés dans les formes empruntées en français. 2) L'inventaire et la distribution des voyelles postérieures ouvertes en anglais varient selon les dialectes, à la fois en longueur et en timbre (entre [ɑ], [ɒ] et [ɔ]). L'adaptation de ces voyelles ne semble pourtant pas influencée par ces nuances, et ces voyelles seront rassemblées en un seul groupe [ɑ/ɒ/ɔ] dans l'analyse des adaptations de l'anglais. 3) La même fusion s'applique aux différents timbres attribués aux voyelles réduites (en position inaccentuée), qui varient surtout entre [ə], [ɪ] et [i] (auxquels on peut ajouter les variantes arrondies [ʊ] et [ʌ]). Une seule catégorie de voyelles réduites sera considérée ici (et nous éviterons les symboles [ɪ ʊ] pour la transcription des voyelles réduites, les réservant aux voyelles accentuées). 4) La distinction entre monophthongues et diphtongues est très variable dans l'analyse du système vocalique anglais (voir par exemple Durand et Navarro, 2015 : 126-127). Les voyelles [e] et [o] peuvent ainsi être considérées comme diphtonguées ou non ; elles sont traitées ici comme des monophon-

⁸ En parole continue, certains segments non représentés dans la graphie peuvent être réalisés. C'est notamment le cas des [r] intrusifs dans les variétés non-rhotiques d'anglais, comme dans *the idea* [r] of (cf. Viollain et al. 2020).

gues dans la mesure où elles sont systématiquement adaptées comme telles en français (contrairement aux diphtongues [aɪ au ɔɪ]).

(2) Voyelles pleines longues	i	u	e	o	ɑ/ɒ/ɔ	ɜ
Voyelles pleines brèves	ɪ	ʊ	ɛ	ʌ	æ	
Voyelles réduites	ə/ɪ/ɨ/ʊ/ʌ					
Diphtongues	aɪ	au	ɔɪ			

Pour la voyelle [i], il sera cependant pertinent de distinguer le [i] inaccentué final dans des mots comme *happy*. Cette voyelle, bien qu'inaccentuée, reste tendue et est le plus souvent transcrite [i], selon un phénomène appelé *happy-tensing*, à la fois en RP (Moore, 2015) et dans les variétés nord-américaines (Durand et Navarro, 2015 ; Josselin-Leray et al., 2015). Nous utiliserons ici [i#] pour faire référence à ce [i] final, la catégorie [i] désignant autrement les voyelles accentuées, comme dans *peanut* [pinət]. Notons enfin que l'accentuation dans les formes adaptées ne sera pas considérée ici, les formes transcrites dans le PR et *Usito* étant par défaut, comme pour tout le lexique français, accentuées sur la syllabe finale, indépendamment de l'accentuation dans la forme phonique anglaise.

Sachant que la forme graphique de l'anglais est conservée dans le processus d'emprunt en français (voir note 2 pour les rares exceptions), seule la dimension sonore est adaptée ; chaque occurrence de phonie ~ graphie ou Ø ~ graphie en anglais correspond ainsi soit à un son, soit à l'absence de son (notée Ø ci-dessous) en français⁹. Cela donne lieu à quatre types de correspondance segmentale possibles entre la forme anglaise d'origine et la forme française :

- (3) a. phonie ~ graphie → son ex. [e] ~ <ai> dans *raid* [rɛd]_A → [rɛd]_{PR/Us}¹⁰
 b. phonie ~ graphie → Ø ex. [h] ~ <h> dans *hip-hop* [hɪphɒp]_A → [ipɒp]_{PR/Us}

⁹ Les adaptations françaises n'incluent pas de sons ne correspondant à aucune réalité graphique ou phonique en anglais, comme on peut en observer dans beaucoup d'autres langues, notamment celles qui ont une structure syllabique plus simple que celle de la langue prêteuse (voir Kang, 2011 : § 5).

¹⁰ [e] ~ <ai> indique le binôme phonie ~ graphie de l'anglais dans lequel la voyelle [e] correspond à la graphie <ai>. Les transcriptions sont accompagnées des indices A, PR ou Us, pour indiquer si elles correspondent à la forme phonique anglaise ou à la transcription fournie par le PR et/ou *Usito*. Les transcriptions anglaises sont celles fournies par la version en ligne du *Oxford English Dictionary*, adaptées pour les voyelles selon l'inventaire en (2), avec mention des différences significatives entre les variétés britanniques et nord-américaines. La flèche fait référence au processus d'adaptation entre les formes anglaises et françaises.

- c. Ø ~ graphie → son ex. Ø ~ <gh> dans *bobsleigh* [babsle]_A → [bɔbslɛg]_{PR}
- d. Ø ~ graphie → Ø ex. Ø ~ <ch> dans *yacht* [jat]_A → [jɔt]_{PR}
[jɔt] ~ [jat]_{PR}

Les types (3a) et (3d) sont plus fidèles à la forme phonique anglaise, alors que les types (3b) et (3c) s'en écartent par l'omission (3b) ou l'insertion (3c) d'un son.

Il s'agit donc de voir comment les inventaires segmentaux du PR et de l'*Usito* sont mobilisés dans la transcription des emprunts à l'anglais, par l'intermédiaire de leur forme phonique ou graphique, les deux modalités agissant et interagissant différemment dans les deux variétés. Du point de vue graphique, l'anglais et le français partagent évidemment le même alphabet, mais avec des correspondances graphie-phonie divergentes, essentiellement pour les voyelles. Du point de vue phonique, les deux langues partagent des inventaires consonantiques similaires, avec quelques consonnes supplémentaires en anglais, mais elles se distinguent par leur système vocalique. Les deux modalités – graphie et phonie – annoncent donc davantage de problèmes d'adaptation pour les voyelles que les consonnes, ce que les données vont largement confirmer.

Par ailleurs, le PR et *Usito* présentent des différences d'adaptation qui peuvent s'expliquer par au moins trois facteurs :

- Le degré et la nature du contact avec l'anglais : alors que l'anglais a toujours été une langue étrangère en Europe francophone, il est présent au Canada, et en contact étroit avec la population francophone depuis 1763 et le Traité de Paris par lequel la France a cédé la Nouvelle-France à la couronne britannique. L'importance démographique, économique et culturelle de l'anglais a depuis été croissante.
- La variété d'anglais avec laquelle les francophones d'Europe et du Québec sont en contact : une variété standard d'anglais britannique en Europe et l'anglais canadien (variété nord-américaine) au Canada¹¹.
- Les variétés de français parlées en Europe et au Canada : les deux dictionnaires considérés ici s'adossent à deux variétés distinctes, le français standard pour le PR et le français québécois pour *Usito*. Ces deux variétés

11 On peut tout de même noter que l'influence de l'anglais américain en Europe a cru, notamment depuis la Seconde Guerre mondiale, et celle de l'anglais britannique au Canada a été plus importante qu'aux États-Unis en raison de l'histoire démographique du Canada et de sa dépendance politique de la couronne britannique.

présentent notamment des systèmes vocaliques très différents (voir Lyche, 2010, pour une description phonologique du français standard et Walker, 1984 ; Côté, 2012 ; Ostiguy et Tousignant, 2008, pour le français québécois).

Ces facteurs nous amènent à formuler certaines hypothèses. Considérant que l'adaptation peut être influencée par la forme phonique ou graphique des mots empruntés, on peut prédire que les formes phoniques auront plus de poids dans les adaptations au Québec, où le contact avec l'anglais est plus direct et intense. À l'inverse, les transcriptions du PR devraient être davantage influencées par la graphie. Les sons anglais pourront aussi être adaptés de façon différente dans les deux variétés en raison des différences entre l'anglais britannique et nord-américain et entre les systèmes segmentaux du français standard et du français québécois.

Le corpus lexicographique élaboré ici sera ainsi considéré sous deux angles : d'une part, nous procéderons à une analyse globale des deux dictionnaires du point de vue des rôles relatifs de la phonie et de la graphie dans le processus d'adaptation (§ 4) ; et d'autre part, nous développerons une comparaison plus ciblée des deux ouvrages, qui nous permettra non seulement d'affiner les observations sur le poids de la graphie, mais également d'identifier les effets des différences dialectales, tant en anglais qu'en français, sur les adaptations (§ 5).

4. ANALYSE GLOBALE DU RÔLE DES FORMES PHONIQUES ET GRAPHIQUES

Le corpus de 388 emprunts transcrits dans le PR et *Usito* comprend un total de 2 134 correspondances segmentales selon les types décrits en (3) : 1 400 pour les consonnes et 734 pour les voyelles. Ces correspondances ont d'abord été réparties entre les quatre types, dans chacun des dictionnaires. Quand un dictionnaire présente deux variantes pour une voyelle ou une consonne dans un mot donné, une fréquence de 0,5 a été accordée à chacune des variantes. Le mot *cricket* [krikɛt]_A, par exemple, est transcrit [krikɛt] dans le PR et [krike(t)] dans *Usito*. Six correspondances sont impliquées : les cinq premières ([k] ~ <c>, [r] ~ <r>, [i] ~ <i>, [k] ~ <ck> et [ə] ~ <e>) sont du type 1 (phonie ~ graphie → son) dans les deux dictionnaires, alors que la dernière ([t] ~ <t>) correspond à une occurrence du type 1 dans le PR, mais à 0,5 occurrence de chacun des types 1 et 2 (phonie ~ graphie → Ø) dans *Usito*. Le tableau 1 présente la fréquence et la proportion des quatre types de correspon-

dance, séparément pour les consonnes et les voyelles, dans chacun des dictionnaires.

Tableau 1. Fréquence et proportion (en %) des quatre types de correspondance segmentales en (3), pour les consonnes et les voyelles, dans le PR et *Usito*

		Phonie ~ graphie → son (3a)	Phonie ~ graphie → Ø (3b)	Ø ~ graphie → son (3c)	Ø ~ graphie → Ø (3d)	Total
Consonnes	PR	1 316 (94,0%)	76 (5,4%)	3 (0,2%)	5 (0,4%)	1 400
	Us	1 338,5 (95,6%)	53,5 (3,8%)	0 (0,0%)	8 (0,6%)	
Voyelles	PR	728 (99,2%)	6 (0,8%)	—	—	734
	Us	731 (99,6%)	3 (0,4%)	—	—	

On voit que la quasi-totalité des correspondances sont du type phonie ~ graphie → son (3a), surtout pour les voyelles, pour lesquelles on n'observe que quelques cas d'effacement (phonie ~ graphie → Ø, (3b)), comme dans *boomerang* [buməɾæŋ]_A → [bumrãŋ]_{PR} [bumɾæŋ]_{US}. Seules les consonnes présentent des cas de lettres muettes (types Ø ~ graphie → son/Ø)¹², qui restent toutes muettes dans *Usito*, mais sont parfois prononcées dans le PR, comme Ø ~ <gh> dans l'exemple *bobsleigh* en (3c). Enfin, la catégorie des consonnes du type phonie ~ graphie → Ø inclue un nombre plus important de cas (76 dans le PR, 53,5 dans *Usito*). Trois contextes d'effacement sont représentés ici :

- Celui de [h] ~ <h> (cf. (3b) ; 19 cas dans chacun des dictionnaires).
- Celui des consonnes nasales en coda lorsque les séquences VN sont adaptées par une voyelle nasale (ex. *tank* [tæŋk]_A → [tãk]_{PR/US} ; 48,5 cas dans le PR, 23 cas dans *Usito*).
- Quelques obstruantes en fin de mot (ex. *ticket* [tikɛt]_A → [tike]_{PR/US}) ou dans des groupes consonantiques (ex. *beefsteak* [bifstek]_A → [biftɛk]_{PR/US}) (8,5 cas dans le PR, 11,5 cas dans *Usito*).

¹² Seuls les deux mots *happening* et *travelling* présentent en anglais une voyelle réduite optionnelle, dont nous ne tiendrons pas compte ici : [hæp(ə)nɪŋ], [træv(ə)lɪŋ].

De façon générale, nous notons déjà que les types en (3b-c), qui correspondent à l'omission ou à l'ajout d'un son par rapport à la forme phonique anglaise, sont plus nombreux dans le PR que dans *Usito*, qui reste donc plus fidèle à la forme phonique d'origine.

Nous avons alors déterminé pour chaque correspondance si la transcription en français était ou non compatible avec la forme phonique anglaise et avec la forme orthographique du mot selon les règles phonographiques du français. Par exemple, le mot *dyke* [daɪk]_A a deux adaptations : [dik]_{PR} et [dajk]_{US}. La voyelle de la première forme est compatible uniquement avec la forme graphique du mot, <y> correspondant à [i] en français, alors que la voyelle de la seconde n'est compatible qu'avec la forme phonique de l'anglais. Dans de nombreux cas, les formes graphiques et phoniques convergent vers une même adaptation ; c'est le cas des consonnes de *dyke* ou de tous les segments du mot *mess*, pour lequel l'adaptation française [mɛs] correspond à la fois à la prononciation anglaise et aux règles de correspondance graphie-phonie en français. Une autre adaptation est ainsi difficilement concevable.

Une adaptation est considérée compatible avec la graphie si elle correspond à une règle de correspondance graphie-phonie « normale » du français, par exemple la lettre <u> associée à la réalisation [y] ou le digraphe <ch> à [ʃ]. Par « normale », nous entendons toute règle bien attestée dans le vocabulaire français, même si elle reste minoritaire. Par exemple, les consonnes orthographiques finales en français sont régulièrement muettes, comme dans *jet* [ʒɛ] ou *ramer* [rame], mais elles peuvent également être prononcées, comme dans *net* [net] ou *amer* [amer]. La prononciation des consonnes finales dans les emprunts, comme dans *let* [let]_A → [let]_{PR/US} ou *clipper* [klɪpər]_A → [klɪpœr]_{PR/US}, est donc considérée compatible avec la forme graphique. Est codée compatible avec la forme phonique de l'anglais toute forme qui peut être considérée comme la plus proche disponible dans l'inventaire français, en tenant compte des règles phonotactiques du français. Par exemple, pour le [e] anglais, c'est par défaut [e] qui sera considéré comme la voyelle française la plus proche. Cette voyelle est cependant exclue des syllabes fermées dans le lexique français : [e] et [ɛ] s'opposent en syllabe ouverte, mais seul [ɛ] apparaît en syllabe fermée. Dans les emprunts, nous considérerons donc comme également compatible avec la forme phonique l'adaptation de [e] en [ɛ] en syllabe fermée (mais pas ouverte), comme dans *raid* → [rɛd]_{PR/US} en (3a).

4.1. Consonnes

Traitons d'abord des consonnes, dont les résultats apparaissent dans les tableaux 2 et 3, qui opposent donc quatre types d'adaptation : celles compatibles à la fois avec la phonie et la graphie, celles compatibles avec la graphie seulement, celles compatibles avec la phonie seulement et celles, exceptionnelles, qui ne sont compatibles ni avec la phonie ni avec la graphie. Nous distinguons deux catégories de consonnes : celles qui sont susceptibles d'être modifiées ou effacées dans le processus d'adaptation (tableau 2) et celles qui restent presque invariablement intactes (tableau 3). La première catégorie inclut les consonnes qui n'ont pas d'équivalents en français [tʃ ɟ h θ ð ŋ], de même que l'ensemble des consonnes nasales en position coda (y compris toutes les occurrences de [ŋ]), étant donné la possibilité d'adaptation de [VN] en [Ṽ] (p.ex. *campus* [kæmpəs]_A → [kãpys]_{PR/Us}).

Tableau 2. Fréquence et proportion des correspondances consonantiques compatibles ou non avec la forme graphique et la forme phonique de l'anglais dans le PR et *Usito*, pour 4 types de correspondance particulièrement susceptibles de modification dans le processus d'emprunt

	N	Graphie et phonie		Graphie		Phonie		Aucune	
		PR	Us	PR	Us	PR	Us	PR	Us
[tʃ, ɟ] ~ <ch, j>	37			16,5	10	20,5	27		
[h] ~ <h>	19			19	19				
[θ, ð] ~ <th>	3		2		1	3			
[m, n, ŋ] en coda ~ <m, n>	131	24	23,5	49,5	25	57,5	82,5		
Total	190	24 (12,6%)	26,5 (13,4%)	85 (44,7%)	54 (28,9%)	81 (42,6%)	109,5 (57,6%)	0	0

Les affriquées [tʃ ɟ], qui correspondent dans la graphie à <ch, j>, sont adaptées soit en [tʃ dʒ], compatible seulement avec la forme phonique, soit en [ʃ ʒ], compatible avec la forme graphique mais pas phonique¹³. Le tableau indique que l'adaptation phonique en [tʃ dʒ] est plus fréquente dans *Usito* que

¹³ L'adoption des séquences [tʃ dʒ] laisse en suspens la question de leur statut mono ou bisegmental, par rapport au statut clairement monosegmental de [tʃ ɟ] en anglais.

dans le PR (ex. *jockey* [dʒaki]_A → [ʒɔkɛ]_{PR} [dʒɔkɛ]_{US}). La laryngale [h] est systématiquement absente des adaptations françaises dans les deux dictionnaires (ex. *hippie* [hɪpi]_A → [ipi]_{PR/US}). Cette adaptation est considérée compatible avec la graphie, le <h> étant toujours muet dans l'orthographe française, mais pas avec la phonie¹⁴. Les fricatives dentales sont converties et non effacées en français, mais différemment dans les deux variétés : [s z] dans le PR, [t d] dans *Usito* (ex. *bluetooth* [blutuθ]_A → [blutus]_{PR} [blutu:t]_{US}). Nous considérons les deux modes de conversion comme compatibles avec la phonie, [s z] préservant au mieux le caractère fricatif de [θ ð], [t d] préservant plutôt leur caractère non-strident¹⁵. Seul [t] est cependant compatible avec la graphie <th>.

Les nasales en coda sont variablement conservées ou effacées avec la nasalisation de la voyelle précédente. L'effacement est toujours compatible avec la graphie, mais pas avec la phonie. La conservation est toujours compatible avec la phonie, mais le rapport avec la graphie dépend de la position dans le mot. Les séquences orthographiques <VN> en fin de mot en français sont normalement prononcées comme une voyelle nasale [Ṽ] (ex. *pin* [pɛ̃]), mais les séquences [VN] sont également bien attestées (ex. *album* [albɔ̃m] ou *abdomen* [abdɔ̃mɛn]). Dans cette position, l'adaptation des séquences <VN> avec maintien de la consonne est donc considérée compatible avec la graphie (ex. *gin*, *self-made-man*), ce qui n'est pas le cas des adaptations [VN] dans les autres contextes (devant une consonne en fin de mot ou en position interne, ex. *bungalow*, *dandy*, *punch*, *big-bang*). En fin de mot, l'adaptation [VN] est largement majoritaire dans les deux dictionnaires (ex. *gin* [dʒɪn]_A → [dʒɪn]_{PR/US}; *self-made-man* [selfmedmæn]_A → [selfmedman]_{PR} [selfmedman]_{US}); devant une consonne, le PR opte deux fois plus souvent pour l'adaptation [Ṽ] que *Usito* (49,5 contre 25; ex. *stand* [stænd]_A → [stād]_{PR}; *bungalow* [bʌŋgəlo]_A → [bœ̃galɔ]_{PR} [bɔ̃ŋgalo]_{US}). Un mot, enfin, sur l'adaptation de la nasale vélaire. Comme nous l'avons vu en section 2, [ŋ] est déjà intégré dans les systèmes de transcription des deux dictionnaires, même si son statut phonémique en français est sujet à débat (Sampson, 1992; Durand et Lyche, 2019). Il reste cependant à voir quel usage de ce symbole est fait dans les transcriptions. Dans le PR comme dans *Usito*, la séquence *-ing* est presque invariablement adaptée en [iŋ] (ex. *pudding* [pudɪŋ]_A

14 L'effacement du [h] pourrait aussi être considéré comme compatible avec la phonie sur la base de l'idée qu'aucune consonne de l'inventaire du français ne pourrait assurer la conversion du [h] anglais, du fait notamment qu'elles correspondent déjà toutes à une autre consonne de l'anglais. Cette décision n'aurait pas d'impact sur les conclusions générales dressées ici.

15 *Smoothie* est transcrit [smuti] et non [smudi] dans *Usito*, adaptation considérée comme compatible avec la graphie seulement, puisque le voisement n'est pas préservé.

→ [pudɪŋ]_{PR/US}). Mais après toute autre voyelle, [ŋ] n'est maintenu que dans *Usito*, le PR optant pour la nasalisation ou, dans quelques cas, l'adaptation en [n] (ex. *bang* [bæŋ]_A → [bãŋ]_{PR} [baŋ]_{US} ; *funk* [fʌŋk]_A → [fœnk]_{PR} [fɔŋk]_{US}).

Globalement, pour les consonnes du tableau 2, on constate que la forme graphique influence largement le résultat de l'adaptation. C'est surtout le cas dans le PR, où les adaptations compatibles uniquement avec la graphie ou la phonie sont en proportions comparables (45% vs. 43%). Dans *Usito*, les adaptations phoniques sont deux fois plus nombreuses que les adaptations graphiques (58% vs. 29%).

Le tableau 3 montre la situation pour toutes les consonnes autres que celles du tableau 2, qui représentent 86% de l'ensemble des consonnes. La quasi-totalité des adaptations sont cette fois compatibles à la fois avec la forme graphique et phonique. La grande majorité des consonnes ne permet donc pas de départager le rôle de la phonie et de la graphie dans le processus d'emprunt, ce qui remet en question les conclusions de Paradis et LaCharité (2008). Par ailleurs, même si le nombre d'occurrences est réduit, les adaptations uniquement compatibles avec la graphie sont plus nombreuses dans le PR, celles uniquement compatibles avec la phonie plus nombreuses dans *Usito*.

Tableau 3. Fréquence et proportion des correspondances consonantiques compatibles ou non avec la forme graphique et la forme phonique de l'anglais dans le PR et *Usito*, pour les correspondances autres que celles du tableau 2

		Graphie et phonie	Graphie	Phonie	Aucune	Total
Autres consonnes	PR	1.172 (96,9%)	15,5 (1,3%)	19 (1,6%)	3,5 (0,3%)	1.210
	Us	1.169,5 (96,7%)	13,5 (1,1%)	23 (1,9%)	4 (0,3%)	

Les quelques cas d'adaptations compatibles uniquement avec la graphie concernent notamment les contextes suivants, en plus de quelques cas isolés :

- Effacement de consonnes finales, suivant le caractère muet de la plupart des obstruantes finales dans l'orthographe française. Cela concerne surtout, parmi les 97 formes à obstruante finale, [t] dans des emprunts plus anciens (ex. *ticket* [tikət]_A → [tike]_{PR/US}, *wombat* [wambæt]_A → [wɔ̃ba]_{PR} [wɔ̃mba]_{US}) ou le [s] pluriel (ex. *chips* [tʃɪps]_A → [ʃɪps]_{PR} [tʃɪp]_{US}). Noter que les liquides finales ne sont jamais effacées, y compris dans les variétés européennes, exposées à des accents non rhotiques d'anglais où ces [r] finaux ne sont pas

prononcés¹⁶. Cela est notamment le cas de la finale *-er*, jamais adaptée en [e], malgré la fréquence de cette correspondance en français¹⁷.

- Variations de voisement, notamment entre [s] et [z] (ex. *jeans* [dʒinz]_A → [dʒin(s)]_{PR}, [dʒi:n(z)]_{US}; *baseball* [besbəl]_A → [bezbol]_{PR} [bezbal]_{US}).
- Consonnes graphiques muettes de l'anglais variablement prononcées en français dans le PR (ex. *bobsleigh* en (3c); *knock-out* [nəkəʊt]_A → [knəkəʊt] ~ [ɲəkəʊt]_{PR} [nəkəʊt]_{US}; *talk-show* [təkʃoʊ]_A → [tɔ(ɫ)kʃo]_{PR} [takʃo]_{US}).

Les adaptations uniquement compatibles avec la phonie incluent :

- La prononciation systématique de <ge, gi> avec [g] et non [ʒ], comme le voudrait la règle en français (ex. *geek* [gik]_A → [gik]_{PR} [gi:k]_{US}; *bagel* [begəl]_A → [begœl] ~ [bagel]_{PR/US})¹⁸.
- La non-prononciation de consonnes orthographiques muettes en anglais, mais qui seraient prononcées selon les règles de correspondance graphie-phonie du français (ex. *yacht* en (3d); Ø ~ <gh> dans *copyright* [kəpɪraɪt]_A → [kəpɪrajt]_{PR} [kəperajt]_{US}).
- L'effacement de quelques consonnes dans des groupes consonantiques (ex. *roast beef* [rɔstbɪf]_A → [rɔsbɪf]_{PR} [rozɪf]_{US}; *sandwich* [sændwɪtʃ]_A → [sændwi(t)]_{PR} [sanwɪtʃ]_{US}).

4.2. Voyelles

Passons maintenant aux voyelles, moins nombreuses que les consonnes (734), mais plus complexes. Le tableau 4 résume les adaptations vocaliques considérées comme compatibles avec la phonie pour chacune des voyelles de l'anglais en (2). On distingue les voyelles pleines des voyelles réduites ; le [i] inaccentué en fin de mot ([i#]) est également séparé du [i] accentué.

16 Les [r] finaux sont prononcés dans les variétés rhotiques d'anglais comme celles d'Amérique du Nord. Dans les variétés non-rhotiques, dont la RP, ces [r] finaux sont produits devant un mot à initiale vocalique, mais pas dans des formes isolées ou suivies d'un mot à initiale consonnantique. Nous avons tout de même considéré que la prononciation des [r] finaux était toujours compatible avec la phonie, mais on pourrait arguer que leur présence systématique dans les formes empruntées relève au moins en partie d'un effet orthographique.

17 Il faut dire que la prononciation de *-er* en [e] en français correspond essentiellement au suffixe de l'infinitif des verbes du premier groupe (ex. *aimer*) ou au suffixe nominal *-er/-ier* (ex. *boulangier, pomier*). Autrement, la séquence *-er* est prononcée [er], comme dans *fer* et *amer*.

18 Un autre cas comparable, mais isolé, est celui de *design*, adapté avec un [n] final et non un [ɲ] correspondant à la graphie <gn>.

Tableau 4. Adaptations vocaliques considérées comme compatibles avec la phonie pour chacune des voyelles de l'anglais en (2)

Anglais	Français	Commentaires
i	i i:	[i] et [i:] compatibles avec la phonie ; [i:] pas disponible dans le PR
u	u u:	[u] et [u:] compatibles avec la phonie ; [u:] pas disponible dans le PR
e	e (ɛ)	[ɛ] compatible avec la phonie uniquement en syllabe fermée
o	o	[ɔ] pas compatible avec la phonie car [o] toujours disponible
ɑ/ɒ/ɔ	ɔ ɑ o	[o] dans le PR, qui préserve la longueur ; [ɑ] utilisé uniquement dans <i>Usito</i>
ɜ	œ	
ɪ	i	
ʊ	u	
ɛ	ɛ	
ʌ	œ ɔ	[œ] dans le PR, [ɔ] dans <i>Usito</i>
æ	a	
aɪ	ai/aj	
aʊ	au/aw	
ɔɪ	ɔj	[ɔj] compatible avec la graphie <oy> (ex. <i>cowboy</i>), mais pas la graphie <oi>
i#	i e	[e] dans <i>Usito</i> uniquement
ə/i/ɪ/	œ ə i u	[œ ə i u]

Les tableaux 5 et 6 résument, pour chacune des voyelles pleines (tableau 5) et pour les voyelles réduites (tableau 6), la proportion des adaptations compatibles avec la phonie et/ou la graphie¹⁹.

¹⁹ Les [i] de *bifteck* (de *beefsteak*) et *rosbif* (de *roast beef*) et le [ʊ] de *bouledogue* (de *bulldog*) ont été exclus en raison des modifications orthographiques dans l'adaptation en français.

Tableau 5. Fréquence et proportion (en %) des correspondances vocaliques compatibles ou non avec la forme graphique et la forme phonique de l'anglais, dans le PR et *Usito* (voyelles pleines)

	N	Graphie et phonie		Graphie		Phonie		Aucune	
		PR	Us	PR	Us	PR	Us	PR	Us
i	25	3	3	2,5	1	19,5	21		
u	30	2	2	4,5	3	22,5	25	1	
e	37	8	13	12	4,5	14	18,5	3	1
o	36	13,5	27	19	5	3	4	0,5	
ɑ/ɒ/ɔ	103	62	80	26	21	15	2		
ɜ	12			4,5	1	7,5	11		
ɪ	43	40	41	3	2				
ʊ	9			0,5		8,5	9		
ɛ	43	39,5	39	3,5	4				
ʌ	40			14	6,5	23	31,5	3	
æ	85	56,5	73	28,5	11		1		
aɪ	14			5	5,5	9	8,5		
aʊ	11			4,5	1	5,5	9	1	1
ɔj	7	4	4	1	1	2	2		
i#	45	33,5	25,5	8,5		2,5	19,5	0,5	
Total	540	268 (49%)	313,5 (57%)	131 (25%)	60,5 (12%)	132 (24%)	164 (30%)	9 (2%)	2 (0%)

Le tableau 5 illustre de façon éloquent deux faits qui contredisent les conclusions de Paradis et LaCharité (2008). D'une part, la moitié ou plus des adaptations vocaliques dans chacun des dictionnaires est compatible à la fois avec la graphie et la phonie. Cela concerne notamment les voyelles [ɪ] et [ɛ], dont les adaptations sont presque exclusivement de ce type, ainsi que [ɑ/ɒ/ɔ] et [æ] (surtout pour *Usito*), [o] pour *Usito* et [i#] pour le PR. On ne peut donc pas facilement départager les influences graphiques et phoniques. D'autre part, les deux dictionnaires se distinguent nettement par rapport au rôle de la graphie : alors que le quart des adaptations vocaliques dans le PR sont uniquement compatibles avec la graphie, cette proportion tombe à 12% dans *Usito*, la différence étant compensée par une augmentation à la fois des adaptations compatibles avec la graphie et la phonie et de celles uniquement phoniques.

Le rôle de la graphie est encore plus visible pour les voyelles réduites, la proportion des adaptations compatibles uniquement avec la graphie s'élevant à 54% dans le PR et à 43% dans *Usito* (tableau 6). L'adaptation est largement

déterminée par les règles de correspondance graphie-phonie du français et les voyelles réduites sont essentiellement transcrites [i], [a] et [ɔ] si elles correspondent respectivement aux graphies <i>, <a> et <o>, comme l'illustre le tableau 7, en syllabe ouverte comme fermée. Les voyelles réduites associées à la graphie <e> ont un comportement plus complexe, mais qui découle directement des règles phonographiques caractérisant cette lettre en français : variation entre [e] et [ə] en syllabe ouverte, [ɛ] en syllabe fermée par une consonne obstruante. C'est seulement en syllabe fermée par une sonante que [ɛ] est vraiment concurrencé par [œ], seule adaptation compatible uniquement avec la phonie. La voyelle [œ] survient surtout dans la finale *-er* et elle est, sans surprise, plus fréquente dans *Usito*²⁰.

Tableau 6. Fréquence et proportion (en %) des correspondances vocaliques compatibles ou non avec la forme graphique et la forme phonique de l'anglais dans le PR et *Usito* (voyelles réduites)

		Graphie et phonie	Graphie	Phonie	Aucun	Total
ə/i/ɪ	PR	60 (31%)	103,5 (54%)	26 (14%)	1,5 (1%)	191
	Us	61 (32%)	82 (43%)	45 (24%)	3 (2%)	

Tableau 7. Exemples d'adaptation des voyelles réduites en fonction de la correspondance graphique

	Syllabe ouverte	Syllabe fermée
<i>	<i>hooligan</i> [hulɪgən] _A → [ulɪgən] ~ [ulɪgā] _{PR} [ulɪgən] _{US}	<i>relish</i> [rɛlɪʃ] _A → [rɛlɪʃ] _{PR/US}
<o>	<i>jamboree</i> [dʒæmbəri] _A → [ʒābɔre] ~ [ʒambəri] _{PR} [dʒambəri] _{US}	<i>haddock</i> [hædək] _A → [adək] _{PR/US}
<a>	<i>bungalow</i> [bʌŋgəlo] _A → [bœgəlo] _{PR} [bɔŋgəlo] _{US}	<i>barman</i> [barmən] _A → [barman] _{PR/US}
<e>	<i>marketing</i> [markətɪŋ] _A → [markɛtɪŋ] _{PR} [markətɪŋ] _{US} <i>barbecue</i> [barbɪkju] _A → [barbəkju] ~ [barbəkɪ] _{PR} [barbəkju] _{US} <i>skeleton</i> [skɛlɪtən] _A → [skɛlətɔn] _{PR} [skɛlətɔ] ~ [skɛlətɔn] _{US}	<i>gadget</i> [gædʒət] _A → [gadʒɛt] _{PR/US} <i>hamster</i> [hæmstər] _A → [amstɛr] _{PR/US} <i>clipper</i> [klɪpkər] _A → [klɪpœr] _{PR/US}

²⁰ La graphie <u>, présente seulement dans six mots, connaît une majorité d'adaptations en [y] correspondant à la graphie (ex. *campus*, *caucus*, *suspense*), le reste se divisant entre [œ] (ex. *auburn*) et [u] (ex. *pittbull*).

5. COMPARAISON DÉTAILLÉE DES ADAPTATIONS DANS LE PR ET *USITO*

Sur les 388 mots du corpus, pas moins de 217 (56%) sont transcrits différemment, malgré l'inventaire essentiellement commun des deux dictionnaires²¹. Cela donne un total de 304 différences d'adaptation, réparties en trois catégories : séquences VN en coda, timbre des voyelles (excluant la nasalisation) et nature des consonnes (excluant la présence ou absence des nasales en coda). Le tableau 8 donne les détails sur le nombre de différences observées entre le PR et *Usito* dans chaque catégorie, le nombre total d'occurrences de la catégorie et la proportion des occurrences présentant une différence.

Tableau 8. Nombre d'occurrences, nombre de différences entre le PR et *Usito* et pourcentage d'occurrences présentant une différence, dans chaque catégorie

Catégories	Nb d'occurrences dans le corpus	Nb de différences entre PR et Us	% d'occurrences présentant une différence entre le PR et Us
séquences VN en coda	131	37	28,2%
timbre des voyelles	734	222	30,2%
nature des consonnes	1.354 ²²	45	3,3%

Les séquences VN en coda ont été placées dans une catégorie à part puisqu'elles comprennent à la fois une voyelle et une consonne : par exemple, l'adaptation de *stand* [stænd]_A en [städ] dans le PR et en [stand] dans *Usito* implique la nasalisation ou non de la voyelle et la présence ou non de la consonne nasale. Mais il s'agit d'une seule différence puisque les deux traits sont indissociables. Une différence dans le timbre de la voyelle peut cependant

²¹ Des différences comme [au] dans le PR vs. [aw] dans *Usito*, correspondant à la diphtongue anglaise [au] comme dans *out*, ont été ignorées puisqu'il s'agit simplement de différentes façons de transcrire ce qu'on peut considérer comme le même son.

²² Ce total correspond à 1 400 (le nombre total de correspondances consonantiques), dont ont été soustraites les 46 séquences VN adaptées avec une voyelle nasale et sans consonne nasale dans au moins un des deux dictionnaires, éliminant du même coup la possibilité d'une différence entre le PR et *Usito* sur la nature de la consonne. Notons que l'adaptation avec une voyelle nasale n'empêche jamais d'observer une différence de timbre indépendante de la nasalité, ce qui explique que le nombre d'occurrences pour le timbre des voyelles corresponde au nombre total de voyelles dans le corpus.

s'ajouter à celle de la nasalisation. Par exemple, *bungalow* est transcrit [bœ̃galo] dans le PR et [bɔ̃galo] dans *Usito* ; les voyelles initiales contrastent par la nasalité, mais également par le timbre, [œ̃] et non [ɔ̃] dans le PR, [ɔ] et non [œ] dans *Usito*. On considère donc que [bœ̃galo] et [bɔ̃galo] présentent deux différences, liée à la nasalité dans la séquence VN et au timbre de la voyelle initiale. À l'inverse, [stād] et [stand] ne se distinguent que par la nasalité ([ā] étant la seule voyelle nasale ouverte du français, dont le timbre de surface peut d'ailleurs varier en antériorité selon les variétés et les contextes).

5.1. Consonnes et VN en coda

Le tableau 8 indique que près d'un tiers des voyelles présente des différences de traitement entre les deux dictionnaires, soit 10 fois plus que les consonnes autres que les nasales en coda, ces dernières étant presque aussi touchées que les voyelles. Au moins deux facteurs contribuent à la faible variabilité des consonnes : le fait qu'elles présentent un niveau de congruence beaucoup plus élevé entre graphie et phonie que les voyelles, ce qui conduit naturellement à une seule possibilité d'adaptation, et le fait que les variétés d'anglais et de français varient davantage dans leur système vocalique que consonantique.

En ce qui concerne les séquences VN, le tableau 2 a déjà indiqué que le PR présentait deux fois plus d'adaptations uniquement compatibles avec la graphie que l'*Usito*. Sur les 131 séquences VN en coda, 94 sont adaptées de la même façon – [VN] ou [Ṽ] – dans les deux dictionnaires (sans tenir compte de la qualité de la voyelle ou de la consonne) : 75 en [VN], 19 en [Ṽ]. Les 75 cas de [VN] apparaissent majoritairement en position finale de mot (accentuée ou non), incluant 30 des 31 occurrences de la séquence *-ing* (ex. *dominion* → [dɔ̃minjɔ̃n]_{PR/Us} ; *spin* → [spɪn]_{PR/Us} ; *outing* → [awtiŋ]_{PR/Us}). Cela est compatible avec la fréquence des séquences [VN] en fin de mot en français, contrairement aux codas nasales devant consonne, que les formes soient orthographiées <VN> (ex. *abdomen*) ou avec un <e> final (ex. *promène*). Des 37 occurrences restantes, qui présentent donc un traitement différent dans les deux dictionnaires, 32 vont dans le sens de [Ṽ] dans le PR et [VN] dans *Usito* : 25 cas de [Ṽ] dans PR vs. [VN] (ou [Ṽ] ~ [VN]) dans *Usito* (ex. *brandy* [brandi]_A → [brādi]_{PR} [brande]_{Us}) et 7 cas de [Ṽ] ~ [VN] dans le PR vs. [VN] dans *Usito* (ex. *punk* [pʌŋk]_A → [pœ̃k] ~ [pœ̃nk]_{PR} [pɔ̃ŋk]_{Us}). Dans la plupart de ces formes, la séquence VN apparaît en position accentuée devant consonne, en milieu de mot (ex. *brandy*, *bungalow*) ou en syllabe finale (ex. *punk*, *ranch*). Les cinq cas résiduels vont dans le sens opposé, mais ils ne représentent aucune tendance.

La nasalisation de la voyelle dans le PR est particulièrement fréquente lorsque la consonne nasale dans la forme phonique anglaise est [ŋ], à l'exclusion de la séquence *-ing* (ex. *bang* [baŋ]_A → [bāŋ]_{PR} [baŋ]_{US}). La consonne nasale n'est conservée que dans trois mots : *punk* (ci-haut), *funk* et *funky*, mais avec [n] au lieu de [ŋ]. Dans *Usito*, [ŋ] est maintenu dans 10 cas sur 14, avec nasalisation dans *jungle* [ʒœŋgl] et *tank* [tāŋk] et palatalisation vers [ɲ] dans *boomerang* [bumraŋ] et *gang* [gaŋ]. L'usage plus généralisé de [ŋ] dans *Usito* peut refléter une plus grande fidélité à la forme phonique anglaise, mais également une tendance générale à la vélarisation de [ɲ] en position coda en français québécois. Un mot comme *bagne* est ainsi variablement prononcé [baŋ] ou [baɲ], donc sans contraste systématique avec l'emprunt *bang*. Par ailleurs, le contraste opéré entre *bang* et *gang*, transcrits respectivement [baŋ] et [gaŋ], paraît douteux. Dans l'ensemble, les transcriptions du PR font donc état d'une plus grande influence de la graphie, les adaptations [Ṽ] relevant directement des règles graphie-phonie du français, les règles phoniques du français québécois pouvant par ailleurs favoriser le maintien de [ŋ].

Pour ce qui est des consonnes autres que les nasales en coda, près de la moitié de ces différences concerne l'adaptation de [tʃ dʒ] en [tʃ dʒ] ou [ʃ ʒ]. Dans 17 des 21 cas impliqués, c'est encore l'adaptation graphique [ʃ ʒ] qui l'emporte dans le PR, alors que *Usito* favorise [tʃ dʒ] (ex. *chutney* [tʃʌtnei]_A → [ʃœtneɪ]_{PR} [tʃɔtneɪ]_{US}). Quatre exceptions vont dans le sens inverse, mais dans trois de ces cas, l'affriquée apparaît après [n] (ex. *ranch* [ranʃ]_A → [rātʃ]_{PR} [ranʃ]_{US}). Or la distinction entre [nʃ nʒ] et [ntʃ ndʒ] est peu perceptible, le contexte nasale + fricative étant propice à l'apparition de plosives intrusives (Warner et Weber, 2001).

Les autres différences consonantiques (20 cas) sont de nature variée et incluent quelques cas isolés. Dans deux contextes on observe une plus grande fidélité à la forme phonique anglaise dans *Usito* et une plus grande influence de la forme graphique dans le PR : prononciation de consonnes graphiques muettes uniquement dans le PR (4 cas, ex. *talk-show* [takʃo]_A → [tɔ(l)kʃo]_{PR} [takʃo]_{US}, voir § 4.1), voisement de <s> dans le contexte de consonnes voisées, plus proche de la phonie anglaise, dans *Usito* (3 cas, ex. *no man's land* [nomænzlænd]_A → [nomanslānd]_{PR} [nomanzland]_{US}). Le seul cas où le PR reste plus près de la phonie anglaise concerne la prononciation des obstruantes finales : dans cinq des 97 mots concernés, la consonne est muette dans les deux dictionnaires (ex. *budget*, *wombat*), suivant la règle graphie-phonie la plus courante du français, mais dans cinq autres, c'est *Usito* qui va plus loin dans le sens de l'effacement (ex. *chips* [tʃɪps]_A → [ʃɪps]_{PR} [tʃɪp]_{US} ; *lord* [lɔrd]_A → [lɔr(d)]_{PR} [lɔr]_{US}). Enfin, l'adaptation différentielle de [θ ð] en [s z] dans le PR et en [t d] dans *Usito* (3

cas, ex. *granny smith* [grænismɪθ]_A → [granismis]_{PR} [granismit]_{Us}) ne fait pas intervenir directement la graphie ou le système phonique des variétés en cause (mais voir Brannen, 2011, pour une proposition).

5.2. Timbre des voyelles

Concentrons-nous maintenant sur le timbre des voyelles, le domaine le plus riche et le plus informatif des tendances à l'œuvre. Sur les 734 voyelles, 222 sont transcrites différemment dans le PR et *Usito*. Ces différences ont trois sources essentielles : différences dans le rôle de la graphie, différences dans les tendances phonologiques et phonétiques des variétés européennes et canadiennes de français, différences entre les formes phoniques des variétés britanniques et nord-américaines. Dans certains cas, la source de la différence entre les transcriptions du PR et celles d'*Usito* n'est pas claire ou reste ambiguë ; nous y reviendrons.

Nous avons compilé pour chaque voyelle de l'anglais la fréquence des différentes adaptations dans les deux dictionnaires. Pour rappel, la présence de deux variantes pour une voyelle dans un mot donné correspond à une fréquence de 0,5 pour chacune des variantes. Par exemple, dans le PR, les 27 occurrences de la voyelle [i] de l'anglais sont adaptées en [i] dans 24 mots (p.ex. *leader*, *halloween*), en [e] dans *pedigree*, en [i] ou [e] dans *jamboree* et en [e] ou [ə] dans *cantilever*. Cela mène à des fréquences d'adaptation de 24,5 (91%) pour [i] (24 mots avec [i] comme variante unique et un mot avec [i] comme une de deux variantes), 2 (7%) pour [e] (un mot avec [e] comme variante unique et deux mots avec [e] comme une de deux variantes) et 0,5 (2%) pour [ə] (un mot avec [ə] comme une de deux variantes).

Les tableaux 9 (voyelles pleines) et 10 (voyelles réduites) présentent ces fréquences en pourcentages. Dans le cas des diphtongues [aɪ au ɔɪ], les adaptations « fidèles » en [aj, aw, ɔj] sont notées dans les colonnes [a] et [ɔ]. Parmi les voyelles du français, [i:] et [u:] n'apparaissent que dans *Usito* et les cases correspondantes sont noircies pour le PR. La voyelle [ø] est aussi absente des tableaux car elle n'est observée dans aucune transcription. Pour chaque voyelle de l'anglais, la colonne de gauche indique le nombre d'occurrences dans les mots du corpus et les colonnes suivantes précisent les pourcentages de ces occurrences transcrites avec les différentes voyelles du français, dans chacun des deux dictionnaires. Ont été grisées les cases qui indiquent une différence de plus de 10% entre le PR et *Usito*. Par exemple, alors que 91% des [i] anglais sont transcrits par [i] dans le PR, ce pourcentage se limite à 63% dans *Usito*, la

différence étant essentiellement couverte par l'usage de [i:]. Ces zones grisées correspondent toutes à des tendances relevant des facteurs mentionnés et c'est sur elles que portera notre attention.

Ces différences se concentrent essentiellement sur neuf des quinze voyelles de l'anglais : [i u e ε o a/ɒ/ɔ ʌ ɜ au]. Les diphtongues [aɪ ɔɪ], les voyelles fermées relâchées [ɪ ʊ] et [æ] ne présentent normalement pas de différences entre les deux variétés. La stabilité de ces voyelles peut s'expliquer, au moins pour les voyelles [ɪ] et [æ], par la congruence de différents facteurs : ces voyelles correspondent le plus souvent à <i> et <a> dans la graphie, elles sont phonétiquement et phonologiquement proches de [i] et [a] en français et ces voyelles ne présentent pas de contraintes phonotactiques susceptibles de peser sur l'adaptation^{23,24}.

L'adaptation des voyelles [i] et [u] de l'anglais ([i#] sera traité séparément) conserve massivement les mêmes timbres en français. La différence essentielle entre le PR et *Usito* réside dans l'usage de la longueur vocalique dans le dictionnaire québécois. Les deux dictionnaires se distinguent aussi marginalement par l'usage un peu plus fréquent de [y] comme conversion du [u] anglais dans le PR, illustrant encore une fois l'effet plus prégnant de la graphie (ex. *jukebox* [dʒukbaks]_A → [dʒukbɔks] ~ [ʒykbɔks]_{PR} [dʒukbɔks]_{Us}).

L'usage de la longueur vocalique fait état d'une distinction récemment introduite dans le système vocalique québécois entre [i u] et [i: u:]. Ce contraste se manifeste surtout en syllabe finale fermée, et l'usage de [i: u:] dans *Usito* est restreint à ce contexte. Le corpus comprend 22 mots anglais contenant [i u] en syllabe finale fermée : dans *Usito*, 15 sont transcrits avec la longueur (ex. *tweed* [twi:d]_{Us} et *pool* [pu:l]_{Us}) et 7 sans longueur (ex. *magazine* [magazin]_{Us} et *zoom* [zum]_{Us}). Notons que les voyelles brèves, à l'inverse des longues, sont relâchées en syllabe finale fermée dans cette variété de français, ces deux derniers mots étant alors prononcés [magazin] et [zum]. Le relâchement n'est pas noté dans les transcriptions d'*Usito* en raison de son caractère prévisible et automatique, la marque d'allongement dans des mots comme *pool* servant alors à indiquer qu'il s'agit d'exceptions au relâchement. En surface, [i u] et [i: u:] se distinguent donc à la fois par la longueur et le timbre. De façon générale, la longueur est associée aux emprunts plus récents, les plus anciens se conformant à la règle traditionnelle de relâchement en français québécois (McLaughlin, 1986).

23 Paradis et LaCharité (2008) utilisent donc à tort la stabilité de ces deux voyelles pour argumenter en faveur de l'approche phonologique de l'adaptation des emprunts.

24 Noter que [a] est marqué en position finale de mot en français québécois, mais cette restriction n'intervient pas dans l'adaptation du [æ] anglais, qui n'apparaît pas dans cette position.

Tableau 9. Adaptation des voyelles pleines de l'anglais : chaque nombre représente le pourcentage des occurrences de la voyelle anglaise transcrites par la voyelle française, dans le PR et Usito (les zones grisées indiquent les variations de plus de 10% entre le PR et Usito)

		Voyelles du français																
		i	i:	e	ɛ	a	y	œ	u	u:	o	ɔ	ɑ	ə	ẽ	œ̃	õ	ã
i N=27	PR	91		7										2				
	Us	63	33											4				
u N=30	PR	3					8		82		7							
	Us						3		70	20	7							
ɪ N=43	PR	93													7			
	Us	95													5			
ʊ N=10	PR						6		94									
	Us								100									
e N=37	PR			14	62	16		3							3			3
	Us			77	8	7							5		3			
ɛ N=43	PR			27	65	2								5				1
	Us			7	84								2	5				2
æ N=85	PR				1	97							2					
	Us					98							2					
o N=36	PR					1			1		46	51						
	Us										86	14						
ɔ/a/v N=103	PR					22					16	59						3
	Us					19					1	63	16					1
ʌ N=40	PR						24	54	8			4					6	5
	Us						13					84					2	1
ɜ N=12	PR				33		4	63										
	Us	4			4			92										
aɪ N=14	PR	36				64												
	Us	39				61												
aʊ N=11	PR					50			27		23							
	Us					82			18									
ɔɪ N=7	PR											86			14			
	Us											86			14			
i# N=45	PR	80		1	19													
	Us	46		54														

Dans la mesure où ces voyelles fermées longues se retrouvent dans les emprunts, on accepte d'emblée que l'opposition [i u] ~ [i: u:] résulte directement du contact avec l'anglais. Mais une position plus nuancée peut être avancée. En effet, si les variantes allongées [i:] et [u:] sont utilisées dans les emprunts, les

sons correspondants apparaissent de façon régulière dans le lexique français devant les consonnes dites allongeantes [r v z ʒ], comme dans *vive* [vi:v] ou *douze* [du:z]. Puisqu'il s'agit là d'un allongement régulier en français, *Usito* et les autres dictionnaires choisissent de transcrire ces mots [viv] et [duz]²⁵. Mais on peut considérer que les voyelles de *jeans* [i:] et *pool* [u:] ne correspondent pas à l'intégration de nouvelles voyelles, mais représentent des extensions de [i:] et [u:] à de nouveaux contextes, soit en syllabe fermée par une consonne non-allongeante²⁶.

L'adaptation du [e] et du [ɛ] anglais présente un autre cas d'extension en français québécois d'un son présent dans la langue à de nouveaux environnements. Il révèle également le rôle de généralisations contextuelles propres au français. Les données du tableau 9 montrent une opposition marquée entre le PR et *Usito* dans l'adaptation de [e] et [ɛ]. Le PR adapte majoritairement les deux voyelles en [ɛ] : 62% des [e] anglais et 65% des [ɛ] sont transcrits [ɛ]. Cette configuration met en évidence deux généralisations dans la distribution des voyelles moyennes en français : l'exclusion du [e] en syllabe fermée, qui ne s'oppose à [ɛ] qu'en syllabe ouverte, et la préférence pour [e] en syllabe ouverte non-finale (Tranel, 1987 ; Hansen et Juillard, 2011). Tous les [e] de l'anglais en syllabe fermée sont ainsi adaptés en [ɛ] dans le PR (ex. *cake* [kek]_A → [kek]_{PR})²⁷. En syllabe ouverte, on observe une variation entre [e] et [ɛ] dans la forme française, les [e] étant parfois aussi adaptés en [a] dans des mots où [e] est associé à la graphie <a> (ex. *baby-foot* [bebifut]_A → [babifut]_{PR} ; *blaser* [blezər]_A → [blazœr] ~ [blazɛr]_{PR}).

La situation dans *Usito* est tout à fait différente, puisque [e] et [ɛ] sont très majoritairement adaptés à l'identique, tant en syllabe ouverte que fermée. La régularité de [e] en syllabe fermée, dans des formes comme *ale* [el]_{US} et *cake* [kek]_{US} (qui s'opposent à [ɛl]_{PR} et [kek]_{PR}), montre, comme pour [i: u:], une extension d'un son existant à un nouveau contexte. L'apparition de [e] en syllabe fermée paraît d'autant plus naturelle qu'il s'agissait de la seule voyelle

25 Il est intéressant de constater que, dans les emprunts et contrairement au lexique français, *Usito* indique l'allongement devant une consonne allongeante, comme dans *striptease* [stripti:z] et *queer* [kwir:]. En surface, il n'y a pourtant pas lieu de penser que ces voyelles sont différentes de celles de *attise* ou *cuir*.

26 *Usito* choisit de ne noter l'allongement qu'en syllabe finale. Cette restriction n'apparaît pas justifiée au regard de l'usage des voyelles hautes allongées, qui apparaissent aussi en syllabe non-finale. Par exemple, *beatnik* [bitnik]_A et *bitcoin* [bitkɔɪn]_A sont transcrits dans *Usito* [bitnik] et [bitkɔjn], avec la même voyelle brève en syllabe initiale. Cela ne correspond pas à l'usage québécois, qui maintient la distinction de longueur entre *beatnik* et *bitcoin*, comme celle entre *jeans* et *gin*.

27 On note une seule exception, difficile à expliquer : *kale* [kel]_A → [ke(i)l]_{PR}.

exclue des syllabes finales fermées. Dans cette position [e] participe dorénavant pleinement à l'opposition entre voyelles brèves et longues, ces dernières sujettes à diphtongaison en français québécois (voir Côté, 2012).

L'adaptation de [o] présente une situation similaire à [e], sauf que la distribution de [o] n'est pas contrainte de la même façon. Le choix d'adaptation se fait entre [o] et [ɔ], tous les deux compatibles avec la forme graphique <o(w)>, associée à 33 des 37 occurrences du [o] anglais. En syllabe finale ouverte, [ɔ] est exclu en français, ce qui explique l'adaptation systématique en [o] (ex. *jello* → [dʒɛlo]_{PR/US} ; *bungalow* → [bœgalo]_{PR} [bɔŋgalo]_{US}). Dans les autres contextes, [ɔ] l'emporte nettement dans le PR, alors que l'*Usito* reste fidèle à [o]. Cela correspond à la préférence générale pour [ɔ] et à l'affaiblissement de l'opposition entre [o] et [ɔ] en français de référence (Tranel, 1987), affaiblissement qui n'est aucunement observable dans la variété québécoise.

Les voyelles [ɔ/a/ɑ], considérées ensemble, présentent des schémas d'adaptation particulièrement complexes. La forme graphique a un effet dominant. Quel que soit le timbre précis dans la forme phonique anglaise, la graphie <o> (63 formes sur 103) est presque systématiquement adaptée en [ɔ]. La graphie <a> (38/103) présente une courte majorité d'adaptations en [a], mais, fait plus intéressant, 36% de [o] dans le PR et 42% de [a] dans *Usito*. La plupart de ces cas apparaissent devant [l] en coda, comme dans *football* et *hall*, transcrits [futbol] et [ol] dans le PR, [futbal] et [al] dans *Usito*. Ce contraste pourrait relever d'une combinaison de quatre facteurs. 1) Le statut de [a] diverge dans les deux variétés de français : alors que cette voyelle a largement disparu en français de référence au profit de [a], l'opposition [a]-[ɑ] demeure très vivante dans les variétés nord-américaines (Côté, 2012) et [ɑ] reste donc disponible pour l'adaptation de la voyelle ouverte postérieure de l'anglais. 2) Le timbre de la voyelle de *ball* ou *hall* est plus fermé en RP ([bɔl], [hɔl]) que dans les variétés américaines et canadiennes ([bal], [hal]). 3) En français québécois, l'adaptation [a] peut certainement être favorisée par la correspondance graphique avec <a>, puisque [ɑ] n'est pas utilisé dans les mots en <o>²⁸. 4) Enfin, [o] et [ɑ] étant longs en syllabe fermée en français, ces adaptations permettent le maintien de la longueur vocalique dans la langue source, contrairement à [ɔ], qui est bref.

28 C'est le cas dans des mots comme dans *spot*, *gospel* ou *hockey*, transcrits avec [ɔ] dans les deux dictionnaires. Le mot *hockey* est pourtant normalement prononcé [ake] au Québec, et non [ɔke] ; *Usito*, sur ce point, ne correspond donc pas à l'usage dominant. Cela montre que la graphie <o> n'empêche pas l'adaptation en [a], même si elle ne la favorise pas.

L'adaptation de [ʌ] présente l'une des différences les plus systématiques entre les deux variétés de français : converti en [œ] en Europe, mais en [ɔ] au Québec, comme dans *pub* [pʌb]_A → [pœb]_{PR} [pɔb]_{US}. Cette voyelle correspondant le plus souvent à la graphie <u> en anglais, l'adaptation en [y] est également possible, surtout dans le PR, où elle représente le quart des cas (ex. *sulky* [sʌlki]_A → [sylki]_{PR} [sɔlke]_{US}; *mustang* [mʌstæŋ]_A → [mystäg]_{PR} [mɔstæŋ]_{US}). La source de la divergence entre [œ] et [ɔ], qui ne diffèrent que par l'antériorité, n'est pas claire. À priori, elle ne se trouve pas dans la prononciation anglaise de cette voyelle, qui ne serait pas plus antérieure dans les variétés britanniques qu'américaines, ni dans des différences phonologiques entre les deux variétés de français. Une possibilité pourrait relier le [œ] du PR au phénomène d'antériorisation de [ɔ] (St-Gelais, 2018).

La voyelle [ɜ], que l'on trouve toujours devant [r] (ex. *jersey*, *flirt*, *nurse*), est presque invariablement adaptée en [œ] dans *Usito* ; cette conversation est majoritaire dans le PR, mais concurrencée par [ɛ] dans les cas où la voyelle correspond à la graphie <e> (ex. *jersey* [dʒɜrzi]_A → [ʒɛrʒɛ]_{PR} [dʒœrʒɛ]_{US}; *derby* [dɜrbi]_A → [derbi]_{PR} [dœrbe]_{US}).

Enfin, l'adaptation de [aʊ], la seule des trois diphtongues de l'anglais qui se comporte différemment dans les deux dictionnaires, révèle un plus grand effet de la graphie dans le PR, avec des adaptations en [o] pour la graphie <ow> (ex. *brownie* [braʊni]_A → [broni]_{PR} [brawnɪ]_{US}) et en [u] pour la graphie <ou> (ex. *round* [raʊnd]_A → [raund] ~ [rund]_{PR} [rawnd]_{US}).

L'adaptation du [i#] en fin de mot présente l'un des cas les plus intéressants de divergence entre le PR et *Usito*. Dans le PR, le lien avec la graphie est direct : on trouve [i] pour les graphies <y(e)> (ex. *lobby*, *sherry*, *rallye*), <ie> (ex. *caddie*, *brownie*) et <ee> (ex. *frisbee*, *yankee*), mais [ɛ] pour la graphie <ey> (ex. *colley*, *chutney*). Dans *Usito*, il y a alternance entre [i] (ex. *husky*, *chop suey*, *yankee*) et [e] (ex. *poney*, *country*), le choix ne dépendant pas de la graphie. La tendance semble favoriser [i], mais certaines formes en [i] ont vraisemblablement transité par la France et n'ont pas été empruntées directement de l'anglais (ex. *penalty*, *rugby*). L'adaptation en [e] s'explique sans doute par un processus d'approximation phonétique : le [i] final de l'anglais n'est pas aussi tendu que le [i] non-final et rejoint les timbres [ɪ] et [e] du français québécois²⁹. Ces deux voyelles ont des qualités voisines, mais sont en distribution largement complémentaire, seul [e] étant permis en fin de mot.

29 L'adaptation de [i#] en [e] en français québécois n'étant pas récente, il faudrait pouvoir établir le timbre de [i#] dans les variétés d'anglais parlées à l'époque sur le territoire québécois.

Tableau 10. Adaptation des voyelles réduites de l'anglais : chaque nombre représente le pourcentage des occurrences de la voyelle anglaise transcrites par la voyelle française, dans le PR et *Usito* ; les occurrences de voyelles réduites sont divisées selon la voyelle graphique (<i>, <u>, etc.) et, pour <e>, selon qu'elles apparaissent en syllabe fermée par une consonne sonante (_son), en syllabe fermée par une obstruante (_obs) et en syllabe ouverte (_\$)

		Voyelles du français														
		i	e	ɛ	a	y	œ	u	ɔ	ɑ	ə	ẽ	õ	ã	Ø	
Voyelles réduites de l'anglais [ə/i/ɪ/ʊ/u]	<i> N = 59	PR	97									3				
		Us	95				2				3					
	<a> N = 34	PR			5	82				3				10		
		Us		6	3	62				24				6		
	<o> N = 17	PR							91				9			
		Us					12		74				15			
	<u> N = 6	PR				58	25	17								
		Us				50	33	17								
	<e, ai> N = 75	_son N = 59	PR			52		40				2			7	
			Us			31		64				2			3	
		_obs N = 7	PR			100										
			Us			100										
		_\$. N = 9	PR	6	50			39				22			1	22
			Us	11	33			64				44				11

Les voyelles réduites de l'anglais varient en timbre, mais leur adaptation est largement déterminée par la graphie (voir tableaux 6 et 7). La voyelle [œ] semble pouvoir servir de voyelle de conversion par défaut, associée à différentes graphies, mais seulement dans *Usito*. On trouve ainsi *muffin* [mʌfən]_A → [mœfin]_{PR} [mɔfœn]_{US} pour <i> et *backgammon* [bækgæmən]_A → [bakgamɔn]_{PR} [bakgamœn]_{US} et *bacon* [bekən]_A → [bekɔn]_{PR} [bekœn]_{US} pour la graphie <o>. La conversion en [œ] est disponible dans les deux dictionnaires avec la graphie <e> en syllabe fermée par une consonne sonante (le plus souvent [r], mais aussi [l] ou [n]). Dans ce contexte, le PR opte quand même majoritairement pour [ɛ], alors que *Usito* préfère [œ] : *gospel* [gɔspəl]_A → [gɔspɛl]_{PR} [gɔspœl]_{US} ; *waterpolo* [watəpɔlo]_A → [waterpɔlo]_{PR} [watœrpɔlo]_{US} ; *impeachment* [ɪmpitʃmənt]_A → [ɪmpitʃmənt]_{PR} [ɪmpitʃmœnt]_{US}. Enfin, la graphie <a> est normalement associée à [a]. Mais [a] est marqué en français québécois en fin de

mot, la distinction entre [a] et [ɑ] ayant été neutralisée en faveur de [ɑ]. On observe donc une opposition entre [a] dans le PR et [ɑ] dans *Usito* dans des mots comme *bandana* [bændænə]_A → [bãdana]_{PR} [bãdana]_{US} et *soda* [sodə]_A → [sɔda]_{PR} [soda]_{US}.

6. DISCUSSION ET CONCLUSION

La comparaison des transcriptions d'emprunts à l'anglais dans le *Petit Robert* et *Usito*, dictionnaires représentatifs de la norme européenne et de la norme québécoise, se révèle riche d'enseignements sur l'effet de différents facteurs à l'œuvre dans le processus d'adaptation phonique et les divergences observées entre les deux variétés de français. Le résultat le plus significatif concerne sans doute le rôle de la forme graphique. Paradis et LaCharité (2008) le considéraient comme marginal de façon générale, les variétés parisienne et québécoise étant par ailleurs comparables dans la fréquence des adaptations non-phonologiques. Nos résultats sont incompatibles avec ces deux affirmations. D'une part, si l'on exclut les adaptations qui sont compatibles à la fois avec la forme phonique de l'anglais et la forme graphique, qui ne peuvent pas éclairer l'influence respective des deux modalités, on observe que la proportion des adaptations compatibles uniquement avec la graphie est loin d'être négligeable : 38% dans *Usito* et 55% dans le PR. Ces résultats montrent en outre que les transcriptions du PR s'alignent davantage sur la forme graphique que celles de *Usito*, et, à l'inverse, que les adaptations québécoises sont plus sensibles à la forme phonique anglaise. Cette différence ne devrait pas surprendre étant donné les conditions de contact entre les deux langues des deux côtés de l'Atlantique. L'influence de la graphie dans le PR se manifeste dans plusieurs schémas d'adaptation, notamment : la conversion plus fréquente des séquences [VN] en [Ṽ], de [tʃ dʒ] en [ʃ ʒ], de [e] ~ <a> en [ɑ], de différentes voyelles associées à la graphie <e> en [ɛ] ou de [aʊ] ~ <ow> en [o]. À l'inverse, on observe dans *Usito* plusieurs cas spécifiques d'alignement sur la forme phonique : usage de [i: u:] en opposition à [i u] en syllabe finale fermée, usage de [e] en syllabe fermée (exclusif aux emprunts) et disponibilité de [œ] pour l'adaptation de [ɜ] et des voyelles réduites, indépendamment de leur graphie.

Les contraintes phonotactiques propres au français interviennent également dans le choix des adaptations. Les neutralisations observées en fin de mot sont respectées dans les emprunts : exclusion de [ɔ] au profit de [o] dans les deux variétés, exclusion de [ɑ] au profit de [ɑ] en français québé-

cois³⁰. Dans les autres contextes, cependant, les transcriptions du PR apparaissent plus sensibles aux contraintes distributionnelles du français. Elles favorisent ainsi [ɛ] en syllabe fermée et [e] en syllabe ouverte (selon ce qu'on appelle la « loi de position »), indépendamment de la voyelle dans la forme phonique anglaise. La préférence générale pour [ɔ] et [a] par rapport à [o] et [ɑ] reflète aussi les tendances du système vocalique standard. Ces contraintes sont largement relâchées dans *Usito*, qui adapte [ɛ], [e] et [o] à l'identique dans toutes les structures syllabiques. *Usito* utilise aussi [ɑ] (voyelle longue dans le système québécois) comme équivalent des voyelles postérieures ouvertes longues de l'anglais, de même que [i:] et [u:] devant consonne non-allongante. Le contact plus intense du français québécois avec l'anglais a donc vraisemblablement conduit à un affaiblissement général des contraintes distributionnelles du français. On note d'ailleurs de façon intéressante que les formes des emprunts qui ne respectent pas les règles phoniques du français dans *Usito* résultent du relâchement des contraintes propres aux sons déjà existants dans le système plutôt qu'à l'introduction de nouveaux sons. On observe ainsi une extension de [i: u: e ɪ] à de nouveaux contextes, mais pas l'importation des consonnes [h θ ð] ou de la voyelle [ʌ]³¹. Les sons [ʌ] et [θ ð] de l'anglais, justement, illustrent les deux cas observés d'adaptation différentielle systématique entre les deux variétés de français : vers [œ] et [s z] dans le PR, vers [ɔ] et [t d] dans *Usito*. La source de ces divergences reste pour l'instant incertaine.

Un mot, enfin, sur l'effet de la variation dialectale en anglais. Celle-ci n'a qu'un effet observable limité dans les transcriptions. Le seul cas convaincant est celui de l'adaptation de [ɑ] ~ <a> en [o] dans le PR et [ɑ] dans *Usito* (ex. *hall* [hɔl]_A → [ol]_{PR} [ɑl]_{Us}), qui pourrait être reliée au timbre plus fermé de cette voyelle dans les variétés britanniques que nord-américaines.

Si les tendances mentionnées ci-dessus sont nettes, elles ne sont pas toutes systématiques et il serait impossible d'établir une grammaire réellement prédictive de l'adaptation pour le corpus à l'étude. Ces emprunts s'étalent sur une longue période historique et le contexte sociohistorique a évolué à l'intérieur des deux variétés ciblées ; des formes spécifiques peuvent également suivre des modes d'intégration variables dans un temps et un lieu donnés. L'alphabétisation et la présence de l'anglais ont certainement crû, mais la résistance à l'an-

30 Plus précisément, [ɑ] est limité en fin de mot à la diphtongue [wa] (ex. *moi*), à certaines formes redoublées (ex. *papa*) et à l'enclitique *la*.

31 [ɪ] apparaît dans le lexique français comme allophone de [g] dans l'environnement de segments nasaux (ex. *longuement* [lɔ̃gmɑ̃] ~ [lɔ̃ŋmɑ̃]).

glais au Québec s'est également institutionnalisée. Le Québec a aussi développé ses contacts linguistiques avec la France, de sorte que de nombreux emprunts n'ont pas été adaptés directement au Québec, mais ont transité par la France. Une étude plus ciblée serait donc nécessaire pour établir l'évolution diachronique des tendances exposées ici.

7. RÉFÉRENCES

- BRANNEN, Kathleen J. (2011). *The perception and production of interdental fricatives in second language acquisition*. Thèse de doctorat. Montréal : McGill University.
- CAJOLET-LAGANIÈRE, Hélène et al. (2020). *Usito*. Sherbrooke : Université de Sherbrooke. Disponible sur <usito.usherbrooke.ca>.
- CÔTÉ, Marie-Hélène (2012). « Laurentian French (Quebec): extra vowels, missing schwas and surprising liaison consonants ». In Gess, Randall; Lyche, Chantal; Meisenburg, Trudel (éd.). *Phonological Variation in French: illustration from three continents*, p. 235-274. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins.
- CÔTÉ, Marie-Hélène ; LANCIEN, Mélanie (2019). « The /ɛ/-/ɜ/ contrast in Quebec French ». In Calhoun, Sasha ; Escudero, Paola ; Tabain, Marija ; Warren, Paul (éd.). *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences, Melbourne, Australia 2019*, p. 1530-1534. Canberra : Australasian Speech Science and Technology Association Inc.
- CÔTÉ, Marie-Hélène ; REMYSEN, Wim (2019). « L'adaptation phonologique des emprunts à l'anglais dans les dictionnaires québécois ». In Dister, Anne ; Piron, Sophie (éd.). *Les discours de référence sur la langue française*, p. 173-195. Bruxelles : Presses de l'Université Saint-Louis.
- DURAND, Jacques ; LYCHE, Chantal (2019). « Paul Passy, Johan Storm and the palatal nasal in modern French ». In Hognestad, Jan Kristian ; Kinn, Torod ; Lohndal, Terje (éd.). *Fonologi, sosiolingvistikk og vitenskapsteori. Festskrift til Gjert Kristoffersen*, p. 79-97. Oslo : Novus.
- DURAND, Jacques ; NAVARRO, Sylvain (2015). « General American ». In Brulard, Inès ; Carr, Philip ; Durand, Jacques (éd.). *La prononciation de l'anglais contemporain dans le monde: variation et structure*, p. 117-148. Toulouse : Presses Universitaires du Midi.
- HANSEN, Anita Berit ; JUILLARD, Caroline (2011). « La phonologie parisienne à trente ans d'intervalle – les voyelles à double timbre ». *Journal of French Language Studies*, vol. 21, p. 313-359.
- JOSSELIN-LERAY, Amélie ; DURAND, Jacques ; LOPEZ, Stéphanie (2015). « L'accent canadien standard ». In Brulard, Inès ; Carr, Philip ; Durand, Jacques (éd.). *La prononciation de l'anglais contemporain dans le monde: variation et structure*, p. 425-445. Toulouse : Presses Universitaires du Midi.

- KANG, Yoonjung (2011). « Loanword phonology ». In Oostendorp, Marc van ; Ewen, Colin J. ; Hume, Elizabeth ; Rice, Keren (éd.). *The Blackwell companion to phonology*, vol. 4, p. 2258-2282. Malden, MA / Oxford : Wiley-Blackwell.
- LYCHE, Chantal (2010). « Le français de référence : éléments de synthèse ». In Detey, Sylvain ; Durand, Jacques ; Laks, Bernard ; Lyche, Chantal (éd.). *Les variétés du français parlé dans l'espace francophone*, p. 143-165. Paris : Ophrys.
- MCLAUGHLIN, Anne (1986). « Les emprunts à l'anglais et la phonologie des voyelles hautes en français montréalais ». *Revue québécoise de linguistique théorique et appliquée*, vol. 5, p. 179-214.
- MOORE, Steven (2015). « La Received Pronunciation: l'accent de référence de la Grande-Bretagne ». In Brulard, Inès ; Carr, Philip ; Durand, Jacques (éd.). *La prononciation de l'anglais contemporain dans le monde: variation et structure*, p. 93-116. Toulouse : Presses Universitaires du Midi.
- OSTIGUY, Luc ; TOUSIGNANT, Claude (2008). *Les prononciations du français québécois : normes et usages*. Montréal : Guérin universitaire.
- PARADIS, Carole ; LACHARITÉ, Darlene (2008). « Apparent phonetic approximation: English loanwords in Old Quebec French ». *Journal of Linguistics*, vol. 44, p. 87-128.
- ROBERT, Paul ; REY, Alain ; REY-DEBOVE, Josette (2011). *Le Petit Robert dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française : version numérique*. Paris : Dictionnaires Le Robert / VUEF.
- SAMPSON, Rodney (1992). « Le statut phonologique de la nasale vélaire en français contemporain ». *Le français moderne*, vol. 60, p. 82-96.
- SANTERRE, Laurent (1981). « Stabilité et variation des oppositions $\epsilon/3$ et a/a en français de Montréal ». In Schlieben-Lange, Brigitte (ed.). *Logos semantikos: studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu 1921-1981*, vol. 5, p. 375-384. Madrid, Berlin / New York : Gredos ; Walter De Gruyter.
- ST-GELAIS, Xavier (2019). *L'antériorisation de /ɔ/ en français contemporain: une étude acoustique comparative entre Québec et France*. Mémoire de maîtrise. Chicoutimi : Université du Québec.
- TRANEL, Bernard (1987). *The sounds of French*. Cambridge : Cambridge University Press.
- VENDELIN, Inga ; PEPPERKAMP, Sharon (2006). « The influence of orthography on loanword adaptations ». *Lingua*, vol. 116, p. 996-1007.
- VIOLLAIN, Cécile ; NAVARRO, Sylvain ; DURAND, Jacques (2020). « R-sandhi in English and liaison in French: two phenomenologies in the light of the PAC and PFC data ». In Przewozny, Anne ; Viollain, Cécile ; Navarro, Sylvain (éd.). *The corpus phonology of English: multifocal analyses of variation*, p. 98-126. Édinburgh : Edinburgh University Press.
- WALKER, Douglas C. (1984). *The pronunciation of Canadian French*. Ottawa : University of Ottawa Press.
- WARNER, Natasha ; WEBER, Andrea (2001). « Perception of epenthetic stops ». *Journal of Phonetics*, vol. 29, p. 53-87.

Word-initial heterosyllabic clusters in loanword adaptation: from Catalan, Spanish and Italian loanwords into Sardinian*

Rosangela Lai
Università di Pisa

ABSTRACT: This paper deals with the phonological adaptation of heterosyllabic clusters of Catalan, Spanish and Italian origin into Sardinian, from the early Middle Ages onwards. The focus is on whether any changes in syllabic structure occurred in the transition from the donor languages to Sardinian: while some clusters have been borrowed without adaptation, others involved the gemination of single segments. In addition, we discuss the long-standing effect of lexical stratification in affecting several phonological rules in Sardinian to this day.

RESUM: Aquest article tracta de l'adaptació fonològica de grups consonàntics heterosil·làbics en manlleus del sard d'origen català, espanyol i italià, des dels inicis de l'edat mitjana fins avui dia. El treball mira de determinar si hi ha hagut canvis en l'estructura sil·làbica en el pas de les llengües d'origen al sard: mentre que alguns grups consonàntics s'han manllevat sense adaptar-se, d'altres han implicat la geminació dels segments simples. En l'article, també s'hi discuteix de quina manera l'estratificació lèxica ha afectat moltes de les regles fonològiques del sard fins a l'actualitat.

1. INTRODUCTION

Much research has been devoted to the stratification of Sardinian lexicon into pre-Latin and Latin items, and also ancient and recent loanwords (Wagner, 1922, 1928, [1950] 1997; Pisano, 2017; Putzu, 2019). However, studies on the phonology of these lexical strata are few and far between. As are works on

* I would like to thank Maria-Rosa Lloret and Clàudia Pons-Moll for inviting me to contribute to this volume. I also thank all who attended the 27è *Colloqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona* (CLUB 27). I would also like to thank Giovanna Marotta for comments and suggestions on an earlier draft. I am grateful to Lucia Molinu and Ignazio Putzu for allowing me access to two recent works of theirs and to Giovanni Lupinu for bibliographical suggestions on historical linguistics. This paper is part of the PRIN Project «Ancient languages and writing systems in contact: a touchstone for language change» (2017JBF9H).

the adaptation of loanwords, be they ancient (Wagner, [1941] 1984: 401-422; Viridis, 1978; Barbato, 2017) or recent (Molinu, 2018). The phonological insight into these matters is mostly limited to the occasional remark in lexicographic research or reference works.

Here, I will try a different path. I will focus exclusively on the phonological adaptation of word-initial clusters of Catalan, Spanish and Italian origin into Sardinian. More specifically, I will show which clusters are allowed in Sardinian and how these clusters evolved: some of them are Sardinian inherited from Latin, others resulted from the adaptation of medieval and modern loanwords. I will specifically focus on whether any changes in syllabic structure occurred in the transition from the donor languages to Sardinian. I will show that while some clusters have been borrowed without adaptation, others were affected by changes such as the gemination of single segments. I will also detail how lexical stratification continues to affect the phonology of Sardinian today.

The contribution is structured as follows. In the next section (§ 2), I will recall how the current stratification of the Sardinian lexicon came to be. In section 3, I will introduce the theoretical framework that will be employed in the analysis of syllabic structure. Word-initial clusters in the main Sardinian varieties are discussed in section 4. Sections 5 and 6 deal with the adaptation of heterosyllabic clusters in word-initial position, namely *sC*-clusters (§ 5) and geminates (§ 6). Section 7 summarizes and concludes.

2. HISTORICAL BACKGROUND

Sardinian is a minority language of the Romance group, and evolved from Latin spoken on the island of Sardinia. Beginning in the fifth century, the language evolved in relative isolation, developing original linguistic solutions and retaining certain features of Latin that elsewhere were lost (Contini and Tuttle, 1982: 171; Alkire and Rosen, 2010: 3; Andreose and Renzi, 2013: 301).

Sardinian is usually divided into Campidanese (Southern area) and Logudorese (Central-Northern area), with a transitional area between these two macro-varieties.¹ Sardinian varieties as a whole form a distinctive dialect group in the Romance domain (Andreose and Renzi, 2013: 301, among others).

1 Other minority languages are spoken on the island that do not belong to the Sardinian language group: namely, Sassarese and Gallurese (Italo-Romance group), spoken in the far north of the island; Catalan, spoken in the city of Alguer; and Tabarchin, a Ligurian variety spoken in two small communities in the south-west of the island (Carloforte and Calasetta).

One of the defining characteristics of Sardinian lexicon, in both macro-varieties, is its stratification. The items forming the most ancient layer date back to the Paleo-Sardinian period (very few words, some of contested origin) or the Phoenician-Punic period (Wagner, [1950] 1997: 97, 250-280; Blasco Ferrer, 2010, 2011; Loporcaro, 2013; Paulis, 2017; Putzu, 2019: 3-7). However, most Sardinian lexical items evolved from Latin (Wagner, 1928, [1950] 1997: 150-161). In the rest of the paper, I will refer to the Latin-inherited layer as the «native lexicon», and disregard the pre-Latin layer for our present purposes. The rest of the Sardinian lexicon consists of ancient or recent loanwords that have entered into the language since the Middle Ages (Wagner, 1928). It is on these loanwords and their relationship with the native lexicon that we will focus.

To understand the lexical stratification it is necessary to look at the historical background of the island. In the Early Middle Ages, Sardinia was divided into four independent kingdoms («judgeships»): Kálaris, Arborea, Torres, and Gallura (Ortu, 2005, 2017: 229; Hobart, 2017: 7). The Arborea judgeship was the most prominent and enduring, surviving until 1420. The official languages of the judgeships were local varieties of Sardinian. As a result, at times when in the rest of the Romance domain Latin was used for all official purposes to the exclusion of the vernaculars, judicial and legislative documents in Old Sardinian abounded (Ortu, 2005: 264-266).

The independence of the Sardinian judgeships was soon endangered by foreign powers that aimed to control the island for its strategic position and its resources. Sea-powers Pisa and Genoa were the first to exert a direct influence on the island. Their influence was boosted by their success in fighting off an invasion attempt by the Islamic kingdom of Dénia (Alicante) in 1015-1016 (Hobart, 2017: 8). Following this, they were able to establish important commercial contacts with the Sardinian judgeships. The raw materials on the island made it attractive to continental aristocratic families (Ortu, 2005: 166; Hobart, 2017: 8). Obertenghi, Massa, Visconti, Doria, Capraia, Malaspina, and della Gherardesca were involved in ore extraction of metals and in trades such as the collection of salt, and agriculture (Hobart, 2017: 9). Soon, these families came to control the judgeships, either by military force or by intermarriage with Sardinian ruling families (Ortu, 2005: 165-179, 2017: 231-232).

In the thirteenth and fourteenth centuries, Old Italian was widespread in Sardinian cities, especially Cagliari.² Its presence strongly affected Sardinian

² As in Putzu (2019: 13), I will adopt «Old Italian» to designate both Tuscan and Genoese words that entered Sardinian in the Middle Ages.

in Cagliari and neighboring areas (Wagner, [1950] 1997: 86). Old Italian loans are found in medieval Sardinian documents such as *Statuti Sassaresi* (from the north of the island) and *Carta de Logu* (from the Arborea judgeship) (Putzu, 2019: 14). These loanwords predominantly belong to the legal and trade sectors (Wagner, [1950] 1997: 235-241; Putzu, 2019: 14), but were not limited to them, as witnessed by common words such as ['betʃu] ('old (masc)'), replacing the correspondent native word *becru* (from Lat. VETULU). Usually, Old Italian loanwords are completely assimilated to the native lexicon with respect to several phonological phenomena. An example is again ['betʃu], which corresponds with the native items as far as the intervocalic lenition at word-boundaries are concerned (Lai, in press).

Things changed once again for Sardinian as soon as a new, powerful foreign force appeared on the scene: the Crown of Aragon. In 1324, with the definitive capitulation of Pisa, Alfonso the Infante conquered Sardinia (Ortu, 2017: 238). Thus, from the 14th century, Catalan became the official language of Sardinia. As had been the case with Old Italian, Catalan spread in the cities, while towns and villages went on speaking Sardinian (Wagner, [1950] 1997: 184). The situation did not substantially change after 1479, when the Crowns of Aragon and Castile unified. Until 1600, edicts were published exclusively in Catalan; Spanish replaced it only in 1643 (Wagner, [1950] 1997: 185). However, in some southern areas, Catalan had taken root so well that it was still used as late as 1700 (Wagner, [1950] 1997: 185). Both Catalan and Spanish contributed greatly to the lexicon of Sardinian. However, there was a stark difference between the north and the south of the island. Catalan was most influential in the south, while Spanish prevailed in the north (Wagner, [1950] 1997: 186). It is not uncommon that for a given concept the south employs a Catalan loanword, while the north employs the corresponding Spanish item, e.g., Camp. ['leɟu] (Cat. *lleig*) as opposed to Log. ['feu] (Sp. *feo*) 'ugly (masc.)' or Camp. [kul'lera], [kuΔ'lera] (Cat. *cullera*) as opposed Log. [ko'tʃari] (OSp. *cuchar*) 'spoon' (Wagner, [1950] 1997: 189).

In 1718, the House of Savoy succeeded the House of Habsburg and, in 1764, Italian was made the official language of the island (Wagner, [1950] 1997: 187), which further encouraged lexical borrowing in Sardinian.³ As will be discussed below, these successive waves of lexical borrowing had interesting consequences from a phonological point of view.

3 For the recent sociolinguistic history of the island, see Rindler Schjerve (2017) and Lai (2018), among others.

3. SOME EXPLANATORY NOTES ON THE FRAMEWORK

Phenomena related to syllabic structure will be illustrated through the Strict CV theory. As will be made apparent, seemingly unrelated aspects of syllabic structure can be given a unified account.

Strict CV theory (Lowenstamm, 1996; Scheer, 2004) is a development of standard Government Phonology (GP) (Kaye *et al.*, 1985, 1990). The main distinguishing feature with respect to standard GP is that in Strict CV syllabic structure is reduced to a strict sequence of onsets and nuclei. Coda consonants are reinterpreted as onsets of empty vocalic positions, as illustrated in (1) (from Scheer, 2004: 1).

(1) Coda consonants in a Strict CV representation

a. final codas

C	V	C	V	
p	a	s	∅	#

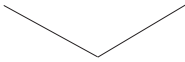
b. internal codas

...	C	V	C	V
	m	∅	p	a

Heterosyllabic clusters, such as geminates and *sC* clusters, are represented as having an analogous structure, except for an empty vocalic position enclosed by two consonant positions. A schematic representation of these clusters is shown in (2).

(2) Heterosyllabic clusters in a Strict CV representation

a. geminates

C	V	C	V
			
p		a	

b. *sC* clusters

C	V	C	V
s	∅	p	a

As seen above, syllabic structure is flatter than in traditional approaches. There are no hierarchic relations in Strict CV: two lateral relations, Proper Government and Licensing, act in their stead. Proper Government has a negative effect on its target segment, while Licensing has a positive effect. The two can be regarded as antagonist forces (Scheer, 2004: 134-139). Proper Govern-

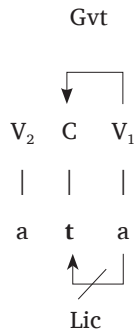
ment is essential in the theory because it accounts for the distribution of empty nuclei in a syllabic string. It was first introduced in GP via the Empty Category Principle (Kaye *et al.*, 1990) and was then inherited by Strict CV. In its later version, the principle states that «[...] an empty nucleus may remain unexpressed if it is *a*) properly governed or *b*) word-final» (Scheer, 2004: 14).

Filled vocalic nuclei can act as governors and licensors. Conversely, empty nuclei need governing. Thus, it is possible to have empty vocalic positions but only if they are justified by government relations. One consequence is that a sequence of two empty vocalic positions is never licit. In addition, *a*) no position is ever governed and licensed at the same time (Ziková and Scheer, 2010), and *b*) Government is assumed to take precedence over Licensing: Licensing affects the positions that escape Government (Scheer and Cyran, 2018). Lastly, both lateral relations are assumed to operate exclusively from right to left, i.e., a governor/licensor must follow its governee/licensee.

The effects of Government and Licensing can be exemplified as follows. A segment in a weak position, such as an intervocalic consonant, is vulnerable to weakening phenomena such as lenition, sonorization, and elision. In Strict CV, an intervocalic consonant is represented as governed and unlicensed as in (3), (cf. Ziková and Scheer, 2010). ‘Gvt’ is shorthand for Proper Government while ‘Lic’ represents Licensing.

(3) Intervocalic consonants

governed and unlicensed

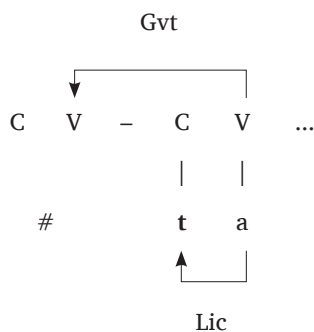

By contrast, a segment in a strong position, such as a consonant in postconsonant position or a word-initial consonant, escapes proper government, and thus it is ungoverned, as shown in (4a-b).

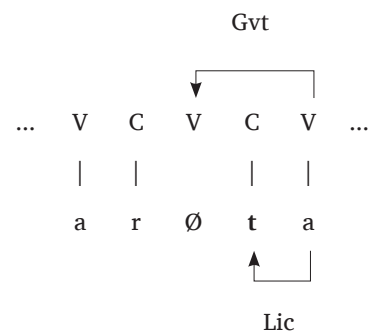
(4) Consonants in strong positions

ungoverned but licensed

a. word-initial consonant

b. post-coda consonant

In (4a), there is an empty CV unit at the left edge of our word-initial consonant. Lowenstamm (1999) first postulated the existence of an initial CV site. His proposal was then developed in Scheer (2012), who argues for parametric variation with regard to the initial CV site: some languages have it, others do not. In languages that possess the initial CV, the word-initial position is a strong position: weakening phenomena in word-initial position are not observed and RT clusters (clusters without rising sonority) are not found. In these languages, the empty vocalic position of the initial CV needs governing, so the closest non-empty vocalic position must govern it. The same nucleus cannot at the same time govern the word-initial consonant which, as a result, is left ungoverned and is not weakened. By contrast, in a language without the initial CV, RT clusters are licit and word-initial consonants may experience elision, lenition, or various kinds of weakening phenomena (for further information, see Scheer, 2012: 190 and ff).

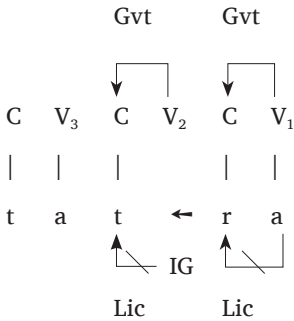
In this paper, we will consider the adaptation of initial heterosyllabic clusters from loanwords, as well as the rise of word-initial geminates in the recipient language originating from single segments. In the target language, word-initial clusters fall into two categories: tautosyllabic or heterosyllabic clusters (the latter being exemplified by *sC* clusters and geminates). Stop-plus-liquid clusters represent a typical example of a tautosyllabic cluster. Sequences such as /pr, tr, kr/ are usually described as branching onsets.⁴ The two segments are

⁴ Other syllabifications are also possible, namely, a heterosyllabic or a complex segment structure. For a discussion on this, see Lowenstamm (2003, among others).

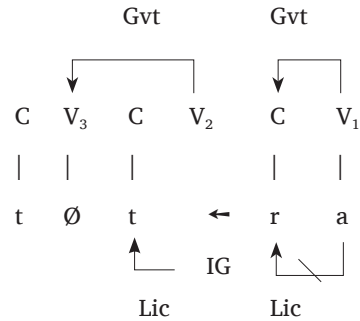
considered to be part of the same onset. In Strict CV, they are depicted as follows (adapted from Brun-Trigaud and Scheer, 2010).

(5) Stop-plus-liquid clusters

a. stop-plus-liquid in intervocalic position

b. stop-plus-liquid in post-consonantal position

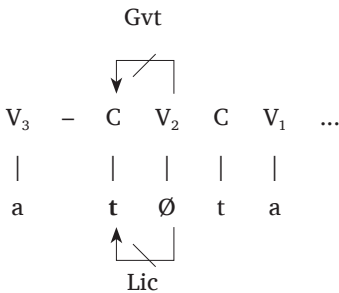

A tautosyllabic cluster is affected by the same lateral relations as single segments in an analogous environment (Brun-Trigaud and Scheer, 2010). A peculiarity of stop-plus-liquids is the presence of another relation at the segmental level, the so-called Infrasegmental Government (IG). IG silences the empty vocalic position between the stop and the liquid so that it does not need to be governed (Scheer, 2004: 72-73; Brun-Trigaud and Scheer, 2010).

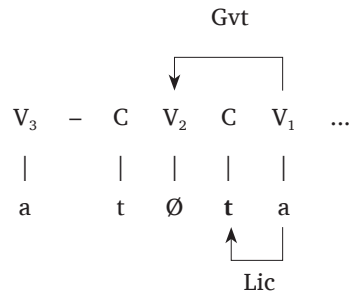
Two segments that do not belong to the same onset form a heterosyllabic cluster. Examples are geminates and *sC* clusters (cf. Scheer, 2004: 140). In Strict CV, the two segments occupy two consonant slots, which enclose an empty vocalic position. They are represented in (6) and (7) respectively (for clarity, the lateral forces affecting the two CVs are represented separately).

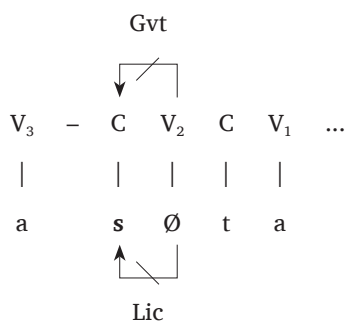
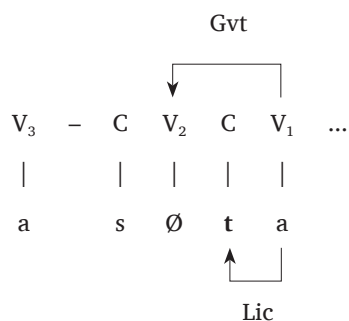
(6) Geminates

a. 1st half of a geminate

b. 2nd half of a geminate

(7) *sC* clustersa. *s* in *sC* clustersb. stop in *sC* clusters

By looking at the representations in (6) and (7) one can see that *sC* clusters and geminates share the same syllabic structure: they are both syllabified like a coda-onset sequence. In both cases, the two halves of the structure differ from each other in terms of lateral relations. In (6a) and (7a), the consonants in bold are ungoverned and unlicensed, because they are followed by empty nuclei that, as such, are unable to either govern or license them. Their counterparts in (6b) and (7b), though, are followed by a filled nucleus: this nucleus cannot govern the immediately preceding consonant, because it has to govern the empty nucleus, but it can and does license that consonant (Scheer, 2004: 106, 441, among others).

4. WORD-INITIAL CLUSTERS IN SARDINIAN

If one looks at the distribution of word-initial clusters in Italian, it is immediately apparent that Logudorese displays a number of restrictions that Campidanese does not. In fact, the two varieties diverge from each other with respect to the word-initial occurrence of certain syllabic structures (Lai, in press).⁵

⁵ In what follows, I will include data drawn from sources that do not employ the IPA (International Phonetic Alphabet), but other systems of phonetic notation: namely, the system known in Italian linguistics as Ascoli-Merlo (in Wagner's works) and the Badia i Margarit conventions adopted by Catalan authors. To avoid inconsistencies, I will always translate these data into IPA. One further proviso must be made with respect to the notation of word-internal obstruents in Sardinian. In Sardinian, the length of obstruents is not distinctive within words and its realization varies even in one and the same speaker. To avoid confusion, internal obstruents will be notated with a single obstruent. All etyma of Sardinian

Both varieties accept tautosyllabic clusters of the stop-plus-liquid kind (henceforth, TR), in which the liquid must be a rhotic (Jones, 1988: 326; Lai, in press).⁶ Some of these TRs evolved from Latin while always preserving the original structure (e.g., [ˈfrɔrɛ] < FLOREM (masc.) ‘flower’). Other TRs resulted from a metathesis affecting the liquid, which from one of various positions (coda or word-internal TR) moved to the word-initial position and created an initial TR (e.g., [ˈproku] < PORCU ‘pig’, [kranˈnuʎa] < CONUC(U)LA ‘distaff’).

Logudorese and Campidanese differ as far as initial heterosyllabic clusters are concerned. Campidanese admits initial sC clusters, unlike Logudorese, in which word-initial sC clusters were repaired by the insertion of a prosthetic [i] (Jones, 1988: 326; Molinu, 2018: 472; Lai, in press). Compare the evolution of Latin sC- clusters in the two Sardinian varieties: Lat. SCHOLA(M) > Camp. [sˈkɔla], Log. [isˈkɔla] ‘school’. In Campidanese, sC- clusters were already licit at an early stage. According to Wagner ([1941] 1984: 99), in Old Campidanese texts, variants without the prosthesis could already be observed, e.g., *stare*, *Scanu* (surname), while the old texts from the Logudorese area showed the prosthetic vowel, e.g., *istetiū* (‘been’), *Iscanu* (surname).

The prosthetic vowel before word-initial sC clusters is not a recent development in the Romance domain (Rohlf, 1966: 255-257; Menéndez Pidal, [1941] 1985: 127). Today, some languages such as Catalan and Spanish still add the prosthetic vowel [e] (also realized as [ə] and [a] in some Catalan dialects) as a repair strategy to avoid these sequences word-initially (Menéndez Pidal, [1941] 1985: 127; Duarte i Montserrat and Alsina i Keith, 1984: 104-105). Old Italian followed the same path as the above-mentioned languages, but the prosthetic vowel was [i] (Rohlf, 1966: 255-257). Later the tendency subsided, and sC- clusters are now licit in contemporary Italian.⁷

As we will see in section 6, Campidanese has one further peculiarity in comparison to Logudorese. It tolerates word-initial geminates, also to be regarded as heterosyllabic clusters (cf. Bolognesi, 1998: 158-171, 411; Lai, 2015b).

words included here are drawn from the *Etymological Dictionary of Sardinian* (henceforth, *DES*) (Wagner, [1960-1964] 2008).

6 Due to metathesis, in some Southern Campidanese areas complex segments of the form [sr ʃr tsr lr mr] are also found, e.g., [ˈsroyu] (< SOCRUM) ‘father-in-law’, [ʃroˈβed̪qu] (< CER(E)BELLUM) ‘brain’ (Wagner, [1941] 1984: 381-382; Viridis, 1978: 76; Bolognesi, 1998: 419; Molinu, 1999: 164-165; Lai, 2015a: 286-291, in press).

7 According to Rohlf (1966: 255-257), in Old Italian texts, the variant with the prosthesis was prevalent overall. However, some authors (Dante Alighieri included) rarely adopted the prosthetic form. Rohlf (1966: 255-257) also reports several prosthetic forms attested to in the *AIS Atlas* (*Atlante linguistico ed etnografico dell’Italia e della Svizzera meridionale*), which suggest that the phenomenon was widespread across the so-called Italian dialects.

Campidanese segments that can occur as word-initial geminates are [tʃ, ʃ, s, r, dʒ] (Lai, 2015b). Word-initial [ʃ, r, dʒ] can only be geminates, while [tʃ] and [s] can be either singletons or geminates.⁸

As mentioned, in initial position, the voiceless postalveolar affricate can be either /tʃ/ or /tʃ/. As we will see, items with a geminate are borrowed from various languages (e.g., /tʃjilleri/ ‘pub’ is from Cat. *celler* or Sp. *cillero*), while single /tʃ/ is the result of the palatalization of Latin CI, CE (e.g., CENTU > [ˈtʃentu] ‘one hundred’). The voiceless palato-alveolar fricative is always geminate and it occurs either in loanwords (e.g., /ʃʃimpru/ ‘fool’ is from Catalan *ximple*) or as the outcome of various Latin clusters, i.e., SCE, SCI, XCE, XCI, e.g., [ʃiˈðai] < EXCITĀRE ‘to wake somebody up’ (Viridis, 1978: 61, 72-73; Lai, in press). The voiceless alveolar fricative can have one of two structural identities. First, it can be a single segment in words of Latin origin starting with a voiceless alveolar fricative (Lat. SOLE > [ˈsɔli] ‘sun’), and loanwords (It. *sacco* → Camp. and Log. [ˈsaku] ‘sack’). Second, in words of unknown etymology, usually from a pre-roman stratum, it can be a geminate (e.g., /ssipiri/ ‘rosmary’, cf. *DES*).⁹ Items with word-initial rhotic are very recent loanwords from Italian. Latin items with word-initial /r/, as well as most loanwords, were diachronically repaired with the insertion of a prosthetic vowel (Wagner, [1941] 1984: 95-97). The voiced retroflex stop is uncommon in word-initial position and is only found in proclitics, namely [dʒa] (accusative, 3rd person singular feminine), [dʒu] (accusative, 3rd person singular masculine), [dʒi] (dative, 3rd person singular masculine/feminine).

5. sC- CLUSTERS IN LOANWORDS

As mentioned in section 4, our donor languages do not treat Latin sC- clusters alike. Catalan and Spanish disallow word-initial sC clusters, that are (and were) repaired by the insertion of the vowel *e* ([e] in Spanish; [e], [ə] or [a] in Catalan depending on the dialect). In contemporary Italian, initial sC clusters are licit. In the past, the situation was more complicated and at least some varieties developed an [i]-prosthesis, (e.g., *istanca* ‘tired (fem.)’, *istamane* ‘this morn-

⁸ It is worth emphasizing that this applies to Northern Campidanese and that some variation can be found in the Campidanese domain. I refer the reader to Bolognesi (1998) for the Southern Campidanese picture.

⁹ Again, this description only applies to Northern Campidanese (Lai, 2015b). The picture of Southern Campidanese is more complex. See Bolognesi (1998).

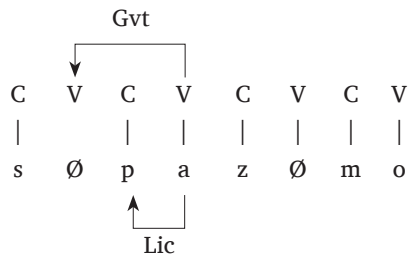
ing'; Rohlfs, 1966: 256). The same split is present in the Sardinian varieties, since only Campidanese tolerates these initial clusters. Logudorese repairs them as Italian did in the past with the insertion of [i] before the cluster. Regarding the organization of this section: firstly, I will take into account the treatment of Italian *sC*- clusters in Campidanese and Logudorese and we will see if these clusters behave like the clusters from the native lexicon. Some remarks on English loanwords that entered the language via Italian will also be offered. Secondly, I will focus on word-initial *esC* sequences from Catalan and Spanish and their adaptation in Logudorese and Campidanese.

5.1. From Italian to Sardinian

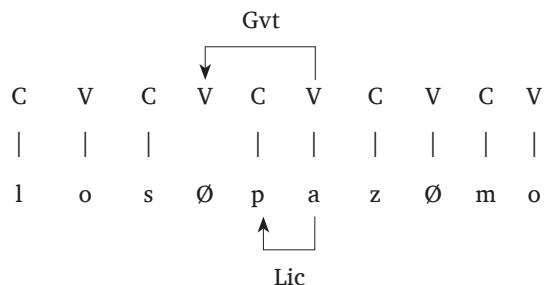
As mentioned above, Italian allows for initial *sC* clusters. The syllabic status of word-initial *sC* sequences in Italian has been thoroughly investigated in the literature. The consensus is that these kinds of sequences cannot be syllabified as complex onsets (branching onsets), as happens for obstruent-liquid clusters, but are instead to be regarded as coda-onset clusters. As argued in Chierchia (1986) and Kaye et al. (1990), word-initial /s/ in *sC*- sequences is not part of the onset but it must be considered as the coda of a preceding empty syllable. This special status can be detected by looking at the selection of the masculine definite articles *il* and *lo* as well as at the so-called *raddoppiamento fonosintattico* (syntactic doubling) (Chierchia, 1986; Kaye et al., 1990).

In Strict CV, /s/ is interpreted as the onset of an empty vocalic position (cf. § 3). Thus, if one would like to translate in Strict CV the findings of the above-mentioned authors, the syllabic structure of an initial *sC* cluster would have to be represented as follows.

(8) Syllabic structure of /spasmo/ [s.paz.mo] 'spasm'

(9) Syllabic structure of /lo spasm/ [los.paz.mo] ‘the spasm’

The item given as an example is the Italian word *spasmo* ‘spasm’. In (8) the item appears word-initially; in (9) it appears at word-boundaries preceded by its determiner *lo*. In Standard GP, /s/ would have been regarded as the final coda of the preceding syllable formed by the determiner *lo*.¹⁰

Due to the linguistic divide between the two Sardinian varieties, Italian loanwords with initial *sC* are assimilated differently in Campidanese and Logudorese. As we saw, in Logudorese *sC*-clusters are not allowed in word-initial position, unlike in Campidanese, in which they are perfectly licit. If we look at the adaptation of *sC*-clusters in the two varieties we see that the constraints extend to loanwords as well. Thus, Logudorese remodels Italian *sC*-clusters on its phonology with the addition of the prosthetic vowel [i] (cf. Molinu, 2018: 472), while Campidanese borrows them as they are (at least as far *sC*-clusters are concerned). Compare the behavior of the two varieties in Table 1.¹¹

10 This phenomenon can be observed also with indefinite articles: the Italian items listed above require *uno* not *un*: [unos'pazmo] ‘a spasm’, instead of *[uns'pazmo]. This is also observed in recent loanwords. For example, English *scanner* ['skænə(r)] is rendered in Italian as [s'kanner]. Being re-interpreted as a masculine word and starting with an *sC* cluster, it requires the determiners *lo* and *uno*, i.e., [los'kanner] ‘the scanner’, [unos'kanner] ‘a scanner’, while *[ils'kanner] and *[uns'kanner] are ungrammatical.

11 The Sardinian data are from *DES*, Wagner’s etymological dictionary of Sardinian (Wagner, [1960-1964] 2008).

Table 1. Recent Italian loanwords

	Campidanese		Logudorese	
<i>spinacio</i> [spi'na:tʃo]	[spi'na(t)ʃu]	[ispi'na(t)ʃu] / [ispi'na(t)tsu]		'spinach'
<i>stanga</i> [s'taŋga]	[s'taŋga]	[is'taŋga]		'bar, rod'
<i>schifo</i> [s'ki:fo]	[s'ki(f)fu]	[is'ki(f)fu]		'disgust'
<i>sbirro</i> [z'birro]	[z'birru]	[iz'birru] ¹²		'police officer'

The main difference is in the insertion of [i] before the cluster to better fit Logudorese phonological constraints.¹³ Old Italian loanwords are no exception to the rule. An example is the Old Italian *statea* 'scales' that was rendered as [sta¹ðea] in Campidanese but [ista¹ðea] in Logudorese. Another important observation is the voicing of /s/ before voiced stops and nasals (Rohlf, 1966: 259-260; Tekavčić, 1972: 242-243). This rule is active in current Italian as in the two Sardinian varieties, for both native lexicon and loanwords.¹⁴

In Sardinian, some English loanwords are also available that entered the language through Italian. Some examples are reported in Table 2. Logudorese data in the third column are from Molinu (2018: 472), while the correspondent Campidanese items are my own. Note that the IPA transcriptions in the first column refer to the common pronunciation that the items take today in Italian, thus, even though, e.g., for British people *smog* is pronounced [s'mɔŋ], for Italians it is [z'mɔŋ]. It is this latter pronunciation that entered into Sardinian.

12 [iz'birru] and [z'birru] in Central Logudorese and Northern Campidanese varieties is also the word for the Sardinian marten (MARTES MARTES LATINORUM), from Latin *SQUIRIOLUS, secondary form of SCIURU (Wagner, [1960-1964] 2008). In Northern Logudorese [iz'birru] is the term for the common swift (APUS APUS) (Wagner, [1960-1964] 2008).

13 Nowadays, some Logudorese speakers seem to accept some very recent loanwords without the prosthetic vowel. An example is the adaptation of the item *standard* (English via Italian). The item can be rendered, at least by some speakers, as [s'tandard] (instead of [is'tandard]). An Italian influence seems likely. I thank Carminu Pintore (Università di Cagliari) for sharing with me these facts.

14 In some Sardinian varieties from the Logudorese and the Campidanese group (e.g., Barbagia and Ogliastra dialects, respectively), instead of becoming voiced, *s* undergoes rhotacization (see Viridis, 1978: 62).

Table 2. English loanwords via Italian and neologisms

	Campidanese	Logudorese	
<i>sport</i> [s'pɔrt]	[s'pɔrt]	[is'pɔrt]	'sport'
<i>smog</i> [z'mɔg]	[z'mɔg]	[iz'mɔg:ɔ]	'smog'
<i>Standa</i> [s'tanda]	[s'tanda]	[is'tanda]	chain of department stores

Note that the divergent behavior of the Sardinian varieties is also observed in these kinds of items. A prosthetic vowel is added in Logudorese, while Campidanese displays the initial *sC* cluster.

5.2. From Catalan and Spanish to Sardinian

Historically, it seems to have been the case that all Latin words with an initial *sC* underwent the *e* prothesis in Catalan, e.g., *STAS* > *estàs* '(you) are', *SPERARE* > *esperar* 'to hope', *SPECULUM* > *espill* 'mirror' (Griera, 1931: 74; Duarte i Montserrat and Alsina i Keith, 1984: 105). However, Catalan prothesis in *sC*-clusters is more complicated than that. Nowadays, there are phonological rules that apply to these clusters, with some variation within Catalan varieties (Bonet and Lloret, 1998: 71-74; Lloret, 2002; Wheeler, 2005: 250-251; Lloret and Pons-Moll, 2016).

Similarly, Spanish repaired Latin initial *sC*: *SPATA* > *espada* 'sword', *SPICA* > *espiga* 'ear (of grain), spike', *SPONSU* > *esposo* 'husband', *STUPPA* > *estopa* 'tow', *STOMACHU* > *estómago* 'stomach', *SCUTU* > *escudo* 'shield', *SCALA* > *escala* 'ladder' (García de Diego, 1961: 125-126; Pharies, 2006: 90; Torrens Álvarez, 2019: 72). To these words, one must add others that currently have an initial *esC* but have an entirely different origin. These were words that underwent aphaeresis in Vulgar Latin, thus leaving word-initial *sC* clusters that needed repairing, so [e] prothesis applied: (A)SPARAGU > *espárrago* 'asparagus' (Menéndez Pidal, [1941] 1985: 127). Even today, initial *sC* clusters are illicit and require prothesis. Recent loanwords, including English ones, are adapted in the same way, e.g., *spray* → *espray* (Torrens Álvarez, 2019: 72).

When it comes to loanwords into Sardinian, the donor language is not always easy to pinpoint. It often happens that for a given loanword *DES* offer both Catalan and Spanish as donor languages (occasionally, the two Iberian languages plus Italian itself). It helps to remember that, because of historical contingencies, Campidanese borrowed most of its loanwords from Catalan and

Logudorese from Spanish (Wagner, 1922: 224). A well-known example is the word for *ugly*, that happens to be [l'leɟu] in Campidanese (from Cat. *lleig*) and [l'feu] in Logudorese (from Sp. *feo*) 'ugly (masc.)' (Wagner, [1941] 1984: 414). Or, again an example with initial *sC* clusters, Camp. [s'karnu] 'joke, prank' (from Cat. *escarn*) as opposed to Log. [is'karnju], [iska'ranu] (from Sp. *escarnio*). In Table 3, I list some examples of Catalan and Spanish loanwords with word-initial *esC*.¹⁵

Table 3. Catalan and Spanish *esC*- sequences in Sardinian varieties

	Campidanese	Logudorese	
<i>escabetx</i> (Cat.), <i>escabechar</i> (Sp.)	[skaβe'tʃai]	[iskaβe'tʃare]	'to marinate'
<i>escarmentar</i> (Sp.)	[skra'mentu] (N)	[iskar'mentu] (N)	'warning'
<i>esquarterar</i> (Cat.)	[skwarte'rai]	[iskwarta'rare]	'to quarter (lit.)'
<i>espalmar</i> (Cat.)	[spra'mai]	[ispra'mare]	'to scare'
<i>estanc</i> (Cat.), <i>estanco</i> (Sp.)	[s'taŋku]	[is'taŋku], [is'taŋgu]	'tobacco shop'
<i>estrena</i> (Cat. or Sp.)	[s'trina]	[is'trina]	'gift (esp. in money)'
<i>estudiante</i> (Sp.)	[stu'dianti]	[istu'diante]	'student'

As we can see, the Sardinian varieties adapt the sequences to comply with their respective phonological systems. Logudorese changes the prosthetic [e] with its own [i], while Campidanese (which allows for initial *sC* sequences) just drops the prosthetic vowel.

There is another peculiar aspect worth mentioning. Catalan and Spanish items with word-initial *desC* sequences were at some point reinterpreted as word-initial *sC* clusters in Sardinian (Wagner, [1941] 1984: 100). Thus, in Logudorese, these new initial heterosyllabic clusters were re-adjusted with the insertion of [i], while Campidanese left them as they were, e.g., *desvetllar* (Cat.), *desvelar* (Sp.) → Camp. [zbe'ljai], Log. [izbe'ljare] 'to be distracted', *descalabrar* (Sp.) → Camp. [skala'βrai], Log. [iskala'βrare] 'to spoil, to damage'.

¹⁵ One proviso is in order. The Catalan or Spanish sources, drawn from *DES*, at times diverge from their present forms and/or originated in varieties other than the modern Catalan and Spanish standard languages. The meaning of the loanwords, naturally enough, also diverged, sometimes dramatically.

5.3. Phonological behavior of sC- clusters from loanwords

Let us look at the phonological behavior of word-initial sC. We observe an important difference between the two main Sardinian varieties. Campidanese displays a phonological rule affecting initial sC at word boundaries. The rule applies to the native lexicon as well as to loanwords. The rule inserts a prosthetic [i] at word boundaries whenever the sC- cluster is preceded by a consonant-final word (Lai, 2015b, among others). By contrast, if a vowel-final word precedes the same cluster, no prosthesis occurs. This alternation between prosthetic and non-prosthetic forms is known as a «vowel zero alternation» (see § 3). In (10) and (11), I provide a few Northern Campidanese examples (from Lai, in press).

(10)	/ssa skɔva/	/is skɔvas/
	[sas'kɔva]	[izis'kɔvaz(a)]
	'the broomstick'	'the broomsticks'
	/ssa spɔndʒa/	/is spɔndʒas/
	[sas'pɔndʒa]	[izis'pɔndʒaz(a)]
	'the sponge'	'the sponges'

In the first column, the cluster is preceded by the singular articles *su* /ssu/ and *sa* /ssa/, i.e., vowel-final words.¹⁶ By contrast, in the second column, the same item is preceded by the plural article *is* (a consonant-final word). The rule is an active phonological process. This is apparent by the fact that it applies equally to very recent Italian loanwords:

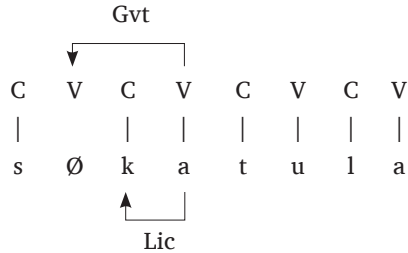
(11)	/ssa staʒɔni/	/is staʒɔnis/
	[sasta'ʒɔni]	[izista'ʒɔniz(i)]
	'the season'	'the seasons'
	/ssa skatula/	/is skatulas/
	[sas'katula]	[izis'katulaz(a)]
	'the box'	'the boxes'

The behavior of the items in (11) confirms that sC- clusters from loanwords are fully integrated into the Campidanese phonological system and indistinguishable from the native lexicon.

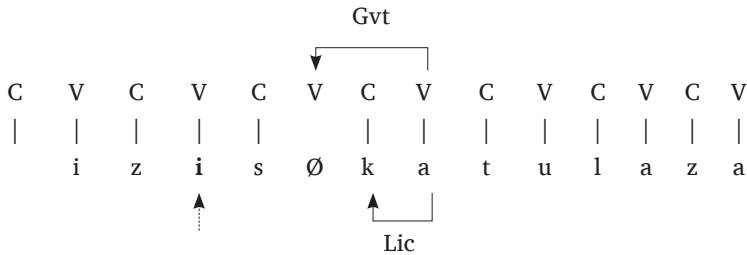
¹⁶ The singular definite articles /ssa/ and /ssu/ display a word-initial geminate (Bolognesi, 1998: 35).

This phenomenon can be easily understood by modeling the vowel zero alternation by a Strict CV structure. The syllabic structure of the word *scatula* [s'katula] is represented as follows. In (12) the item is preceded by a vowel-final word (the determiner *sa*) while in (13) by a consonant-final word (the plural determiner *is*).

(12) Syllabic structure of /ssa skatula/ [sas.ka.tu.la] 'the box'

(13) Syllabic structure of /is skatulas/ [i.zis.ka.tu.la.za] 'the boxes'

The prosthesis in (13) is compulsory to avoid an illicit structural configuration: two consecutive empty nuclei cannot exist for Government reasons (see § 3 above). The prosthesis is not only unnecessary in (12) but would be ungrammatical: *[sa is'katula].

6. INITIAL GEMINATES IN LOANWORDS

As mentioned, Campidanese (unlike Logudorese) accepts word-initial heterosyllabic clusters. In Campidanese, one finds not only word-initial *sC* clusters but word-initial geminates as well (see § 4 above). In this section, I will focus

on the development of three Campidanese word-initial geminates (/tʃʃ/, /ʃʃʃ/, /rr/), as they occur in loanwords.

6.1. Word-initial /tʃʃ/

The distribution of the voiceless palato-alveolar affricate differs across Sardinian varieties: it is common in Campidanese but it rarely occurs in Logudorese. In Campidanese, it derives from a range of sources: Latin C + i/e sequences, e.g., [tʃi'nizu] 'ash' (< Lat. CINUS), from loanwords that started with [tʃ], e.g., [tʃikara] 'small cup' (Cat. *xícara*) (Blasco Ferrer, 2019: 117), from Old Italian loanwords with a [kj] sequence, e.g., ['betʃu] 'old (masc.)' (It. *vecchio*) (Wagner, [1941] 1984: 409-410).¹⁷

In Campidanese, the initial palato-alveolar affricate is one of the segments in which one observes lexical stratification and a different phonological behavior of loanwords as opposed to native items (Bolognesi, 1998: 158-165, 411; Lai, 2015b). What is seemingly the very same segment, i.e., [tʃ]-, behaves differently depending on the lexical stratum to which the item belongs. Items such as [tʃi'nizu] 'ash' (from the native lexicon) and [tʃi'nezu] 'Chinese man' (Italian loanword) seem to be a minimal pair: they differ with respect to only one sound, the stressed vowel. However, there is more than meets the eye. If we look at their behavior in different contexts, it becomes clear that these items differ in other ways. Data in (14a-b) show the two items in an intervocalic context. In Sardinian, single obstruents in intervocalic position are expected to undergo a form of weakening (more usually referred to as lenition).¹⁸

- (14) a. Native lexicon: [tʃi'nizu] 'ash' [su dʒi'nizu] 'the ash'
 b. Foreign lexicon: [tʃi'nezu] 'Chinese man' [su tʃi'nezu] 'the Chinese man'

17 In Logudorese, Latin C + i/e sequences do not show palatalization, so this source was not available. In addition, the Old Italian [kj] sequence developed in a voiceless alveolar affricate, e.g., ['betsu] 'old (masc.)' (from It. *vecchio*). Usually /tʃ/ from loanwords are also re-adjusted and changed into a voiceless alveolar affricate, e.g., ['tsegu] 'blind (masc.)' (It. *cieco*). Thus, unlike Campidanese, Logudorese has very few words that display the voiceless palato-alveolar affricate (Wagner, [1941] 1984: 409-410), and the affricate is not geminate.

18 Intervocalic lenition is still an active phonological rule at word-boundaries. In the past, intervocalic obstruents within words were also affected.

The palato-alveolar affricate surfaces in intervocalic positions with two different outputs: in (14a) it undergoes lenition (it becomes voiced), while in (14b) the lenition rule does not apply. This contrast between loanwords and native lexicon is systematic, as suggested by the data in Tables 4 and 5.

Table 4. [tʃ] from the native lexicon in #_ and V#_V

Word-initial	Intervocalic	
[tʃiʒiri]	[su tʃiʒiri] ‘the chickpea’	CICĚRE
[tʃena]	[sa tʃena] ‘the dinner’	CENA
[tʃerʔedʒu]	[su tʃerʔedʒu] ‘the brain’	CER(E)BELLUM
[tʃeʔnarʔa]	[sa tʃeʔnarʔa] ‘the Friday’	CENĀPURĀ
[tʃelu]	[su tʃelu] ‘the sky’	CAELUM
[tʃiʔbuʒda]	[sa tʃiʔbuʒda] ‘the onion’	CEPULLA
[tʃiʔvarʒu]	[su tʃiʔvarʒu] ‘the bread’	CIBARIU
[tʃeʔrezia]	[sa tʃeʔrezia] ‘the cherry’	CERASEA
[tʃerða]	[sa tʃerða] ‘the matting’	CETRA
[tʃerðaʒu]	[su tʃerðaʒu] ‘the matting’	CETRA
[tʃeʔrentula]	[sa tʃeʔrentula] ‘the lizard’	*TARANTULA
[tʃiʔnizu]	[su tʃiʔnizu] ‘the ash’	CINUS

Table 5. [tʃ] from loanwords in #_ and V#_V

Word-initial	Intervocalic	
[tʃiʔtadi]	[sa tʃiʔtadi] ‘the city’	<i>cittade</i> (Oit.)
[tʃamʔbella]	[sa tʃamʔbella] ‘the donut’	<i>ciambella</i> (It.)
[tʃatʃarʔændu]	[sɔi tʃatʃarʔændu] ‘the talking gossip’	<i>cháchara</i> (Sp.)
[tʃikara]	[sa tʃikara] ‘the small cup’	<i>xícara</i> (Cat.)
[tʃiʔketu]	[su tʃiʔketu] ‘the shot (of alcohol)’	<i>cicchetto</i> (It.)
[tʃiʔkoʒa]	[sa tʃiʔkoʒa] ‘the stork’	<i>cicogna</i> (It.)
[tʃiʔnezu]	[su tʃiʔnezu] ‘the Chinese man’	<i>cinese</i> (It.)
[tʃentru]	[su tʃentru] ‘the centre’	<i>centro</i> (It.)
[tʃelluʔlari]	[su tʃelluʔlari] ‘the mobile phone’	<i>cellulare</i> (It.)
[tʃaʔbata]	[sa tʃaʔbata] ‘the slipper’	<i>ciabatta</i> (It.)
[tʃinema]	[su tʃinema] ‘the movie theatre’	<i>cinema</i> (It.)
[tʃilʔleri]	[su tʃilʔleri] ‘the pub’	<i>celler</i> (Cat.), <i>cillero</i> (Sp.)

The data in Table 4 have been classified as «native lexicon». With this term, I refer to the items that are direct outcomes of Latin. The foreign lexicon (Table 5) is represented by loanwords from Old Italian, Catalan, Spanish, and Modern Italian that have entered Sardinian since the Middle Ages. Thus, with respect to word-initial [tʃ], the lexicon is stratified into two layers: only [tʃ]- segments from the native lexicon are affected by the lenition rule.

One further example of divergent behavior will help to understand the whole picture. In (15a-b), an item from the native lexicon and a loanword are preceded by the same consonant-final word, the plural definite determiner /is/. However, the output is different. In (15a), the affricate assimilates to the preceding fricative, while in (15b) a vowel is inserted before the affricate (in bold):

- (15) a. Native lexicon: /is/ + [tʃi'varɕus] → [iʃ ʃi'varɕus], *[izi tʃi'varɕus] 'the breads'
 b. Foreign lexicon: /is/ + [tʃikaras] → [izi i'tʃikaras], *[iʃ 'ʃikaras] 'the small cups'

In Tables 6 and 7, several other examples in postconsonant position are offered to show how systematic the difference is between the two layers.

Table 6. [tʃ] from the native lexicon in #_ and C#_

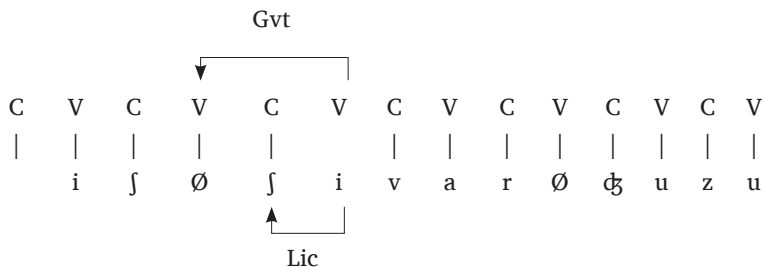
Word-initial	Post-consonant	
[tʃiɕiri]	[duʃ ʃiɕiris] 'two chickpeas'	CICĒRE
[tʃena]	[duaʃ ʃenas] 'two dinners'	CENA
[tʃer'βeɕɕu]	[iʃ ser'βeɕɕus] 'the brains'	CER(E)BELLUM
[tʃe'narβa]	[iʃ se'narβas] 'the Fridays'	CENĀPURĀ
[tʃelu]	[iʃ ʃelus] 'the skies'	CAELUM
[tʃi'βuɕɕa]	[iʃ ʃi'βuɕɕas] 'the onions'	CEPULLA
[tʃi'varɕu]	[iʃ ʃi'varɕus] 'the breads'	CIBARIU
[tʃe'rezia]	[duaʃ se'rezias] 'two cherries'	CERASEA
[tʃerða]	[iʃ ʃerðas] 'the mattings'	CETRA
[tʃer'ðassu]	[iʃ ser'ðassus] 'the mattings'	CETRA
[tʃe'rentula]	[iʃ se'rentulas] 'the lizards'	*TARANTULA

Table 7. [tʃ] from the foreign lexicon in #_ and C#_

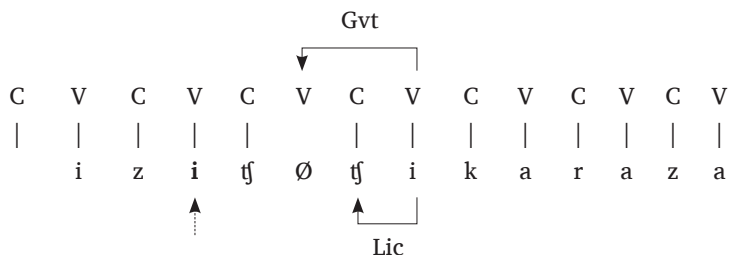
Word-initial	Intervocalic	
[tʃi'taði]	[izi tʃi'taðis] 'the cities'	<i>cittade</i> (OIt.)
[tʃam'bella]	[izi tʃam'bellas] 'the donuts'	<i>ciambella</i> (It.)
[tʃikara]	[izi tʃikaras] 'the small cups'	<i>xícara</i> (Cat.)
[tʃi'ketu]	[izi tʃi'ketus] 'the shots (of alcohol)'	<i>cicchetto</i> (It.)
[tʃi'kona]	[izi tʃi'kopas] 'the storks'	<i>cicogna</i> (It.)
[tʃi'nezu]	[izi tʃi'nezus] 'the Chinese men'	<i>cinese</i> (It.)
[tʃentru]	[izi tʃentrus] 'the centres'	<i>centro</i> (It.)
[tʃellu'lari]	[izi tʃellu'laris] 'the mobile phones'	<i>cellulare</i> (It.)
[tʃa'bata]	[izi tʃa'batas] 'the slippers'	<i>ciabatta</i> (It.)
[tʃinema]	[izi tʃinemas] 'the movie theatres'	<i>cinema</i> (It.)
[tʃil'leri]	[izi tʃil'leris] 'the pubs'	<i>celler</i> (Cat.), <i>cillero</i> (Sp.)

Thus, the affricates from loanwords are observed to be insensitive to lenition and in need of repair through prosthesis. The reason, I propose, lies in a different syllabic structure of the palato-alveolar affricate with respect to loanwords. Affricates in loanwords must have a syllabic structure in order to account for both the lack of lenition and the obligatory vowel insertion. This behavior is compatible with their representation as heterosyllabic clusters, like the sC clusters described in section 5. If we translate to Strict CV the two outputs of the palato-alveolar affricate, we get the representations in (16) and (17):

(16) Native lexicon: /is tʃivarɕus/ [iʃʃi'varɕuzu] 'the breads'

(17) Foreign lexicon: /is tʃikaras/ [izi'tʃikaraza] 'the small cups'

A heterosyllabic structure accounts for the fact that lenition does not apply and vowel prosthesis is obligatory (for detailed discussion, see Lai, 2015b). A word-initial geminate includes an empty nucleus. When the word is preceded by a consonant-final word, we get a sequence of two consecutive empty nuclei, which is disallowed (see § 3 above). Vowel prosthesis is needed in order to repair the structure.

Let me recapitulate. In Campidanese, the palato-alveolar affricate from loanwords evolved from a single consonant to a geminate. This happened in the transfer to Campidanese: none of the donor languages has initial geminate palato-alveolar affricates. Italian does include some word-initial geminates (including the affricates /tʃ/ and /dʒ/) but /tʃ/ is not among them (Chierchia, 1986). The Campidanese system, at least as far as this sound is concerned, involves a clear-cut distinction between the phonological behavior of loanwords and that of native words. Lenition is only active in the native lexicon.

6.2. Word-initial /ʃʃ/

Sardinian varieties display a number of examples of voiceless palato-alveolar fricative in loanwords from Catalan, Spanish, and Italian. As reported in Blasco Ferrer (1984: 59) and Batlle et al. (2018: 95), in Catalan the voiceless palato-alveolar fricative evolved from various sources. It was the outcome of the Latin clusters -X-, -ST-, -SC-, Sj, e.g., AXILLA > *aixella* 'armpit', ASCIATA > *aixada* (Southern Valencian and Spanish [aj'ʃa]) 'hoe (tool)', ANGUSTIA > *angoixa* 'angst, anguish'. To these items, one must add items with initial C + i/e: CIBERIA > *civera* (also *xivera*) 'stretcher, wheelbarrow', CAELESTIS > *xalest* 'pleasant'; some Arabic loanwords with initial [ʃ] (e.g., *xarop* 'syrup', *eixareta* 'armband'), and some Greek loanwords (e.g., EXARTIA > OCat. *eixàrcia*, Mod. Cat. *xarxa* 'net'). As for Catalan loanwords into Sardinian, voiceless palato-alveolar frica-

tives seem to be preserved in every phonological contest, e.g., Cat. *bastaix* → Camp. [bas'taʃu] 'porter', Cat. *caixal* → Camp. [ka'ʃali] 'molar tooth', Cat. *calaix* → [ka'laʃu] 'drawer', Cat. *ximple* → ['ʃimpru] 'fool' (Wagner, [1941] 1984: 415). There is one aspect of the evolution of Catalan itself that is worth mentioning: some word-initial voiceless alveolar fricatives were palatalized, thus becoming [ʃ]. In Old Catalan, the situation was still in flux, but this change in Catalan can be approximately dated also thanks to loanwords into Campidanese Sardinian: the form of words such as Campidanese ['ʃimpru] 'fool' (Cat. *ximple*, OCat. *simple*, from Lat. SIMPLICE) is evidence that palatalization occurred between the 15th and 16th centuries (as observed by Blasco Ferrer, 1984: 58).

Currently, Spanish does not include voiceless palato-alveolar fricatives. In Old Spanish [ʃ] was widespread in the language, until there was a change in the place of articulation and it evolved into a velar fricative [x] or a uvular fricative [χ] (Lloyd, 1987: 347; Penny, 2000: 42-45, 2002: 100-101; Pharies, 2006: 88, 154; Torrens Álvarez, 2019: 91). For example, *hijo* 'son' was originally pronounced ['iʒo], then ['iʃo] and now ['ixo] or ['iχo] (Pharies, 2006: 154). This shift only concluded in the mid-17th century. Thus, at the time of language contact with Sardinian, Spanish still had the voiceless palato-alveolar fricative. In Sardinian, one finds various Spanish loanwords with a [ʃ] that has been preserved in the original form: for instance, Camp. and Log. ['bruʃa] 'witch' (Sp. *bruja*), Camp. [ke'ʃai], Log. [ke'ʃare] 'complain' (Sp. *quejar*) (Wagner, [1941] 1984: 421).

Italian has the voiceless palato-alveolar fricative that evolved from the Latin cluster [sk] + i/e, by going through the following steps: [sk] + i/e > *[stʃ] + i/e > [ʃʃ] + i/e; e.g., *kreski > kreʃʃi 'you grow' (Rohlf, 1966: 260-261; Maiden, 1995: § 6.1.2). It can also be found as the outcome of the Latin cluster x [ks] or of the sequence EXS- [eks]- (word-initially); e.g., LIXIVIA > *lisciva* 'lye', COXA > *coscia* 'thigh', EXSUCARE > *asciugare* 'to dry', EXĀMEN > *sciame* 'swarm' (Rohlf, 1966: 314). However, the development was not entirely systematic: Latin [ks] occasionally evolved into [ss]; e.g., Lat. AXIS > *asse* 'axis' (Rohlf, 1966: 314). Note that the heterosyllabic nature of the former Latin clusters does not change in the evolution from Latin to Italian. In fact, the outcome is always a geminate; both word-internally and word-initially (Chierchia, 1986). In Italian, unlike in Catalan or Spanish, from a phonological point of view the voiceless palato-alveolar fricative is always a geminate, and can occur word-initially. Sardinian has borrowed several Italian items. Some already had this fricative in the donor language; others are the result of further development. This is the case, for instance, with OIt. *schioappare* → Camp. [ʃo'pai], Log. [iʃʃo'pare] 'to break, to crack' (Wagner, [1941] 1984: 410).

The voiceless palato-alveolar fricative has a different distribution across the Sardinian varieties. In Campidanese, it has always enjoyed phonemic status, and resulted from the palatalization of Latin clusters [sk] + i/e (e.g., [ˈpiʃʃi] < PISCE(M) ‘fish’) and [(e)ks.k] + i/e (e.g., [ʃiˈðai] < EXCITĀRE ‘to wake somebody up’) (Wagner, [1941] 1984, 286; Virdis, 1978, 61, 73; Lai, in press). By contrast, in Logudorese, the same Latin clusters did not palatalize: [sk] + i/e (e.g., [ˈpiske] < PISCE(M)) and [(e)ks.k] + i/e (e.g., [iskiˈðare] < EXCITĀRE). However, this segment is found in the phoneme inventory of Logudorese thanks to loanwords: for instance, Cat. *aixeta* → Log. [iʃˈʃeta] ‘faucet, tap’ (Blasco Ferrer, 2019: 117).¹⁹ However, Logudorese (unlike Campidanese) does not admit voiceless palato-alveolar fricatives word-initially (Blasco Ferrer, 2019: 117). In Campidanese, the phoneme does occur in word-initial position, not only in loanwords but also in the native lexicon: SCIRE > [ˈʃiri] ‘to know’, EXCITĀRE > [ʃiˈðai] ‘to wake somebody up’, SCYPHUS > [ʃiˈvɛdʒa], [ʃuˈvɛdʒa] ‘basket’, EXCEPTIS > [ˈʃeti] ‘only, except for’. However, most items with a word-initial [ʃ] are of Catalan, Spanish and Italian origin. Here are some data drawn from *DES*.

Table 8. The adaptation of word-initial [ʃ] in Campidanese

<i>xàbega</i> (Cat.), <i>jábega</i> (Sp.)	[ˈʃabika], [ˈʃabiya]	‘fishing net’
<i>sciacquare</i> (It.)	[ʃaˈkwai]	‘to wash’
<i>xaloc</i> (Cat.)	[ʃaloˈkau], [ʃoloˈkau]	‘idiot’
<i>scempiare</i> (It.)	[ʃemˈpjai]	‘to ruin, to wreck’
<i>xeix</i> (Cat.)	[ˈʃɛʃa]	‘the letter x’
<i>scienza</i> (OIt.)	[ʃiˈentsja]	‘science’
<i>ximple</i> (Cat.), <i>simple</i> (OCat.)	[ˈʃimpru]	‘fool’

As anticipated, word-initial [ʃ] in Campidanese has a geminate structure. This means that from a phonological point of view, we are not dealing with a single segment but with a cluster. Word-initial [ʃ] from the native lexicon is always the outcome of a Latin heterosyllabic cluster, i.e., [sk] + i/e or [(e)ks.k] + i/e.

¹⁹ The article is an English translation by Barbara de Marco of the original paper «Seconda ricognizione dei catalanismi nei dialetti italiani meridionali e sardi». In: Compagna, de Benedetto, Puigdevall Bafaluy (ed.). *Momenti di cultura catalana in un millennio. Atti del VII Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani*, vol. 1, p. 19-46. (Romanica Neapolitana 1.) Naples: Liguori, 2003.

It would not be surprising if in the evolution from Latin to Sardinian the heterosyllabic cluster were maintained, while undergoing palatalization. Evidence for the heterosyllabic status of the cluster can be seen in the following behavior (data, from Northern Campidanese are my own).

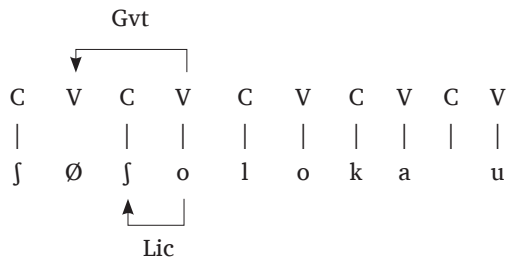
- (18) a. #C: ['kanna] 'reed' [sa 'ɣanna] 'the reed' [is 'kannas] 'the reeds'
 b. #sC: [s'kala] 'ladder' [sa s'kala] 'the ladder' [izi s'kalas] 'the ladders'
 c. #ʃ: [ʃu'vedɖa] 'basket' [sa ʃu'vedɖa] 'the basket' [izi ʃu'vedɖas] 'the baskets'

Word-initial [ʃ] behaves just like a sC- cluster. An actually single segment, such as [k] in (18a), presents weakening in intervocalic position and does not require prosthesis. By contrast, neither the sC- cluster nor [ʃ]- weaken and, most importantly, the prosthesis is compulsory in both cases. Without the insertion of the prosthetic vowel, the sequences are ungrammatical: *[is s'kalas] and *[is ʃu'vedɖas]/ *[iʃ ʃu'vedɖas]. Thus, we are once again dealing with an initial geminate, as was the case with the affricate (§ 6.1). Now, compare an item from the native lexicon ([ʃu'vedɖa], from Lat. SCYPHUS) with a loanword ([ʃolo'kau], from Cat. *xaloc*) in the relevant contexts.

- (19) a. Native lexicon: [ʃu'vedɖa] 'basket' [sa ʃu'vedɖa] [izi ʃu'vedɖaza]
 b. Foreign lexicon: [ʃolo'kau] 'idiot' [su ʃolo'kau] [izi ʃolo'kauzu]

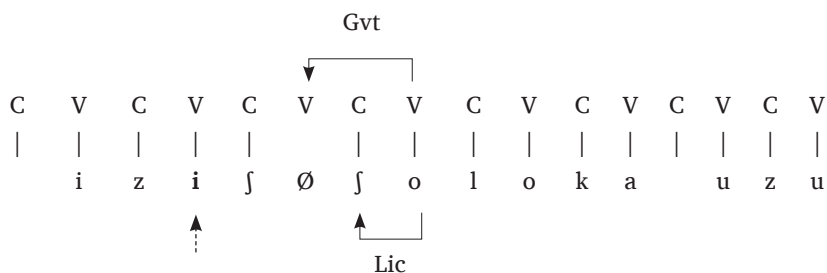
The phonological alternations are the same in both the native word and the loanword, a telltale sign that loanwords with initial [ʃ] are fully integrated into Campidanese phonology. The representation in Strict CV will be assumed to be the following:

- (20) Syllabic structure of /ʃʃolokau/ [ʃolo'kau] 'idiot'

The phonological geminate /ʃʃ/-, as every heterosyllabic cluster, is broken by an empty vocalic position that needs to be governed. Thus, the prosthesis is needed to repair an empty nucleus that cannot be reached by Government, as shown in (21).

(21) Syllabic structure of /is ʃʃoloaus/ [izi ʃolo^hkauzu] ‘the idiots’

As mentioned, [ʃ] in Logudorese is not a permissible segment word-initially. One might wonder why. By looking at *DES*, we find a number of loanwords in which [ʃ] was word-initial in the donor language, as reported below:

Table 9. The adaptation of word-initial [ʃ] in Logudorese

<i>sciallo</i> (It.)	[iʃ ^h ʃallu], [is ^h sallu]	‘shawl’
<i>sciocco, cionco</i> (It.)	[iʃ ^h ʃonʒku]	‘simpleton, fool’
<i>sciàpito</i> (It.)	[iʃ ^h ʃapiðu], [is ^h sapiðu]	‘bland, insipid’

The behavior of Logudorese is analogous to what we observed for word-initial *sC* clusters. Word-initial [ʃ] from loanwords displays prosthesis in every context, word-initial position included. In my view, [ʃ]- is a geminate in Logudorese as well. However, since Logudorese disallows word-initial heterosyllabic clusters, the language repairs the cluster by prosthesis. The phonological form for Logudorese will then be /iʃʃallu/ (while Campidanese is /ʃʃallu/). There is one further piece of evidence that in Logudorese [ʃ] is a word-initial cluster rather than a single segment. In Logudorese [ʃ]- is occasionally adapted as [ss] (a geminate), and a prosthesis occurs in this case as well, e.g., [is^hsallu] for It. *scialle* ‘shawl’.

6.3. Word-initial /r/

Word-initial Latin R is preserved in Catalan: *RADIU* > *raig* ‘ray’, *REGE* > *rei* ‘king’, *RIDERE* > *riure* ‘to laugh’, *RUMPERE* > *rompre* ‘to break’ (Batlle *et al.*, 2016: 98). This is also the case in Spanish, *ROTA* > *rueda* ‘wheel’, *RAPIDU* > *raudo* ‘swift (masc.)’, *RIDEE* > *reir* ‘to laugh’, *RUGITU* > *ruído* ‘noise’ (Garcia de Diego, 1961: 87), and in Italian, with *RANA* > *rana* ‘frog’, *RĒMUS* > *remo* ‘oar’, *ROTA* > *ruota* ‘wheel’ (Rohlf, 1966: 223). This is the regular outcome. Some items with word-initial /r/, though, developed a prosthetic [a] (in Catalan, in Spanish, and in some Italo-Romance varieties) (Griera, 1931: 59; Wagner, [1941] 1984: 95, footnote 74; Rohlf, 1966: 223; Batlle *et al.*, 2016: 98). See for instance *RADICE* > *rel, arrel* ‘root’ (Cat.) (Batlle *et al.*, 2016: 98).

If we focus on the situation of the recipient language(s), we can say that Campidanese and Logudorese once again differ from each other. Logudorese tolerates word-initial [r]. By contrast, in Campidanese, words starting with a rhotic systematically developed a prosthetic vowel. However, in the Campidanese domain there was further division. In the Ogliastra and Southern Barbagia areas (Northern Campidanese) the prosthetic vowel changed depending on the following vowel, e.g., Lat. *ROSA*(M) > [or'ɾɔza] ‘rose’, *RIVU*(M) > [er'riu] ‘river’, *RANA*(M) > [ar'rana] ‘frog’. In the rest of the Campidanese domain the prosthetic vowel was always [a], e.g., Lat. *ROSA*(M) > [ar'ɾɔza], *RIVU*(M) > [ar'riu], *RANA*(M) > [ar'rana] (Wagner, [1941] 1984: 95-97; Viridis, 1978: 58-59). The vocalic addition before initial [r] has been attested since the Middle Ages, as one can see from Old Campidanese documents, e.g., *arriu, erriu* ‘river’, *orrubia* ‘red’ (Wagner, [1941] 1984: 95-96). This was a diachronic change, no longer active, that also applied to loanwords. As a result, Campidanese displays a lexicalized prosthesis in both native words and loanwords, as shown in Tables 10 and 11, respectively.

Table 10. Word-initial /r/ from the native lexicon

Latin	Logudorese	Campidanese	
ROSA	[ɾɔza]	[or'ɾɔza] [ar'ɾɔza]	‘rose’
ROTULU	[ɾukru], [ɾuyru]	[or'royu] [ar'royu]	‘a bit, a chunk’
RANA	[ɾana]	[ar'rana]	‘frog’
ROTA	[ɾɔta], [ɾɔða]	[ar'ɾɔða]	‘wheel’
RENE	[ɾene]	[er'riyu], [arriyu]	‘kidney’

Table 11. Word-initial /r/ from loanwords

<i>ricco</i> (It.)	[¹ riku]	[ar ¹ riku], [er ¹ riku]	‘rich’
<i>rocchetto</i> (It.)	[ro ¹ ketu]	[arro ¹ ketu]	‘bobbin’
<i>real</i> (Sp.)	[re ¹ ale]	[arri ¹ ali]	Ancient silver coin
<i>rellotge</i> (Cat.), <i>reloj</i> (Sp.)	[re ¹ loçju]	[arre ¹ loçju]	‘clock’
<i>rosario</i> (It.)	[ro ¹ zarju]	[orro ¹ zarju], [arro ¹ zarju]	‘rosary’

Another interesting aspect of Campidanese is the gemination of rhotics. This is likely to have happened because Campidanese interpreted initial [r] as a geminate (i.e., /rr/-) and, at that time, regarded an initial geminate as an illicit sequence that was repaired by prosthesis. This happened systematically in Campidanese, but not in Logudorese (Wagner, [1941] 1984: 95). We are probably dealing with the above-mentioned phenomenon that induced different Romance languages to develop a prosthetic vowel before word-initial rhotics (Rohlf, 1966: 223, among others). The phonological reason was probably the same as in Campidanese. However, in Catalan, Spanish and other Romance varieties, the change was sporadic: only some items underwent vowel addition. Campidanese in this regard is special, since it used to have a phonological rule that repaired all word-initial /rr/.

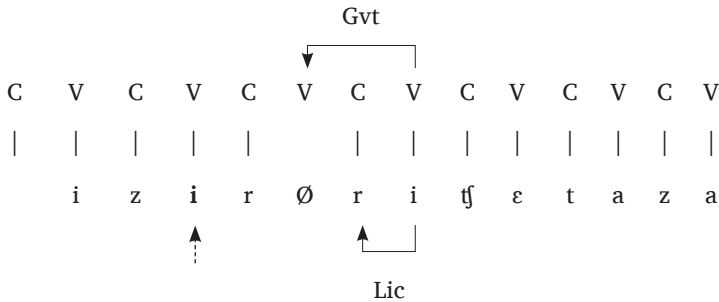
The only exception is represented by recent Italian loanwords with initial [r], e.g., It. *repubblica* → Camp. [re¹pubrika] ‘republic’. A synchronic rule applies to these loanwords when initial [r] is preceded by a consonant-final word. Let us consider the behavior of these items, in word-initial, intervocalic and postconsonant position, as reported in Table 12 (data are my own). Note that, as usual with recent loanwords, both a diatopic and an idiolectal variation is found.

Table 12. Recent Italian loanwords in Northern Campidanese

	#_	V#_V	C#_
It. <i>repubblica</i>	[re ¹ pubrika] ‘republic’	[sa re ¹ pubrika] ‘the republic’	[izi re ¹ pubrikaza] ‘the republics’
It. <i>ricetta</i>	[ri ¹ tʃeta] ‘recipe’	[sa ri ¹ tʃeta] ‘the recipe’	[izi ri ¹ tʃetaza] ‘the recipes’
It. <i>ristorante</i>	[risto ¹ ranti] ‘restaurant’	[su risto ¹ ranti] ‘the restaurant’	[izi risto ¹ rantizi] ‘the restaurants’

In the penultimate column, our items are preceded by singular articles [sa] /ssa/ and [su] /ssu/ to ensure an intervocalic context, and in the last column the plural article /is/ is used as an example of a consonant-final word. Note that, like the other initial segments that we reviewed in sections 6.1 and 6.2., a prosthetic [i] appears when the initial segment is in postconsonant position. The form with the prosthesis is compulsory, e.g., [izi re'pubrikaza] *[is re'pubrikaza] 'the republics', [izi ri'tʃetaza] *[is ri'tʃetaza] 'the recipes', [izi risto'rantizi] *[is risto'rantizi] 'the restaurants'. Just like the segments in sections 6.1 and 6.2, word-initial [r] from recent loanwords is to be regarded as a geminate, as depicted below in a Strict CV structure:

(22) Syllabic structure of /is rri'tʃetas/ [izi ri'tʃetaza] 'the recipes'

The behavior of recent loanwords with word-initial [r] sheds light on what might have happened in the past in varieties that developed [a]-prosthesis. It can be assumed that, at some point, initial [r] changed status from singleton to geminate. Old Sardinian documents lend support to this thesis: items with prosthesis were written with a geminate consonant, as in *arriu* 'river'. A phonological rule similar to the one currently active in Campidanese (i.e., [i]-prosthesis) might have been successively introduced in the relevant varieties. Later, its output must have been generalized to all positions and lexicalized, thus yielding forms such as *arrana* 'frog'.

7. CONCLUSIONS

We have reviewed a range of word-initial consonant clusters in the native Sardinian lexicon and in Catalan, Italian, and Spanish loanwords. I have shown that the Campidanese Sardinian phonological lexicon manifests a clear stratifi-

cation with respect to certain consonant clusters (in our examples, voiceless palato-alveolar affricates), but not others (voiceless palatal fricatives). We have also seen that as far as loanwords are concerned, the two Sardinian varieties differ along at least two lines. Firstly, as has often been pointed out by linguists and lexicographers, Logudorese has a higher number of Spanish loanwords, as opposed to a higher number of Catalan loanwords in Campidanese. Secondly, they impose different repair strategies on loanwords, consistently with the respective phonotactic constraints (Logudorese has a prosthetic [i] before *sC-* clusters, Campidanese a prosthetic [a] before rhotics). It is also worth pointing out that certain aspects of the loanword adaptation (Logudorese prosthetic [i] for Catalan and Spanish *e*, the replacement of the Catalan and Spanish *des-* prefix with native *s-*) suggest a remarkable degree of metalinguistic awareness, possibly explained by close and prolonged language contact with the source languages.

8. REFERENCES

- ALKIRE, Ti; ROSEN, Carol (2010). *Romance Languages: A Historical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ANDREOSE, Alvisè; RENZI, Lorenzo (2013). «Geography and Distribution of the Romance Languages in Europe». In: Maiden, Martin; Smith, John Charles; Ledgeway, Adam (ed.). *The Cambridge History of the Romance Languages*, vol. 2, p. 283-334. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARBATO, Marcello (2017). «Superstrato catalano». In: Blasco Ferrer, Eduardo; Koch, Peter; Marzo, Daniela (ed.). *Manuale di linguistica sarda*, p. 150-167. Berlin/New York: De Gruyter.
- BATLLE, Mar; MARTÍ I CASTELL, Joan; MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton (2016). *Gramàtica històrica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BLASCO FERRER, Eduardo (1984). *Grammatica storica del catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese*. Tübingen: Narr.
- BLASCO FERRER, Eduardo (2010). *Paleosardo: Le radici linguistiche della Sardegna neolitica*. Berlin: De Gruyter.
- BLASCO FERRER, Eduardo (2011). «Il sostrato paleosardo: fine d'un rebus». *Zeitschrift für Romanische Philologie*, vol. 127, issue 1, p. 63-110.
- BLASCO FERRER, Eduardo (2019). «A second assessment of Catalanisms in the dialects of Southern Italy and Sardinia». *Romance Philology*, vol. 73, p. 113-134.
- BOLOGNESI, Roberto (1998). *The phonology of Campidanian Sardinian. A unitary account of a self-organizing structure*. Amsterdam: HIL.

- BONET, Eulàlia; LLORET, Maria-Rosa (1998). *Fonologia Catalana*. Barcelona: Ariel.
- BRUN-TRIGAUD, Guylaine; SCHEER, Tobias (2010). «Lenition in branching onsets in French and in ALF dialects». In: Karlík, Petr (ed.). *Development of Language through the Lens of Formal Linguistics*, p. 15-28. Munich: Lincom.
- CHIERCHIA, Gennaro (1986). «Length, syllabification and the phonological cycle in Italian». *Journal of Italian Linguistics*, vol. 8, p. 5-34.
- CONTINI, Michel; TUTTLE, Edward F. (1982). «Sardinian». In: Posner Rebecca; Green John N. (ed.). *Trends in Romance linguistics and philology*, p. 171-188. Berlin: De Gruyter.
- DUARTE I MONTSERRAT, Carles; ALSINA I KEITH, Àlex (1984). *Gramàtica històrica del català*. Barcelona: Curial.
- GARCÍA DE DIEGO, Vicente (1961). *Gramática histórica española*. Madrid: Editorial Gredos.
- GRIERA, Antoni (1931). *Gramàtica històrica del català antic*. Barcelona: Impremta de la Casa de Caritat.
- HOBART, Michelle (2017). «Sardinia as a Crossroads in the Mediterranean: An Introduction». In: Hobart, Michelle (ed.). *A Companion to Sardinian History, 500-1500*. Leiden/Boston: Brill.
- JONES, Michael Allan (1988). «Sardinian». In: Harris, Martin; Vincent, Nigel (ed.). *The Romance languages*, p. 314-350. London/New York: Routledge.
- KAYE, Jonathan; LOWENSTAMM, Jean; VERGNAUD, Jean-Roger (1985). «The internal structure of phonological elements: a theory of charm and government». *Phonology Yearbook*, vol. 2, p. 305-328.
- KAYE, Jonathan; LOWENSTAMM, Jean; VERGNAUD, Jean-Roger (1990). «Constituent structure and government in phonology». *Phonology*, vol. 7, p. 193-232.
- LAI, Rosangela (2015a). «Lateral relations in Sardinian metathesis: a unified account». In: Russo, Domenico (ed.). *The Notion of Syllable across History, Theories and Analysis*, p. 264-293. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- LAI, Rosangela (2015b). «Word-initial geminates in Sardinian». *Quaderni di Linguistica e Studi Orientali*, vol. 1, p. 37-60.
- LAI, Rosangela (2018). «Language planning and language policy in Sardinia». *Language problems and Language Planning*, vol. 42, p. 70-88.
- LAI, Rosangela (in press). «Sardinian». In: Gabriel, Christoph; Gess, Randall; Meisenburg, Trudel (ed.). *Manual of Romance phonetics and phonology*. Berlin / New York: Mouton De Gruyter.
- LLORET Maria-Rosa (2002). «Estructura sil·làbica». In: Solà, Joan; Lloret, Maria-Rosa; Mascaró, Joan, Pérez Saldanya, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*, vol. 1, p. 195-249. Barcelona: Empúries.
- LLORET, Maria-Rosa; PONS-MOLL, Clàudia (2016). «Catalan Vowel Epenthesis as Evidence for the Free Ride Approach to Morphophonemic Learning». *Linguistic Inquiry*, vol. 47, issue 1, p. 147-157.

- LLOYD, Paul M. (1987). *From Latin to Spanish: Historical Phonology and Morphology of the Spanish Language*. American Philosophical Society.
- LOPORCARO, Michele (2013). «Sulla Sardegna preromana». *Romanische Forschungen*, vol. 125, issue 1, p. 54-65.
- LOWENSTAMM, Jean (1996). «CV as the Only Syllable Type». In: Durand, Jacques; Laks, Bernard (ed.). *Current Trends in Phonology: Models and Methods*, p. 419-442. Paris: CNRS.
- LOWENSTAMM, Jean (1999). «The Beginning of the Word». In: Rennison, John; Kühnammer, Klaus (ed.). *Phonologica 1996*, p. 153-166. La Hague: Holland Academic Graphics.
- LOWENSTAMM, Jean (2003). «Remarks on *Mutae cum Liquida* and Branching Onsets». In: Ploch, Stefan (ed.). *Living on the Edge, 28 Papers in Honor of Jonathan Kaye*, p. 339-363. Berlin: Mouton de Gruyter.
- MAIDEN, Martin (1995). *A Linguistic History of Italian*. London: Routledge.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón ([1941] 1985). *Manual de gramática histórica española*. Madrid: Espasa-Calpe.
- MOLINU, Lucia (1999). «Métathèse et variation en sarde». *Cahiers de Grammaire*, vol. 24, p. 153-181.
- MOLINU, Lucia (2018). «Consonanti finali e iniziali nei prestiti in sardo». In: Antonelli, Roberto; Glessgen, Martin; Videsott, Paul (ed.). *Atti del XXVIII Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza (Roma, 18-23 luglio 2016)*, vol. 4, p. 471-483. Strasbourg: Société de Linguistique Romane, Éditions de linguistique et de philologie.
- ORTU, Gian Giacomo (2005). *La Sardegna dei Giudici*. Nuoro: Il Maestrale.
- ORTU, Gian Giacomo (2017). «Establishing power and law in Medieval and Modern Sardinia». In: Hobart, Michelle (ed.). *A companion to Sardinian history, 500-1500*, p. 228-251. Leiden/Boston: Brill.
- PAULIS, Giulio (2017). «Greco e superstrati primari». In: Blasco Ferrer, Eduardo; Koch, Peter; Marzo, Daniela (ed.). *Manuale di linguistica sarda*, p. 104-118. Berlin: Walter de Gruyter.
- PENNY, Ralph (2000). *Variation and change in Spanish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PENNY, Ralph (2002). *A history of the Spanish language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PHARIES, David A. (2006). *A Brief History of the Spanish Language*. Chicago: University of Chicago Press.
- PISANO, Simone (2017). «Language contact in Sardinian between the Middle and the Early Modern Ages». *Lexicographica. International Annual for Lexicography*, vol. 33, p. 225-254.
- PUTZU, Ignazio (2019). «History of the Sardinian Lexicon». *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Available at: <oxfordre.com/linguistics/view/10.1093/

- acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-469 > (30 oct. 2019).
- RINDLER SCHJERVE, Rosita (2017). «Sociolinguistica e vitalità del sardo». In: Blasco Ferrer, Eduardo; Koch, Peter; Marzo, Daniela (ed.). *Manuale di linguistica sarda*, p. 31-44. Berlin/New York: De Gruyter.
- ROHLFS, Gerhald (1966). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, vol. 1: *Fonetica*, Torino: Einaudi.
- SCHEER, Tobias (2004). *A lateral theory of phonology*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- SCHEER, Tobias (2012). *Direct Interface and One-Channel Translation. A Non Diacritic Theory of the Morphosyntax-Phonology Interface*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- SCHEER, Tobias; CYRAN, Eugeniusz (2018). «Syllable Structure in Government Phonology». In: Hannahs, S. J.; Bosch, Anna (ed.). *The Routledge Handbook of Phonological Theory*, p. 262-292. London/New York: Routledge.
- TEKAVČIĆ, Pavao (1972). *Grammatica storica dell'italiano. Volume I: Fonematica*. Bologna: Il Mulino.
- TORRENS ÁLVAREZ, María Jesús (2019). «Evolución diacrónica de los sonidos del español». In: Ridruejo, Emilio (ed.). *Manual de lingüística española*, p. 67-95. Berlin: De Gruyter.
- VIRDIS, Maurizio (1978). *Fonetica del dialetto sardo campidanese*. Cagliari: Ed. Della Torre.
- WAGNER, Max Leopold (1922). «Los elementos español y catalán en los dialectos sardos». *Revista de Filología Española*, vol. 9, p. 221-265.
- WAGNER, Max Leopold (1928). «La stratificazione del lessico sardo». *Revue de Linguistique Romane*, vol. 13/14, p. 1-61.
- WAGNER, Max Leopold ([1941] 1984). *Fonetica Storica del Sardo*. Cagliari: Trois.
- WAGNER, Max Leopold ([1950] 1997). *La lingua sarda*. Nuoro: Ilisso.
- WAGNER, Max Leopold ([1960-1964] 2008). *Dizionario etimologico sardo*. Nuoro: Ilisso.
- WHEELER, Max (2005). *The phonology of Catalan*. Oxford: Oxford University Press.
- ZIKOVÁ, Markéta; SCHEER, Tobias (2010). «The Coda Mirror v2». *Acta Linguistica Hungarica*, vol. 57, issue 4, p. 411-431.

Estratègies en l'adaptació de manlleus en català i en altres llengües romàniques*

Clàudia Pons-Moll
Universitat de Barcelona

RESUM: Aquest article explora i il·lustra de manera contrastiva els diferents mecanismes i estratègies a què recorren diverses llengües romàniques (català, espanyol, italià, portuguès europeu i portuguès del Brasil) a l'hora d'incorporar paraules manlleuades d'altres llengües, sobretot de l'anglès. D'entre aquestes estratègies, s'investiguen la importació diferencial o no reparació, l'adaptació a la fonologia nativa, la reparació divergent, la reparació innecessària, l'emergència del no marcat i la interacció de fenòmens en un mateix manlleu. Es consideren les adaptacions que ocorren en el nivell segmental, les adaptacions condicionades pel context dins de la paraula i també les adaptacions que ocorren en el nivell suprasedgmental. L'article acaba reflexionant sobre la manera en què el comportament fonològic dels manlleus transcendeix en la producció de segones llengües i de llengües estrangeres.

ABSTRACT: This article explores and illustrates, from a contrastive perspective, the various mechanisms and strategies triggered in Romance languages (such as Catalan, Spanish, Italian, European Portuguese, and Brazilian Portuguese) in the phonological adaptation of loanwords, especially from English. The strategies taken into account are differential importation or non-repair, adaptation to the native phonology, divergent repair, unnecessary repair, emergence of the unmarked, and the interaction of phenomena in a given loanword. The article considers the adaptations that occur at the segmental level, the adaptations conditioned by the context within the word, as well as the adaptations that occur at the suprasedgmental level. The paper concludes with a discussion on how the phonological behavior of loans transcends the production of second and foreign languages.

* Aquest treball forma part del projecte FFI2016-76245-C3-3-P (<www.ub.edu/GEVAD>), finançat per l'Agència Estatal d'Investigació (AEI) del Govern d'Espanya i pel Fons de Desenvolupament Regional Europeu (FEDER) (Unió Europea, UE), i del grup de recerca consolidat 2017SGR942 de la Universitat de Barcelona (<www.ub.edu/GEV>), finançat per la Generalitat de Catalunya. Projecte també desenvolupat amb el suport d'una Beca Leonardo a Investigadores y Creadores Culturales 2021 de la Fundació BBVA. Agraïxo l'ajut de Maria Celeste Rodrigues, Marina Vigário i Joao Veloso, a qui he fet consultes sobre el portuguès europeu i el portuguès del Brasil.

1. INTRODUCCIÓ

L'estudi del comportament fonològic dels manlleus és rellevant des d'un punt de vista lingüístic perquè sovint aporta informació que no és apreciable quan s'analitza només la fonologia del lèxic natiu (Holden, 1976; Itô i Mester, 1999; Kang, 2011). La conducta dels manlleus pot informar, per exemple, de la productivitat efectiva dels processos fonològics i de les estructures segmentals, prosòdiques i morfològiques que caracteritzen una llengua determinada, de la mateixa manera que ho fan els experiments amb paraules no reals, tan explotats avui dia (Kang, 2011; Smith, 2018), i pot ser un indicador, per tant, de la tendència evolutiva d'una llengua determinada. En l'adaptació de manlleus intervenen múltiples factors que poques vegades actuen de manera independent. D'aquests factors, n'hi ha d'estrictament lingüístics, com ara l'emergència dels patrons propis de la fonologia nativa, la transferència de patrons característics de la llengua donant, l'emergència, en la llengua receptora, d'estructures no marcades interlingüísticament, la percepció i la interpretació fònica del manlleu, etc.; i, també, d'extralingüístics, com ara el grau de bilingüisme de la comunitat receptora i del parlant, la via d'introducció del manlleu (oral o escrita) i la consegüent influència de la grafia, les normes de correspondència grafia-so de la llengua receptora, les tendències de correspondència grafia-so convencionalitzades per a una determinada llengua donant, la llengua intermediària per la qual s'introdueix el manlleu, l'antiguitat i la freqüència d'ús del manlleu, etc. (per a una visió comparativa de la freqüència d'ús dels manlleus en el marc dels dialectes del català, vegeu Cabré *et al.*, 2014).

En aquest article s'exploren i s'illustren de manera descriptiva i contrastiva els diferents mecanismes i estratègies a què recorren diverses llengües romàniques (català, espanyol, italià, portuguès europeu i portuguès del Brasil) a l'hora d'incorporar paraules manlevades d'altres llengües, sobretot l'anglès. D'entre aquestes estratègies, s'investiguen la importació diferencial (§ 2.1), l'adaptació a la fonologia nativa (§ 2.2), la reparació divergent (§ 2.3), la reparació innecessària (§ 2.4), l'emergència del no marcat (§ 2.5), la interacció de fenòmens en un mateix manlleu (§ 2.6), i la confluència i la discrepància estratègica en l'adaptació de manlleus en el marc de les llengües romàniques (§ 2.7). En la segona part de l'article (§ 3) es discuteix, a partir de dades del català i de l'espanyol, de quina manera el comportament fonològic detectat en els manlleus es manifesta en altres àmbits, per exemple en la producció d'una segona llengua o d'una llengua estrangera.

2. ESTRATÈGIES EN L'ADAPTACIÓ FONOLÒGICA DE MANLLEUS

2.1. Importació diferencial

Els manlleus poden presentar un comportament que es desmarca de la fonologia regular de la llengua, la qual cosa es coneix com a importació diferencial o no reparació (Holden, 1976; Itô i Mester, 1995, 1999; Kang, 2011; per al català, Cabré, 2002; Pons-Moll, 2012a). Es parla d'importació i de no reparació quan una determinada estructura, ofensiva en el lèxic natiu i, per tant, «reparada», es manté inalterada en el lèxic no natiu. La importació diferencial pot afectar el mateix inventari de sons (mitjançant la incorporació de sons inexistents en el lèxic natiu), les restriccions estructurals d'ocurrència de sons (que es veuen relaxades en el cas del lèxic no natiu) o els mateixos processos fonològics actius en el lèxic natiu (que poden no aplicar-se o infraaplicar-se quan per context s'esperaria que ho fessin). En qualsevol d'aquests tres casos, la fonologia no nativa és menys restrictiva, més permissiva, que no pas la fonologia nativa, atès que tolera un ventall més ampli de sons i d'ocurrències de sons. Les causes que això s'esdevingui són diverses: la voluntat del parlant de marcar una determinada peça lèxica com a perifèrica del lexicó natiu (Cabré, 2009); el mateix curs diacrònic de la llengua, que necessita un període de temps per emmotillar el lèxic nou a la fonologia nativa; o l'existència, en la llengua receptora, d'elements lèxics que inclouen, de manera excepcional, les estructures no permeses en el lèxic ordinari, fet que explica que es permetin en el lèxic de nova entrada.

Un bon exemple d'aquesta major permissibilitat pel que fa a l'inventari de sons permesos en el lèxic no natiu el trobem en català, i concretament en l'inventari d'unitats consonàntiques. Llevat d'algunes excepcions minoritàries de caràcter dialectal, el lèxic no natiu del català, a diferència del natiu, inclou, per exemple, la fricativa velar sorda ([x]) i la fricativa interdental sorda ([θ]). La fricativa velar sorda ([x]) és el so a què recorre el català per adaptar qualsevol so fricatiu velar sord, faringi o glotal d'altres llengües (vegeu Cabré, 2002: 928); es correspon gràficament amb una *j*, una *g* o una *h*, depenent dels casos, i apareix tant en mots manllevats de l'espanyol (1a), com en manllevats de l'anglès (1b) i d'altres llengües (1c), aquests darrers independentment de si han estat introduïts o no a través de l'espanyol. De manlleus amb [x], n'hi ha de força antics i consolidats, com ara *pijo* (de l'espanyol), *halar* (del caló), o *hobby* (de l'anglès), els quals han perseverat amb aquesta realització, i de més recents, com ara *haiku* (del japonès, segurament a través de l'anglès) o *hiking* (de l'anglès).

També és possible trobar adaptacions amb [Ø] de *h* provinent d'un so faringi en la llengua d'origen, en mots d'origen àrab com *hummus* o *harem*, o d'un so glotal, en mots d'origen anglosaxó, com ara *hamburguesa* o *hotel*, seguint l'estratègia tradicional del català d'adaptar la *h* com a [Ø]. De fet, com es veurà en el § 2.2, aquesta és l'estratègia a què recorren altres llengües romàniques, com ara l'italià (*hacker* [á:ker]), el francès (*hacker* [áke]) o el portuguès europeu (vegeu Vigário, en aquest volum).

Cal tenir en compte, en tot cas, que la majoria d'aquests manlleus s'han introduït al català per via escrita (premsa escrita, premsa digital, etiquetatge comercial, etc.) i que la realització com a [x] de la *h* gràfica és la més productiva avui dia. Sorprenentment, però, les descripcions normatives assumeixen una realització aspirada de la *h* en casos com ara *gihad*, *haima*, *hàmster*, *hàndicap*, *hòlding*, *maharajà*, *suahili*, *Hanoi*, *Hèlsinki*, *Hollywood* (IEC, 2017: 84; vegeu, també, Creus i Julià-Muné, 2010).

- 1) Català (lèxic no natiu): importació del so [x]
 - a. [x] (~ [χ]): *juerga*, *jaleo*, *joder*, *pijo*, *géminis*, *Quijote*, *jota*, *Gelocatil*, etc.
 - b. [x]: *hàndicap*, *hipster*, *hacker*, *hall*, *hat-trick*, *heavy*, *hip-hop*, *hashtag*, etc.
 - c. [x]: *haiku*, *gihadisme*, *henna*, *hàmster*, *Hegel*, *Hitler*, *Hussein*, *Homeini*, etc.

Quant a les adaptacions amb [θ], són força menys i la majoria es corresponen amb mots manlevats de l'espanyol, que té aquest so (2a). També n'hi ha d'originaris de l'anglès i del francès, sovint introduïts al català a través de l'espanyol (cf. *ne[θ]esser*, [θ]*umba*, [θ]àping, [θ]*oom*) (2b). En tot cas, les adaptacions amb [θ] alternen amb adaptacions amb [s] quan la grafia és una *c* (3a), i amb adaptacions amb [z] quan la grafia és una *z* (3b). En el primer cas, hi intervé la similitud perceptiva, i en el segon, la incidència de la grafia.

- (2) Català (lèxic no natiu): importació del so [θ]
 - a. [θ]: *gazpacho*, *zasca*, *percebe*, *Zara*, *zulo*, *cebiche*, *Cervantes*, *celo*, etc.
 - b. [θ]: *necesser*; *zàping*, *zombie*, *zumba*; *thriller*, *bluetooth*, *smoothie*, *theta*, *pathos*, *ethos*, etc.
- (3) Català (lèxic no natiu): adaptació de [θ] com a [s] ~ [z]
 - a. [s]: *necesser*, *gazpacho*, *percebe*, *Zara*; *cebiche*, *cervantes*, *celo*, etc.
 - b. [z]: *zàping*, *zombie*, *zumba*, etc.

Una de les conseqüències de la importació diferencial és que el sistema fonològic que es deriva de la importació dels manlleus acaba ocupant algunes

llacunes fonològiques del sistema natiu (Kenstowicz, 2005; Cabré, 2010: 12). És interessant constatar que en català —i, de fet, en la majoria de llengües— aquesta importació de segments forans afecta només determinades consonants —en el cas del català, no se solen importar, per exemple, les realitzacions fricatives de la *r*, pròpies de llengües com ara el francès o l'anglès— i que el sistema vocàlic és molt menys permeable a la importació d'elements forans (vegeu, en aquest sentit, el § 2.2, en què es tracten els casos en què hi ha una adaptació dels manlleus a la fonologia nativa). Aquest comportament discrepant té segurament un origen perceptiu: els sons que contrasten perceptivament amb els propis del sistema són els que es transfereixen com a tals; els que no, com és el cas de les vocals, no es transfereixen i el que fa el parlant és assimilar-los als propis del sistema que són fonèticament semblants (Kenstowicz, 2005).

Pel que fa a la major permissibilitat de les possibilitats d'ocurrència dels sons, pot ser conseqüència de la manca d'aplicació de processos que impedeixen l'ocurrència de determinats sons en certes posicions (com ara la reducció vocàlica en català o l'elisió de la *-r* i la *-n* finals després de vocal tònica, les quals es tracten més endavant), o simplement pot ser per una distribució més àmplia de determinats sons en el lèxic no natiu. Això darrer és el que s'esdevé, per exemple, en espanyol, en què en el lèxic natiu i en posició final de mot només hi ha ocurrencies de consonants coronals, ja siguin sonants (4a), ja siguin obstruents (4b), i, encara, dins de les obstruents coronals, tampoc no hi ha ocurrencies de l'oclusiva dental sorda (4d) (vegeu, entre altres, Colina, 2009: 36). L'absència de consonants no coronals i de l'oclusiva dental sorda en posició final de mot es deu a un procés històric d'epèntesi segons el qual s'hauria inserit una vocal epentètica *-e* ([e]) després dels radicals acabats en qualsevol consonant no coronal o després de radicals acabats en oclusiva dental (4d) (vegeu, entre altres, Harris, 1987; Colina, 1995), la vigència sincrònica del qual és discutible (vegeu el § 2.3) (Bonet, 2016: 317), o bé a l'activitat d'un procés de neutralització en posició final de mot (4e) (vegeu el § 2.2) (Bonet, 2006; Lloret i Mascaró, 2006). Tal com s'il·lustra en els exemples de (5), però, els manlleus sí que admeten consonants obstruents en posició final de mot amb un lloc d'articulació no coronal, ja sigui labial (5a), ja sigui velar (5b), ja sigui labiodental (5d) (Hualde, 1999). I també admeten, en aquesta posició, consonants oclusives sordes dentals (5c) (Colina, 2009: 36). Com es veurà en el § 2.2, aquest no és el cas dels manlleus acabats en consonant sonant amb un lloc d'articulació no coronal, en què s'opta per un procés de centralització de la consonant (cf. *Beckam* [n]).

- (4) Espanyol (lèxic natiu): consonants admeses en posició final de mot (reparació)
- a. pape[l], hábi[l]; camió[n], exame[n]; amo[r], carácte[r]
 - b. me[s], mese[s]; pe[θ], cáli[θ]; virtu[d] (~ virtu[ð] ~ virtu[θ] ~ virtu[∅])
 - c. rap[e] (cf. rap-ito), nub[e] (cf. nub-oso); saqu[e] (cf. sac-ar), pliegu[e] (cf. pleg-ar)
 - d. empat[e] (cf. empat-ar), alicat[e] (cf. alicat-ar)
 - e. donce[ʎ]a ~ donce[l]; champa[n]ería ~ champá[n]; adá[m]ico ~ adá[n]
- (5) Espanyol (lèxic no natiu): consonants admeses en posició final de mot (no reparació)
- a. clu[p], ra[p], tra[p], cre[p], VI[p], we[p], keba[p], cli[p], chi[p]
 - b. fra[k], bulldo[k], coña[k], viva[k], TA[k], airba[k], ga[k], tuare[k]
 - c. Fia[t], sui[t], mamu[t], inpu[t], robo[t], taro[t], vermu[t], cabare[t], bàsque[t]
 - d. che[f], sheri[f], nai[f], rosbi[f], NI[f], leitmoti[f]

El fet que aquestes consonants es realitzin sordes en posició final quan el manlleu original presenta una obstruent sonora (cf. *clu*[b], *airba*[g]) pot entendre's com una ocurrència de l'*emergència del no marcat* (vegeu el § 2.5), atès que l'ensordiment d'obstruents finals no és un procés detectable en la fonologia nativa de l'espanyol. A banda d'aquestes realitzacions amb manteniment de la consonant final, també són possibles realitzacions amb elisió (cf. *clu*[∅], *fra*[∅], *vermu*[∅], etc.; Bonet, 2006: 317; Colina, 2009: 36 i 103), les quals es tractaran més endavant, ja que són un exemple d'una altra estratègia en l'adaptació de manlleus coneguda com a *reparació divergent* (segons la qual fonologia nativa i la fonologia no nativa recorren a estratègies diferents per resoldre una mateixa estructura no permesa en la llengua).

En italià ocorre una situació semblant a l'exposada per a l'espanyol. Com se sap, en aquesta llengua no es permeten les paraules acabades en consonant, tant si formen part d'un grup consonàntic com si no, llevat d'alguns casos marginals que inclouen paraules funcionals que no poden formar una paraula prosòdica per elles mateixes, de manera que no apareixen mai en posició final de mot, com ara determinats articles (*il, un*), preposicions (*in, con, per*, etc.) i algunes paraules truncades (*amor, dolor, fior*, etc.). Tot i aquesta restricció, la majoria de manlleus de l'anglès, sobretot en les varietats del nord, poden presentar una o més d'una consonant en posició final de mot, siguin els que siguin el lloc i el mode d'articulació o la sonoritat (en cas que es tracti de consonants obstruents) (6a-b) (Morandini, 2007). Aquestes realitzacions amb consonant final alternen, en algunes varietats, amb realitzacions amb una vocal epentèti-

ca final (*chi*[k] ~ *chi*[k.ke], *cha*[t] ~ *cha*[t.te], *frea*[k] ~ *frea*[k.ke]), que sembla que no té un estatus fonològic i que és el resultat de la distensió (*release*) de la consonant final (Repetti, 2012: 183). En italià, però, a diferència de l'espanyol, les obstruents finals que són sonores en la llengua original es mantenen com a tals (cf. *mou*[z], *tre*[nd]), de manera que en aquest cas la fidelitat a l'*output* de la llengua donant té prioritat respecte del marcatge.

- (6) Italià (lèxic no natiu): ocurrencia de consonants o grups consonàntics en posició final de mot (no reparació)
- a. *cha*[t], *ne*[t]; *sto*[p], *to*[p], *tri*[p], *sli*[p]; *clu*[b], *sno*[b], *we*[b]; *frea*[k], *tra*[k], *chi*[k], *ro*[k]; *busine*[s], *ga*[s], *mou*[z]; *ma*[t̪], *sandwi*[t̪]; *sni*[f]; *tra*[m], *mode*[m], *aquagy*[m]; *sloga*[n], *smoki*[ŋ]; *topmode*[l], *tunne*[l]; *ba*[r], *best-selle*[r], *pullove*[r]
- b. *bo*[ks], *fa*[ks]; *ca*[rt], *cha*[rt], *spo*[rt]; *fi*[lm], *jea*[ns], *li*[ŋk], *spri*[nt], *su*[rf]; *trade* [tréd], *spri*[nt]; *tre*[nd], *backgrou*[nd]; *popco*[rn]; *aquapar*[rk], *compact di*[sk], *te*[st]

Com s'ha dit, una altra instància de la importació diferencial o no reparació afecta el conjunt de processos actius en una llengua determinada, que no operen en el cas dels manlleus. En el cas del català central, això ocorre, per exemple, amb l'elisió de la *-n* i la *-r* finals després de vocal tònica i amb la reducció vocàlica (Cabré, 2002, 2009; Mascaró, 2002; Creus i Julià-Muné, 2010; Pons-Moll, 2012a, 2015). Tal com s'illustra en les alternances de (7) i (8), l'elisió de la *-n* i la *-r* finals ocorren quan aquestes consonants es troben en posició final de mot i van precedides de vocal tònica (Mascaró, 1978; Bonet i Lloret, 1998; Faust i Torres-Tamarit, 2017). Com s'exemplifica en les alternances de (9), la reducció vocàlica en català central és un procés pel qual la vocal baixa /a/ i les vocals anteriors mitjanes /e/ i /ɛ/ conflueixen en la vocal neutra [ə] en posició àtona, i pel qual les vocals posteriors mitjanes /o/ i /ɔ/ passen a la vocal alta [u] en posició àtona (Mascaró, 1978; 2001; Bonet i Lloret, 1998).

- (7) Català (lèxic natiu): aplicació normal de l'elisió de la *-n* final després de vocal tònica
- pla*[n]s ~ *pla*[n]íssim ~ *pla*[∅]
cosi[n]s ~ *cosi*[n]et ~ *cosí*[∅]
xile[n]a ~ *xile*[n]isme ~ *xilè*[∅]
oportu[n]s ~ *oportu*[n]itat ~ *oportú*[∅]

- (8) Català (lèxic natiu): aplicació normal de l'elisió de la *-r* final després de vocal tònica

darre[r]a ~ darre[r]ia ~ darre[Ø]
 parti[r]o ~ parti[Ø]
 du[r]a ~ du[r]esa ~ du[Ø]

- (9) Català (lèxic natiu): aplicació normal de la reducció vocàlica

c[á]sa ~ c[ə]seta
 t[é]rra ~ t[ə]rrestre
 f[é]ra ~ f[ə]roç
 p[ó]rta ~ p[u]rtal
 p[ó]ma ~ p[u]mera

Tal com s'ha descrit en diferents treballs dedicats a la fonologia del català, tant l'elisió de la *-n* i la *-r* finals com la reducció vocàlica de les vocals mitjanes tendeixen a no operar en paraules manlevades d'altres llengües, sigui quin sigui el període en què hagin estat introduïdes en la llengua catalana i independentment de quina sigui la llengua donant. En els exemples de (10) i (11) s'exposen casos il·lustratius de la infraaplicació (això és, de no aplicació) del procés d'elisió de la *-n* i la *-r* posttòniques finals (Cabré, 2002; Pons-Moll, 2012a, 2015). I a (12), casos il·lustratius de la infraaplicació del procés de reducció vocàlica de les vocals anteriors mitjanes /e/ i /ɛ/ a [ə] i de les vocals posteriors mitjanes /o/ i /ɔ/ a [u] en posició àtona, ja sigui en posició final absoluta, ja sigui en posició final seguida de consonant, en posició pretònica o bé en posició posttònica (vegeu Mascaró, 2002; Cabré, 2002, 2009; Pons-Moll, 2012a, 2015; Pons-Moll *et al.*, 2019a, 2019b; Pons-Moll i Torres-Tamarit, 2021, d'on s'han extret la majoria d'exemples; Wheeler, 2005).

- (10) Català (lèxic no natiu): infraaplicació de l'elisió de la *-n* final després de vocal tònica (no reparació)

diva[n]	catipé[n]	Suda[n]
futo[n]	mato[n]	Vuitto[n]
canca[n]	canto[n]	Nissa[n]
xama[n]	pasto[n]	Pante[n]
catamara[n]	Pakista[n]	Tigua[n]
patxara[n]	Afganista[n]	Amazo[n]

- (11) Català (lèxic no natiu): infraaplicació de l'elisió de la *-r* final després de síl·laba tònica (no reparació)

ateli[e]r	partene[r]	Carpentie[r]
dossie[r]	fox-terrie[r]	voyeu[r]
necesse[r]	somie[r]	Eliono[r]
premie[r]	Plenu[r]	Topo[r]
xifonie[r]	Carrefou[r]	Bore[r]

- (12) Català (lèxic no natiu): infraaplicació de la reducció vocàlica de vocals mitjanes (no reparació)

cutr[e]	blíst[e]r	youtub[e]r
gor[e]	Twitt[e]r	t[e]mpura
fly[e]r	Goog[e]l	s[e]r[ot]t[o]nina
gadg[e]t	pilat[e]s	c[o]ntàin[e]r
hípst[e]r	típ[e]x	m[o]jit[o]
màst[e]r	Kleen[e]x	pest[o]
cút[e]r	ram[e]n	jud[o]

En portuguès europeu ocorre un fenomen semblant al del català. En el lèxic natiu, les vocals tòniques finals seguides de nasal experimenten un procés de nasalització, tal com demostren les alternances de (13) (Mateus i d'Andrade, 2000). Malgrat això, les paraules manllevades de l'anglès, sobretot les que es perceben encara com a manlleus, mantenen la nasal final i la vocal precedent no experimenta cap procés de nasalització, és a dir, es realitza com una vocal oral (14a) (vegeu Freitas *et al.*, 2003). Cal dir que els mots apresos i històricament cultes poden presentar un comportament semblant (*gèrm*[en], *abdóm*[en], *plânct*[ɔn]; vegeu Veloso, 2010: 234). Amb tot, però, també són possibles realitzacions amb elisió de la *-n* i la vocal nasalitzada (*Nissa*[ẽ], *Vuitt*[õ]) i realitzacions en un estadi intermedi d'adaptació amb vocal nasalitzada i sense elisió de la nasal (*Amaz*[ǐn]). De fet, el portuguès del Brasil sí que ha adaptat aquestes seqüències de vocal seguida de nasal en posició final de mot en la fonologia nativa, tal com s'il·lustra en els exemples de (14b). La reducció vocàlica, que no exemplifiquem aquí, també presenta un comportament excepcional en el cas dels manlleus (vegeu Vigário, 2016: 64).

- (13) Portuguès (lèxic natiu): elisió de la *-n* final i nasalització de la vocal precedent

irma[n]ar	~	irm[ẽ]	'fraternitzar	~	germana'
so[n]oro	~	s[õ]	'sonor	~	so'
comu[n]al	~	com[ũ]	'comunal	~	comú'

(14) Portuguès (lèxic no natiu)**a.** Portuguès europeu

(no reparació)

barm[ɐn]

fashi[on]

Amaz[ón] ~ Amaz[õn]

slog[ɐn]

s[im]-card

Put[in] ~ Put[i]

Darw[in] ~ Darw[i]

Citro[ɛn]

b. Portuguès del Brasil

(reparació)

barm[ẽ]

fashi[õ]

Amaz[ô]

slog[ẽ]

s[i]-card

Put[i]

Darw[i]

Citro[ẽ]

Un altre cas d'importació diferencial en aquesta mateixa llengua és el que afecta les seqüències de fricativa seguida de consonant en posició inicial de mot (*sC-*), que en general es realitzen amb una fricativa prepalatal (15) (Vigário, en premsa), però no ho fan en el cas dels manlleus (16) (d'Andrade i Rodrigues, 1998). (Pel que fa al comportament del portuguès del Brasil en relació amb aquests grups consonàntics, vegeu el § 2.7.)

(15) Portuguès europeu (lèxic natiu): prepalatalització de la fricativa alveolar en el grup *sC-*

[ʒ]vaído 'desmaiat'

[ʒ]belto 'esvelt'

[ʃ]perado 'esperat'

[ʃ]tar 'estar'

[ʃ]cola 'escola'

(16) Portuguès europeu (lèxic no natiu): manca de prepalatalització de la fricativa alveolar en el grup *sC-* (no reparació)

[s]teps

[s]cript

[s]taff

[s]lalom

[s]tand

[s]logan

[s]tar

[s]pam

[s]tock

[s]poiler

[s]top

[s]pot

2.2. Adaptació a la fonologia nativa

Al costat de la importació diferencial o no reparació, poden desencadenar-se altres estratègies. La més òbvia i una de les més freqüents és la simple adapta-

ció a la fonologia nativa (Kenstowicz, 2005; Kang, 2011), que es manifesta en la majoria de casos amb l'adaptació de sons inexistent en la llengua receptora o bé amb l'aplicació de processos propis de la llengua receptora en estructures que hi són desconegudes. En català, hi ha nombroses instàncies d'adaptació a la fonologia nativa. En el punt anterior hem vist que el català no mostra inconvenients a l'hora d'importar determinats sons, com ara la fricativa velar o la fricativa interdental. En canvi, és absolutament reticent a incorporar i integrar altres sons, com ara la fricativa uvular del francès ([ʁ]) i, també, les aproximants retroflexa i alveolar sonores ([ɻ], [ɽ]) pròpies de l'anglès americà i britànic. Aquests sons s'adapten sistemàticament amb una ròtica vibrant ([r]) o bategant ([ɾ]), depenent de la posició sil·làbica que ocupen en el manlleu i seguint la distribució estructural d'aquests segments en el marc del català (17): la ròtica vibrant apareix en posició inicial de mot ([r]emake), en posició inicial de síl·laba després de consonant (Mon[r]oe), en posició de coda, alternant amb la bategant (pa[r]tene[r] ~ pa[r]tene[ɾ]) i en posició intervocàlica (so[r]y, Ha[r]ison); i la ròtica bategant, com a segon element d'una obertura sil·làbica complexa (p[r]èssing) o en posició intervocàlica (O[r]ange). És rellevant que l'espanyol presenti un comportament idèntic al del català, i que altres llengües romàniques, com ara el portuguès (vegeu Vigário, en aquest volum), també siguin resistents a importar aquesta tipologia de sons. De fet, l'adaptació, aquí, segueix les normes de correspondència grafia-so pròpies del català.

- (17) Català (lèxic no natiu): adaptació de [ʁ], [ɻ], [ɽ] com a [r] i [ɾ]
- a. [r]ailet, [r]alenti, [r]ent[r]ée, p[r]emie[r], atelie[r], pa[r]tene[r], voyeu[r], p[r]êt-à-po[r]ter, etc.
 - b. [r]emake, [r]eality show, [r]àfting, [r]ènting, [r]alli, [r]ànquing, [r]eady-made, [r]oaming, [r]eggae, [r]eggaeton, escape-[r]oom, show-[r]oom, Ha[r]ison, p[r]èssing, O[r]ange, etc.

De totes maneres, l'àmbit en què el català és més impermeable a la importació de sons és el vocàlic. La incorporació d'elements vocàlics propis d'altres llengües és inexistent en català, que se sol mantenir fidel al sistema de vuit vocals. Hi ha diverses causes que expliquen aquesta circumstància. D'una banda, la dificultat en la percepció de les distincions vocàliques de sistemes molt més complexos que el del català, com és el cas de l'anglès. D'altra banda, el fet que sovint els manlleus s'introdueixen per via escrita (premsa escrita, premsa digital, etc.), de manera que el que fa el parlant és limitar-se a reproduir la correspondència grafia-so pròpia del sistema català. Un cas en què això es fa molt evident és el de l'adaptació dels manlleus de l'anglès amb una o posttòni-

ca, la qual es realitza de manera sistemàtica amb una [o], i no pas amb una [ə] (*Boston, fashion, Washington* [o]), tal com s'esperaria si la via d'entrada del manlleu fos l'oral (cf. angl. *Boston, fashion, Washington* [ə]), atès que, com se sap, el català oriental té aquest so. Els únics casos en què les normes de correspondència grafia-so no transcendeixen en l'adaptació del manlleu són els de mots que en anglès contenen els diftongs [eɪ] i [aɪ], els quals s'adapten de manera sistemàtica com a [ej] i [aj] en català, sigui quin sigui l'origen gràfic del diftong (18).

- (18) Català (lèxic no natiu): adaptació de [eɪ] i [aɪ] com a [ej] i [aj]
 a. b[éj]by boom, b[éj]gel, g[éj]mer, panc[ej]ke, f[éj]ke
 b. pen dr[áj]ve, t[áj]-break, black fr[áj]day

Amb tot, però, en català és sistemàtica la realització monoftongada, amb vocal posterior oberta o tancada, del diftong posterior de l'anglès [ou] (19a); la confluència de les vocals [i] i [ɪ], que difereixen pel que fa al tret lax, en la vocal [i] (19b); la confluència de les vocals [u] i [ʊ], que també difereixen pel que fa al tret lax, en [u] (19c) (vegeu Creus i Julià-Muné, 2010); la manca de distincions en la llargada vocàlica (19d), o l'adaptació de la vocal mitjana abaixada anterior [æ] com a [a] (19e).

- (19) Català (lèxic no natiu): adaptació al sistema vocàlic natiu
 a. p[ó]le position (cf. angl. [póul]), g[ó]l average (cf. angl. [góul]), h[ó]st (cf. angl. [hóust]), [ò]versize (cf. angl. [óvəsáiz]), [ò]verbooking (cf. angl. [óvəbókɪŋ])
 b. b[i]siness (cf. angl. [bíznis]), f[i]tness (cf. angl. [fítnəs]), [i]t-girl (cf. angl. [ít]), muff[i]n (cf. angl. [máfɪn])
 c. l[u]k (cf. angl. [lúk]), e-b[u]k (cf. angl. [í:buk]), overb[u]king (cf. angl. [óvəbókɪŋ])
 d. bl[u]t[u]th (cf. angl. [blú:tu:θ]), h[u]ligan (cf. angl. [hú:lɪgən]), [i]-book (cf. angl. [í:buk])
 e. p[a]ncake (cf. angl. [pænkeɪk]), h[a]cker (cf. angl. [hækə])

Els anglicismes de Menorca, però, mereixen una atenció especial, atès que sí que es van introduir per la via oral, de manera que el sistema d'adaptació reflecteix sovint la pronunciació anglesa. Tal com s'il·lustra en els exemples de (20), la vocal anterior [æ] de l'anglès britànic s'adapta com a [ɛ] (20a), i la [ə] i [ɪ] àtones, com a [ə] (20b) i [i] (20c), respectivament:

(20) Català de Menorca (anglicismes)

- a. ull bl[é]c ('ull morat', de l'angl. brit. black [blæk] 'negre')
- b. bèrgu[i]n ('negoci', de l'angl. brit. bargain [bá:rgɪn] 'ganga')
- c. Mèrv[ə]l (~ Mèrv[i]l) ('bala', de l'angl. brit. marble [má:rbəl])

En el § 2.1 hem vist que el català adapta la *h* aspirada com a [x] en la majoria de casos, per bé que antigament l'adaptava com a [Ø] (*hamburguesa*, *harem*, etc.). De fet, aquest és el cas de l'italià, que adapta aquest so com a [Ø] de manera sistemàtica (21a) (Morandini, 2007). També ho fa el portuguès (vegeu Vigário, en aquest volum). En tots dos casos, per tant, hi ha una adaptació a la fonologia nativa. En aquest mateixa línia, és interessant constatar que l'italià adapta els diftongs [eɪ] i [ou] amb una vocal generalment llarga (21b).

(21) Italià (lèxic no natiu): adaptació als sistemes consonàntics i vocàlics natus

a. Adaptació de *h* com a [Ø]

hacker [á:ker], hair stylist [é:stajlist], hamburger [ambúrger], handicap [éndikap] ~ [ándikap], happening [é:ppeniŋ], hard copy [arkó:pi], hard core [árkɔ:r], hard disk [ardísk], hobby [óbbi], hostess [óstes], hotel [otél], hot line [ɔtláj:n]

b. Adaptació de [eɪ] i [ou] com a [e:] i [ɔ:]

b[é:]by sitter, teen[é:]ger, screen s[é:]ver, b[é:]gel
sm[ó:]king, p[ó:]ker, sl[ó:]gan, m[ó:]dem

L'adaptació a la fonologia nativa també es pot concretar en l'aplicació de processos propis de la llengua receptora que no operen en la llengua donant. En català hi ha múltiples exemples d'això. Els manlleus que en anglès acaben en una obstruent sonora s'adapten, sense excepcions, amb una obstruent sorda (23a), seguint el procés regular d'ensordiment d'obstruents finals del català (22a); així mateix, els manlleus que comencen amb una sibilant seguida de consonant (23b), transgredeixi o no el principi de seqüenciació de la sonicitat (d'acord amb el qual la sonicitat dels segments dins de la síl·laba ha de ser decreixent respecte del nucli sil·làbic), s'adapten mitjançant la inserció d'una vocal epentètica ([ə], en el cas de les varietats orientals; [e], en el cas de les occidentals) (vegeu Lloret, 2002; sobre la qualitat de la vocal epentètica inserida en central, vegeu, també, el § 2.3). La vocal epentètica apareix reflectida en la grafia dels mots en la majoria de casos (cf. *esport*, *estop*, *estoc*, *eslògan*, *estand*), si bé no en tots (cf. *striptease*, *status quo*, *sfumato*). El procés és compartit per l'espanyol i pel portuguès del Brasil, que insereixen, respectivament, les vocals [e] i [i] en les mateixes circumstàncies ([e]steps, [e]spòiler, [e]slògan, [e]stoc;

[i]steps, [i]spòiler, [i]slògan, [i]stoc), però no pas amb el portuguès europeu, que, com hem vist, manté intactes aquests grups inicials (vegeu els exemples de (16)).

(22) Català (lèxic natiu): ensordiment d'obstruents finals i epèntesi

- a. cal[β]a ~ cal[p], càli[ð]a ~ càli[t], ce[ɣ]a ~ ce[k], difu[z]a ~ difú[s],
bo[ʒ]a ~ bo[t̪]
b. des[∅]criure ~ [ə]scriure, di[∅]stendre ~ [ə]stendre, iugo[∅]slau ~
[ə]slau

(23) Català (lèxic no natiu): ensordiment d'obstruents finals i epèntesi (adaptació a la fonologia nativa)

- a. web [p] (cf. angl. [wéβ]), ready-made [t] (cf. angl. [rèdiméid]), airbag
[k] (cf. angl. [érbæg]), jazz [s] (cf. angl. [d̪ʒæz]), bridge [t̪] (cf. angl.
[brídʒ])
b. [ə]steps, [ə]spòiler, [ə]slògan, [ə]stoc, [ə]spinning, [ə]stand

L'accentuació en el marc del mot també és un àmbit en què en català tradicionalment hi ha hagut adaptació a la fonologia nativa. Se sap que en català en les paraules que acaben en consonant l'accent tendeix a situar-se en la darrera síl·laba, fet que explica que la majoria de paraules amb radical acabat en consonant siguin oxítones, tant si aquesta consonant emergeix a la superfície (*rebel*, *pastís*) com si no (*perdó*, *fuster*). I que en les paraules que acaben en vocal l'accent tendeix a recaure en la penúltima síl·laba, fet que explica que la majoria de paraules amb radical acabat en vocal siguin paroxítones (*codi*, *residu*, etc.). Aquest patró accentual ha tendit a reproduir-se en l'adaptació de manlleus. Així, els manlleus de l'anglès que acaben en consonant i que són paroxítons o proparoxítons s'han adaptat en català com a oxítons (24a-b), i els manlleus de l'anglès que acaben en vocal i que són proparoxítons s'han adaptat en català com a paroxítons (24c) (Oliva i Serra, 2002) (vegeu, de totes maneres, altres possibilitats d'adaptació en els exemples de (25)). El comportament il·lustrat en els exemples de (24a) sol reproduir-se en l'adaptació de manlleus d'altres llengües (cf. *falàfel*, pronunciat [fala'fel]). Així mateix, els manlleus de l'anglès que són compostos i que en aquesta llengua presenten l'accent en el primer component, s'han adaptat amb l'accent situat en el segon component, seguint el patró propi del català.

(24) Català (lèxic no natiu): adaptació accentual

a. tiquet	[ti'ket]	(cf. angl. ['tikit])
futbol	[fub'bɔl]	(cf. angl. ['fut,bɔl])
handbol	[əm'bɔl]	(cf. angl. ['hænd,bɔl])
beisbol	[bəjz'βɔl]	(cf. angl. ['beis,bɔl])
COVID	[ko'βit]	
b. polaroid	[pɔlə'rɔjt]	(cf. angl. ['poulə,rɔɪd])
gol average	[,gɔləβe'raʃ]	(cf. angl. ['goul,ævərɪdʒ])
bungalou	[bʊŋgə'lɔw]	(cf. angl. ['bʌŋgə,lou])
Instagram	[instə'ɣram]	(cf. angl. ['instəgram])
avatar	[əβə'tar]	(cf. angl. ['ævə,tar])
c. penalti	[pe'nalti]	(cf. angl. ['penəlti])
royalty	[rɔ'jalti]	(cf. angl. ['rɔɪəlti])
d. superman	[super'man]	(cf. angl. ['su:pə,mæn])
topless	[tɔb'les]	(cf. angl. ['tɒplɪs])
handout	[xan'dawt]	(cf. angl. ['hænd,aʊt])
plumcake	[plum'kejk]	(cf. angl. ['plʌm,keɪk])
playboy	[plej'boj]	(cf. angl. ['pleɪ,bɔɪ])
sex-appeal	[seksə'pil]	(cf. angl. ['seksə,pil])
skate-board	[əskejb'bɔrt]	(cf. angl. ['skeɪt,bɔrd])
sex-shop	[sɛk'sɔp]	(cf. angl. ['seks,ʃɒp])
underground	[ander'ɣrawn]	(cf. angl. ['ʌndə'graʊnd])

El mateix comportament es detecta en llengües com el portuguès, que situen l'accent en la darrera síl·laba en els manlleus compostos en anglès (*password*, *check-in*, *workshop*, *megastore*, *ketshup*, etc.; vegeu Freitas *et al.*, 2003). Cal advertir, de totes maneres, que en català la tendència avui dia és preservar l'accent de la llengua original, i és per això que és possible trobar manlleus paroxítons i proparoxítons acabats en consonant (i també acabats en vocal els proparoxítons) en la llengua original sense adaptació accentual ((25a-c); cf. (24a-c)). El mateix es pot afirmar dels compostos, que també poden presentar accent primari en el primer component, i no pas en el segon ((25d); cf. (24d)).

(25) Català (lèxic no natiu): manca d'adaptació accentual

a. pàdel	['paðel]
bagel	['bejɣəl]
gamer	['gejmer]
fitness	['finnes]
e-book	['iβuk]
hipster	['xipster]

muffin	[ˈmafɪn]
Ketchup	[ˈkɛtʃʊp]
COVID	[ˈkɔβɪt]
b. xarleston	[ˈʃarlestɔn]
Instagram	[ˈɪnstəɪrəm]
avatar	[ˈavətar]
hooligan	[ˈxuliɪən]
happening	[ˈxapənɪŋ]
Washington	[ˈwɑʃɪŋtɔn]
Calendar	[ˈkælendar]
càrdigan	[ˈkardɪɪən]
stablishment	[əsˈtəβlɪzmənt]
c. celebrity	[seˈleβrɪti]
d. workshop	[ˈwɔrkʃɔp]
Spiderman	[əsˈpajdərman]
handout	[ˈxendawt]
feedback	[ˈfɪbbak]
freelance	[ˈfrɪlans]

L'espanyol presenta nombrosos casos d'adaptació a la fonologia nativa. En aquesta llengua, com s'illustrava en el § 2.2, no s'admeten consonants sonants amb un lloc d'articulació no coronal en posició final de mot. Ho demostren les alternances que repetim a (26), en què la lateral i la nasal palatals en posició d'obertura sil·làbica alternen amb una nasal o una lateral coronals en posició final de mot, per un procés de neutralització. Com s'illustra en els exemples de (27), aquest procés de neutralització es reproduïx en l'àmbit del lèxic no natiu. Així, les paraules que en català acaben en lateral palatal s'adapten amb una lateral alveolar (27a) i les paraules que en anglès o en altres llengües acaben en una nasal bilabial s'adapten amb una nasal alveolar (27b) (vegeu, entre altres, Bonet, 2006; Lloret i Mascaró, 2006; Pons-Moll, 2012b).

(26) Espanyol (lèxic natiu)

- a. aque[λ]os ~ aque[l], donce[λ]a ~ donce[l]
- b. champa[ɲ]ería ~ champá[n]
- c. adá[m]ico ~ adá[n], islá[m]ico ~ isla[n]

(27) Espanyol (lèxic no natiu) (adaptació a la fonologia nativa)

- a. Sabade[l], Parc Güe[l], Maraga[l] (cf. cat. Sabade[λ], Parc Güe[λ], Maraga[λ])

- b. Becka[n], punto co[n], boo[n], móde[n], eslálo[n] (cf. angl. Becka[m], punt co[m], boo[m], móde[m], eslálo[m])
- c. tóte[n], álbu[n], referénde[n], réquie[n], Amsterda[n]

Altres fenòmens de l'espanyol que aparentment són interpretables com a adaptacions a la fonologia nativa són la simplificació a [n] dels mots que en anglès acaben en [ŋ] (*boomerang* [n]), l'adaptació a [s] dels manlleus amb una fricativa prepalatal (*geisha* [s], *flash* [s]), o l'adaptació amb [g] inicial dels manlleus amb semivocal posterior seguida de vocal (*whatsapp* [gwasáp]), etc. Atès, però, que en la fonologia nativa no hi ha evidència sobre com s'han de resoldre aquestes estructures, es tractaran en el § 2.5 com a casos d'emergència del no marcat.

2.3. Reparació divergent

Una altra estratègia documentada en l'adaptació de manlleus és la reparació divergent, que té lloc quan la fonologia nativa i la fonologia no nativa recorren a estratègies diferents per reparar una estructura fonològica no lícita en la llengua receptora. El principal inconvenient a l'hora de considerar aquesta possibilitat és que ben sovint les dues estratègies que conviuen no tenen el mateix grau de productivitat, això és, ben sovint una de les estratègies ha perdut vigència sincrònicament i l'altra s'ha imposat. En tot cas, l'espanyol torna a ser exemplar en aquest sentit. La fonologia d'aquesta llengua tradicionalment ha reparat els grups consonàntics finals mitjançant la inserció d'una vocal epentètica (28a) (vegeu, entre altres, Harris, 1987; Colina, 1995, 2009; Bonet, 2006: 317). També, les paraules amb radical acabat en consonant no coronal (28b) o en oclusiva dental sorda (28c). Aquest procés d'epèntesi, conjuntament amb el procés de neutralització, comentat en el § 2.2, ha provocat que en el lèxic natiu no hi hagi paraules acabades en grups consonàntics, en consonants no coronals o en oclusiva dental. Els manlleus, però, en lloc de reparar aquestes estructures mitjançant la inserció d'una vocal epentètica, recorren a un procés de simplificació que consisteix en l'elisió del segment consonàntic final, tal com s'il·lustra en els exemples de (29a-b) (cf., però, *vedet*, que es realitza amb la vocal final [e]). De fet, aquestes realitzacions amb elisió, que alternen amb les realitzacions amb manteniment comentades més amunt (vegeu el § 2.1), han transcendit en l'ortografia, i la RAE ha incorporat molts d'aquests mots amb elisió al diccionari: *bidé* (del fr. *bidet*), *bisté* (al costat de *bistec*), *bufé* (al costat de *bufet*), *buqué* (del fr. *bouquet*), *cabaré* (al costat de *cabaret*), *cabriolé* (del fr. *cabriolet*), *caché* (del fr. *cachet*), etc.

- (28) Espanyol (lèxic natiu): epèntesi
- a. verd-oso ~ verd[e], part-ir ~ part[e], cost-ar ~ cost[e], càrn-ico ~ carn[e], inform-ar ~ inform[e], elegant-ísimo ~ elegant[e]
 - b. call[e], vall[e], muell[e], detall[e]
 - c. rap[e], nub[e], mat[e], jef[e], arrecif[e]
- (29) Espanyol (lèxic no natiu): elisió i no epèntesi
- a. low cos[Ø] (cf. angl. low cos[t])
 mus[Ø] (cf. angl. must[t])
 tes[Ø] (cf. angl. test[t])
 greencar[Ø] (cf. angl. greencar[d])
 star[Ø] (cf. angl. star[t])
 sprin[Ø] (cf. angl. sprin[t])
 - b. clu[Ø], ra[Ø], tra[Ø], cre[Ø], VI[Ø], we[Ø], keba[Ø], cli[Ø], chi[Ø]
 fra[Ø], bulldo[Ø], coña[Ø], viva[Ø], TA[Ø], airba[Ø], ga[Ø], tuare[Ø]
 Fia[Ø], sui[Ø], mamu[Ø], inpu[Ø], robo[Ø], taro[Ø], vermu[Ø],
 cabare[Ø]

També pot interpretar-se com a reparació divergent la tendència del català, força estesa avui dia, que la qualitat de la vocal epentètica inserida a principi de mot en els manlleus començats en *sC*- sigui [e] ([e]spam, [e]script, [e]steps, [e]spinning, [e]spòiler), i no pas la [ə] característica del lèxic natiu ([ə]sperar, [e]stadi) o dels manlleus més antics ([ə]stop, [ə]sport, [ə]slògan).

2.4. Reparació innecessària

Un fenomen interessant en l'adaptació de manlleus és la reparació innecessària (Peperkamp, 2005; Kang, 2011), que s'esdevé quan la fonologia de la llengua receptora i la de la llengua donant coincideixen a l'hora de resoldre una estructura determinada i, no obstant això, el parlant repara (o, si es vol, evita) de manera innecessària una estructura del manlleu, seguint una fonologia alternativa, que en aquest cas no pot explicar-se com un cas d'emergència del no marcat, sinó més aviat al contrari: aquesta circumstància ocorre en català, en què, encara que les paraules acabades en consonant, superficialment o subjacentment, tendeixen a ser oxítones (vegeu el § 2.2), es reparen les paraules de l'anglès amb la mateixa estructura amb un accent paroxíton, fins i tot si són també oxítones en aquesta llengua. Noteu, també, que les paraules del tipus *Benetton*, *Amsterdam*, que són també oxítones en les llengües originàries (*Benetton*, it.; *Amsterdam*, adaptat de l'anglès), tendeixen a realitzar-se com a propa-

roxítones en diferents llengües romàniques (*Benetton*, *Amsterdam*, en espanyol i en català, per exemple).

(30) Català (lèxic no natiu): reparació innecessària

a. Accentuació innecessàriament paroxítona

hotel	[ˈxotel]	(cf. angl. [houˈtɛl])
Excel	[ˈeksel]	(cf. angl. [ɪkˈsɛl])
resort	[ˈresort]	(cf. angl. [rɪˈzɔrt])
alarm	[ˈalərm]	(cf. angl. [əˈlɑrm])
address	[ˈaðres]	(cf. angl. [əˈdres])

b. Accentuació innecessàriament proparoxítona

Halloween	[ˈxalowin]	(cf. angl. [æləˈuɪ:n])
Benetton	[ˈbeneton]	(cf. it. [beneˈton])
Amsterdam	[ˈamsterdam]	(cf. angl. [amstərˈdam])

2.5. Emergència o aproximació al no marcat

Una circumstància encara més desafiadora en la incorporació de manlleus és la que es coneix com a aproximació al no marcat (Kenstowicz, 2005; Kang, 2011), que es dona quan la fonologia dels préstecs és sorprenentment més restrictiva que la fonologia nativa, o quan en la llengua receptora no hi ha evidència, ni fins i tot experiència, sobre com s'ha de resoldre una determinada estructura (McCarthy, 2002). En el § 2.1 es comentava que en el lèxic natiu de l'espanyol no hi ha obstruents en posició final, i això fa que no hi hagi evidència en aquesta llengua sobre com s'ha de resoldre la sonoritat d'aquestes consonants quan es troben en posició final de mot; és a dir, l'espanyol no té, en el lèxic natiu, un procés d'ensordiment d'obstruents sonores en posició final, com el té el català. El fet, però, que els mots manlevats de l'anglès acabats en obstruent sonora es realitzin en espanyol amb una obstruent sorda, quan aquesta es realitza (vegeu el § 2.1), pot interpretar-se com un cas d'emergència del no marcat.

(31) Espanyol (lèxic no natiu): ensordiment d'obstruents finals

- a.** clu[p], we[p]
- b.** airba[k], ga[k], tuare[k]
- c.** ja[s], bri[t̪]

Com s'ha dit en el § 2.2, la simplificació a [n] dels mots que en anglès acaben en [ŋ] (32a), l'adaptació a [s] dels manlleus amb una fricativa prepalatal

(32b), l'adaptació amb [g] inicial dels manlleus amb diftong creixent de semi-vocal posterior seguida de vocal (32c) (per a aquest darrer fenomen, vegeu Jiménez *et al.*, 2019), etc., són interpretables com a casos d'emergència del no marcat, pel fet que en la fonologia nativa de l'espanyol no hi ha evidència sobre com s'han de resoldre. Moltes d'aquestes adaptacions, a més a més, han transcendit en l'ortografia (cf. *búmeran* ~ *bumerán*, *pimpón*; *serpa*; *giisqui*).

(32) Espanyol (lèxic no natiu): aproximació al no marcat

- a. [n]: boomerang, catering, camping, casting, dumping, marketing, piercing, ranquing, pin-pong
- b. [s]: gueisha, flash, sherpa, Bush, cash,
- c. [gw]: watsapp, web, whisky, Wyoming, wasabi, wifi

En català hi ha dos fenòmens que afecten els manlleus i que poden interpretar-se també com a instàncies de l'emergència del no marcat. En el lèxic natiu hi ha distinció entre vocals mitjanes altes i baixes en posició tònica; això és, tant hi podem trobar uns correlats com els altres, (33a) vs. (33b). Aquesta contrast, però, es dilueix en el cas dels manlleus, i també en els dels acrònims i les sigles, que tendeixen, en català central, a adaptar-se sistemàticament amb els correlats oberts (Fabra, 1906, 1912; Badia, 1988; Pi i Mallarach, 1997; Mascaró, 2002, 2008, 2011; Cabré, 2009) (35), llevat dels manlleus amb vocal mitjana tònica final provinents sobretot del francès, que s'adapten amb el correlat tancat (*canap[é]*, *consom[é]*, *neglig[é]*, *pur[é]*, *frivolit[é]*, *clix[é]*, *pat[é]*; cf. Cabré, 2009). Aquest fenomen és compartit per l'italià (Kenstowicz, 2010), que en posició tònica també distingeix entre vocals mitjanes altes i baixes, (34a) vs. (34b), i també adapta els manlleus, els acrònims i les sigles amb els correlats oberts de les vocals mitjanes (36). Aquest comportament només es pot explicar per l'emergència de la jerarquia de restriccions de marcatge que regula les preferències vocàliques en posició tònica en funció del grau de sonicitat que presenten, la qual dona prioritat als elements que presenten major sonicitat (cf. *e, o / TÒNICA >> *ɛ, ɔ / TÒNICA). (Per a més efectes en aquesta direcció, en català i en altres llengües romàniques, com el galleg, vegeu Jiménez i Lloret, 2013a, 2013b.)

(33) Català (lèxic natiu): contrast de vocals mitjanes obertes i tancades en posició tònica

- a. p[ó]ma, p[é]la
- b. p[ó]sa, g[é]la

- (34) Italià (lèxic natiu): contrast de vocals mitjanes obertes i tancades en posició tònica
- a. t[ó]ca, p[é]la
 - b. bl[ó]ca, g[é]la
- (35) Català (lèxic no natiu): adaptació de *e* i *o* com a [é] i [ó]
- a. esn[ó]b, esl[ó]gan, rob[ó]t, tar[ó]t, bungal[ó]w, postd[ó]c, p[ó]st-it, dr[ó]n, l[ó]ft, D[ó]GC
 - b. w[é]b, top t[é]n, gill[é]tte, p[é]n-drive, n[é]rd, Intran[é]t, racl[é]tte, T[é]xas, M[é]C
- (36) Italià (lèxic no natiu): adaptació de *e* i *o* com a [é] i [ó]
- a. d[ó]berman, dr[ó]n, kim[ó]no, Toy[ó]ta, t[ó]p, sp[ó]rt, st[ó]p, m[ó:]dem, M[ó]ma
 - b. w[é]b, n[é]t, racl[é]tte, t[é]st, tr[é]nd, hot[é]l, th[é]rms, [é]CU

Un altre fenomen que també es pot interpretar com un cas d'emergència del no marcat és el comportament dels manlleus en què concorren una vocal mitjana tònica i una vocal mitjana posttònica (*Tòquio*, *dièsel*, *pòster*, *euro*), els quals es realitzen sense reducció vocàlica i amb una vocal tònica mitjana alta (37). En aquests casos, s'ha defensat que hi opera un procés d'harmonia vocàlica del tret [+AA] (arrel avançada) (Cabré, 2009; Bonet *et al.*, 2007), identificador de la classe de mots que el parlant interpreta com a manlleus. El procés és inexistent en el cas del lèxic natiu del central i exclusiu, per tant, del lèxic no natiu. Això és així perquè només en el lèxic no natiu, en els manlleus, és possible trobar vocals mitjanes posttòniques no reduïdes (cf. *màst[e]r*, *càn[o]n*), ja que en el lèxic natiu aquestes experimenten un procés de reducció vocàlica a [ə] i [u], respectivament. I això impedeix, òbviament, la coexistència de vocals tòniques mitjanes obertes o tancades i vocals àtones mitjanes altes en un mateix mot: *moro* [móru], *mosso* [mósu], *mode* [móðə], *cotxe* [kótʃə], *mestre* [méstrə], *metge* [médʒə], *metro* [métru]. De manera que el parlant no té evidència de com ha de resoldre aquestes estructures. I és en aquesta mena de situacions que es detecten casos d'emergència del no marcat.

- (37) Català central (lèxic no natiu): harmonia vocàlica
- a. T[ó]qui[o], esp[ó]ns[o]r, c[ó]mb[o], S[ó]h[o], b[ó]t[o]x, p[ó]m[o]
 - b. di[é]s[e]l, Sh[é]ng[e]n, r[é]qui[e]m, H[é]g[e]l, d[é]pr[e], R[e]nf[e]
 - c. p[ó]st[e]r, m[ó]d[e]m, t[ó]t[e]m, p[ó]qu[e]r, n[ó]b[e]l, sn[ó]rk[e]l, sp[ó]il[e]r

- d. [é]ur[o], r[é]c[o]rd, s[é]ni[o]r, L[é]g[o], cr[é]d[o], [é]rt[o], m[é]s[o],
d[é]m[o], r[é]tr[o]

De totes maneres, el fet que en català occidental, en què sí que hi ha ocurrencia de [e] i [o] posttòniques, no operi el procés d'harmonia vocàlica en el lèxic natiu ([móro], [pézol], [métro], [róstre]) i que la correlació del tret [+AA] entre vocals mitjanes sigui menys estricta en els manlleus (38), condueix a pensar que l'origen del fenomen potser no és l'harmonia vocàlica, sinó la interrelació de processos (vegeu el § 2.5). De fet, el català nord-occidental també tendeix a adaptar els manlleus amb e i o tòniques amb els correlats oberts (39), realització que es manté fins i tot quan hi ha concurrència de vocals mitjanes posttòniques, sense reducció (38).

(38) Català nord-occidental (lèxic no natiu):

- a. T[ó]qui[o], esp[ó]ns[o]r, c[ó]mb[o], S[ó]h[o], b[ó]t[o]x, p[ó]m[o]
b. di[é]s[e], Sh[é]ng[e]n, r[é]qui[e]m, H[é]g[e], d[é]pr[e], R[e]nf[e]
c. p[ó]st[e]r, m[ó]d[e]m, t[ó]t[e]m, p[ó]qu[e]r, n[ó]b[e]l, sn[ó]rk[e]l,
sp[ó]il[e]r
d. [é~é]ur[o], r[é]c[o]rd, s[é]ni[o]r, L[é]g[o], cr[é]d[o], [é]rt[o], m[é]s[o],
d[é]m[o], r[é]tr[o]

(39) Català nord-occidental (lèxic no natiu):

- a. esn[ó]b, esl[ó]gan, rob[ó]t, tar[ó]t, bungal[ó]w, postd[ó]c, p[ó]st-it,
dr[ó]n, l[ó]ft, D[ó]GC
b. w[é]b, top t[é]n, gill[é]tte, p[é]n-drive, n[é]rd, Intran[é]t, racl[é]tte, T[é]
xas, M[é]C

2.6. Interacció de fenòmens

Quan en un mateix manlleu conflueixen dues o més estructures susceptibles d'experimentar un o més processos, es poden generar diferents situacions: o bé que tots els processos s'apliquin, de manera que s'obté una nativització total del manlleu; o bé que cap dels processos s'apliqui, de manera que hi ha una manca de nativització; o bé que un dels processos s'apliqui i l'altre no, o viceversa, i en aquests dos darrers casos es generen patrons mixtos. En aquesta mena de situacions, els processos rarament actuen de manera independent, per la qual cosa l'aplicació d'un procés sol desencadenar l'aplicació de l'altre, o bé el bloqueig d'un procés sol implicar el bloqueig de l'altre, i per això tendeixen a evitar-se els patrons mixtos, en què hi opera un procés i no pas l'altre (Itô i

Mester, 1995, 1999, 2008). De totes maneres, atès que no tots els processos que operen en una llengua tenen el mateix grau de productivitat, de vegades es produeixen situacions de desequilibri, asimètriques, en què l'aplicació d'un procés (el més productiu) pot conviure amb la manca d'aplicació de l'altre (el menys productiu), però no pas a la inversa.

Això és el que ocorre, per exemple, en el francès del Quebec a l'hora d'adaptar manlleus de l'anglès amb una africada i una ròtica (Hsu i Jesney, 2017, 2018). D'acord amb la seva descripció, la paraula *scratch* [skɾátʃ] de l'anglès es pot adaptar mitjançant la reparació de la ròtica i de l'africada final (40a), amb reparació només de la ròtica (40b) o sense reparació de cap dels dos segments (40c), però no és possible l'adaptació només de l'africada i no de la ròtica (40d). Això és, si l'africada es realitza com a fricativa en un manlleu, l'aproximant alveolar [ɹ] també s'ha d'adaptar com a uvular [R], però no pas a la inversa (Hsu i Jesney, 2017: 250).

- (40) Francès del Quebec (lèxic no natiu): adaptació dels mots de l'anglès amb africada final i aproximant alveolar [ɹ] (*scratch* [skɾátʃ])
- [skɾájʃ] (nativització total)
 - [skɾátʃ] (nativització parcial)
 - [skɾátʃ] (manca de nativització)
 - *[skɾájʃ] (nativització parcial)

En la mateixa línia, en els treballs de Pons-Moll *et al.* (2019a, 2019b) i de Pons-Moll i Torres-Tamarit (2021) (vegeu també Cabré, 2002), es demostra, a partir d'un estudi de producció i un estudi de judicis de naturalitat en parlants de l'àrea de Barcelona, que el procés d'elisió de la *-n* final després de vocal tònica i el procés de reducció vocàlica, per una banda, i aquest mateix procés i el procés d'obertura de vocals mitjanes tòniques, per l'altra, també interactuen en el marc d'un mateix manlleu de manera asimètrica.

S'hi demostra, d'una banda, que els manlleus susceptibles d'experimentar l'elisió de la *-n* posttònica final i la reducció vocàlica presenten un comportament en què la infraaplicació de tots dos processos (41a) és el patró més freqüent, seguit de prop de només la infraaplicació de l'elisió de la *-n* (41b) i de ben lluny, de l'aplicació de tots dos processos (41c); la infraaplicació de la reducció vocàlica i l'aplicació de l'elisió de la *-n* posttònica final (41d), en canvi, no és un patró possible. Aquest comportament sembla indicar que el procés de reducció vocàlica és més productiu que no pas el d'elisió de la *-n*.

- (41) Català central (lèxic no natiu)
- a. [toβoyán] (manca de nativització)
 - b. [tuβuyán] (nativització parcial)
 - c. [tuβuyáØ] (nativització total)
 - d. *[toβoyáØ] (nativització parcial)

I, d'altra banda, s'hi demostra que els manlleus susceptibles d'experimentar la reducció vocàlica i l'obertura de vocals mitjanes presenten un comportament en què la no aplicació de tots dos processos (42a) és la solució més freqüent, seguida de lluny de l'aplicació de tots dos processos (42b), i en què de manera general s'eviten els patrons mixtos, amb manca d'aplicació d'obertura vocàlica i d'aplicació de reducció vocàlica (42c) o amb aplicació d'obertura vocàlica i no aplicació de reducció vocàlica (42d), si bé el test de percepció indica que el primer tipus de patró mixt (42c) és acceptable. En aquests treballs s'interpreta, per tant, que les ocurrències del tipus *T[ó]qui[o]*, *di[é]s[e]l*, *p[ó]st[e]r* i *[é]ur[o]* (cf. (37)) no són producte d'un procés d'harmonia vocàlica, per bé que en tenen l'aparença. Són producte, en canvi, de la pressió que la manca d'aplicació d'un procés exerceix sobre l'aplicació de l'altre, concretament de la pressió que la manca de reducció vocàlica, que el parlant interpreta com a tret no nativitzant, exerceix sobre la vocal tònica, que no experimenta el procés d'obertura, fet que el parlant interpreta, també, com un tret no nativitzant. En canvi, quan opera la reducció vocàlica, tret nativitzant, tendeix a obrir-se, també, la vocal mitjana tònica, tret també nativitzant.

- (42) Català central (lèxic no natiu)
- a. [éwro], [póster]
 - b. [éwru], [póstər]
 - c. ?[éwru], [póstər]
 - d. ?![éwro], [póster]

La idea que hi ha darrere d'aquesta proposta és que quan hi ha concurrència d'estructures susceptibles d'experimentar processos en un mateix manlleu, aquests processos no operen amb total llibertat, sinó que es generen relacions de solidaritat entre ells. El parlant, en general, tendeix a evitar patrons mixtos i es decanta o bé per la manca o bé per l'aplicació de tots els processos en joc; i si accepta algun patró mixt, és aquell en què hi ha aplicació del procés més productiu i no aplicació del que ho és menys (per exemple, la reducció vocàlica i no l'elisió en casos del tipus *tobogan*). L'existència d'aquesta mena d'interaccions ha estat confirmada en altres treballs amb reco-

llida de dades d'altres varietats del català, com el d'Ossorio (2019), amb dades del manresa, i el de Pujol (2020), amb dades de la plana de Vic.

Un altre cas en què també hi ha interacció de fenòmens és el dels manlleus de l'anglès acabats en consonant, que, com hem vist en el § 2.1, poden presentar desplaçament de l'accent a la darrera síl·laba o no, i que contenen una *h* que, com hem vist, es pot adaptar com a [x] o com a [Ø]. Tal com s'illustra en els exemples de (43a), l'adaptació de la *h* com a [x] només és compatible amb la manca de desplaçament de l'accent (manca de nativització), mentre que l'adaptació de la *h* com a Ø només és compatible amb el desplaçament de l'accent (nativització total). No són gramaticals, en efecte, patrons mixtos amb adaptació de *h* com a [x] i desplaçament de l'accent, o amb adaptació de *h* com a Ø i sense desplaçament de l'accent. També hi ha interacció entre fenòmens en els manlleus amb [θ] i vocals mitjanes àtones: en aquest cas, la incompatibilitat es dona entre la reducció vocàlica i la presència de [θ], tal com demostren els exemples de (43b):

(43)	hoquei	[ˈxokej]	[ukéj]	(*[ˈokej], *[xuˈkej])
	handbol	[ˈxambol]	[əmból]	(*[ˈambol], *[ˈxəmˈbɔl])

2.7. Confluències i discrepàncies estratègiques

Des d'un punt de vista contrastiu, també és interessant la manera amb què diferents llengües eviten uniformement una mateixa estructura il·lícita en la seva fonologia (Steriade, 2008; Kang, 2011). En portuguès del Brasil, en espanyol i en català, per exemple, hi ha confluència estratègica (concretament, epèntesi) per evitar les estructures del tipus sC- a l'inici de paraula en manlleus de l'anglès (*stock*), l'italià (*spaghetti*) o l'alemany (*Schleker*). L'únic que varia en aquests casos és la qualitat de la vocal epentètica, que és [ə] en català (central) ([ə]stoc), [e] en espanyol ([e]stoc) i [i] en portuguès del Brasil ([i]stoc). També és rellevant la manera en què diferents llengües eviten la mateixa estructura a través d'estratègies diverses: els préstecs del grec o del llatí amb obertures sil·làbiques formades per consonants massa pròximes en sonicitat (*pneumatikós*, *psicologia*) es resolen amb l'elisió de la primera consonant en espanyol ([n]eumático, [s]icología), en català ([n]eumàtic, [s]icologia) i en portuguès europeu ([n]eumático, [s]icología), però en altres llengües, com el portuguès del Brasil, aquesta mena d'estructures s'adapten per mitjà de la inserció d'una vocal epentètica interna entre les dues consonants inicials ([pi]neu, [pi]sicologia).

3. EL COMPORTAMENT FONOLÒGIC DELS MANLLEUS I LA PRODUCCIÓ DE LES SEGONES LLENGÜES I LES LLENGÜES ESTRANGERES

Altres qüestions suggestives en relació amb el comportament fonològic dels manlleus són la seva relació amb les excepcions lèxiques, la infraaplicació motivada morfològicament, l'opacitat per interacció amb altres processos, la variació intralingüística i interlingüística dels processos en qüestió, o la transferència o no de determinats patrons fonològics a una segona llengua (L2) o a una llengua estrangera (LE). A Pons-Moll (2015) s'analitzen de manera integrada tots els processos morfofonològics del català (elisió de *-n* i *-r* finals, reducció vocàlica, simplificació de grups consonàntics finals, inserció d'epèntesi en posició inicial i final de mot, ensordiment d'obstruents finals, etc.) i es demostra que es comporten de manera coherent en cadascuna d'aquestes situacions. Així, l'ensordiment d'obstruents finals, que, com hem vist, també opera en els manlleus (vegeu el § 2.2), no presenta cap excepció lèxica, no s'infraaplica per raons morfològiques, no s'opacitza per interacció amb altres fenòmens, no presenta variació dialectal i es transfereix a una segona llengua o a una llengua estrangera. En canvi, l'elisió de la *-r* posttònica final, que tendeix a no operar en els manlleus (cf. (11)), sí que presenta excepcions lèxiques (*motor*, *amor*, *terror*), s'infraaplica per raons morfològiques (cf. balear *esper*, *consider*, *moder*), esdevé opaca per interacció amb altres processos (com ara la simplificació de grups consonàntics finals: *for(t)*, *ver(d)*, *cer(t)*), presenta variació dialectal (no opera, per exemple, en bona part de les varietats valencianes) i no es transfereix a la L2. De fet, aquesta mena de confluències no són pas gratuïtes. El fet que en el lèxic natiu hi hagi ocurrencies de determinades estructures (per exemple, de vocals mitjanes àtones), i no pas d'altres (obstruents sonores en posició final), és el que explica que hi hagi manlleus que s'introdueixin en la llengua sense cap mena d'adaptació (*Janss[e]n*) i d'altres, amb adaptació (*COVI[t]*).

De les relacions que hi ha entre el comportament fonològic dels manlleus i altres fenòmens, aquí volem destacar la que manté amb l'adquisició i la producció d'una segona llengua o d'una llengua estrangera. Si es fa un repàs, per exemple, de les diferents estratègies comentades en els punts anteriors, es pot comprovar que tendeixen a manifestar-se amb les mateixes característiques en la fonologia d'una segona llengua o d'una llengua estrangera. Per fer-ho, partirem de les produccions de parla en anglès per part de catalanoparlants que apareixen enregistrades a *The Speech Accent Archive*, disponibles a " [<accent.gmu.edu/browse.php >](http://accent.gmu.edu/browse.php)", esmentades en el treball de Pons-Moll (2015), en què

es recullen les dades d'un treball anterior sobre aquesta qüestió, i dels resultats de Rocosa (2019). En el § 2.1, per exemple, hem vist que el grafema *h* s'interpreta com a [x] en els manlleus i que el català no mostrava inconvenients a importar el so fricatiu interdental [θ] en els manlleus de l'anglès o de l'espanyol. Doncs precisament aquestes són les realitzacions que trobem per a *h* i *th* en anglès com a L2 (44a). En el § 2.2 hem vist que, en canvi, l'ensordiment d'obstruents finals o l'epèntesi inicial en mots començats per *sC-* operaven en els manlleus, i, de fet, també ho fan en general en les produccions d'anglès com a L2 (44b); en aquest cas, la qualitat de la vocal epentètica tendeix a ser [e]. En el mateix fragment es pot observar que les aproximants retroflexa i alveolar sonores ([ɽ], [ɽ]) es realitzen de manera sistemàtica com a [r] (44c) (en aquest text no hi ha instàncies del context perquè aparegui la vibrant) i que el sistema vocàlic es redueix a les vuit vocals pròpies del català, sense distincions de llargada vocàlica (44d). Pel que fa als processos de reducció vocàlica de les vocals mitjanes, d'elisió de *-n* i de *-r*, tampoc no es transfereixen en la parla de l'espanyol com a L2 (cf. *desobedecer* [desoβeðeθér], *desorientación* [desorjentaθjón]) o en la parla de l'anglès com a L2 (cf. *generalize* [dʒenerəlájs]).

- (44) a. Ask her [x] to bring these things [θ] with her [x] from the store (Font: The Speech Accent Archive / Catalan / 5 / Barcelona)
- b. Please [s] call [e]Stella. Ask her to bring these things with her from the store: Six [e]spoons of fresh [e]snow peas [s], five thick [e]slabs [ps] (.) of blue cheese [s], and maybe a snack for her brother Bob [p] (Font: The Speech Accent Archive / Catalan / 5 / Barcelona)
- c. Ask her [r] to bring [r] these things with her from [r] the store [r] (Font: The Speech Accent Archive / Catalan / 5 / Barcelona)
- d. Please ([i] per [i:]) call ([ɔ] per [ɑ]) Stella. Ask ([a] per [á]) her to bring ([i] per [ɪ]) these ([i] per [i:]) things ([i] per [ɪ]) with her from ([ɔ] per [ʌ]) the store ([o] per [ɔ:]). Six ([i] per [ɪ]) spoons ([u] per [u:]) of fresh snow peas ([i] per [i:]), five thick ([i] per [ɪ]) slabs ([a] per [æ]) of blue ([u] per [u:]) cheese ([i] per [i:]), and ([a] per [æ])) maybe a snack [a] per [æ]) for her brother ([ɔ] per [ʌ]) Bob ([ɔ] per [ɑ]). We also ([o] per [ɑ]) need ([i] per [i:]) a small ([o] per [ɑ]) plastic ([a] per [æ]) snake and ([a] per [æ]) a big ([i] per [ɪ:]) toy ([o] per [ɔ:]) frog ([ɔ:] per [ɑ]) for the kids ([i] per [ɪ:]). She ([i] per [i:]) can ([a] per [ə]) scoop ([u] per [u:]) these ([i] per [i:]) things ([i] per [ɪ]) into ([u] per [ə]) three red ([ɛ] per [ɛ:]) bags ([a] per [æ]), and we ([i] per [i:]) will ([i] per [ɪ]) go meet ([i] per [i:]) her ([ɛ] per [ə]) Wednesday at ([a] per [æ]) the train station ([o] per [ə]). (Font: The Speech Accent Archive / Catalan / 5 / Barcelona)

Pel que fa a l'accent, molts dels patrons que s'han identificat per als manlleus emergeixen en la producció de l'anglès com a llengua estrangera. A Rocosa (2019) es detecten, per exemple, les dificultats dels catalanoparlants per produir mots sobreesdrúixols, que es realitzen com a aguts o plans quan acaben en consonant (*generalize* [dʒenerə'lajs], *architecture* [arki'tektur]), i com a esdrúixols o plans quan acaben en vocal (*cerimony* [se'remoni] o [sere'moni]). El mots esdrúixols, per la seva banda, tendeixen a realitzar-se aguts quan acaben en consonant (*demonstrate* [demonst'reit]) o fins i tot plans quan la penúltima síl·laba és travada (*advertisement* [ədver'tajzmen]), i plans quan acaben en vocal (*obligatory* [obligə'tori]). Al mateix temps, també hi ha casos de reparacions innecessàries, com ara les realitzacions planes de mots aguts acabats en consonant (*princess* ['prinses], *weekend* ['wikent], *sixteen* ['sikstin]).

Per acabar, farem un apunt en relació amb l'emergència del no marcat. En el § 2.5 s'ha dit que les ocurrencies d'obstruents sordes en posició final en els manlleus en espanyol eren un cas d'emergència del no marcat, ja que el lèxic natiu de l'espanyol no té aquest procés. Aquest mateix comportament, amb ensordiment, és el que trobem en les produccions d'anglès com a llengua estrangera de castellanoparlants (vegeu (45)).

- (45) Please [s] call Stella. Ask her to bring these [s] things with her from the store: Six spoons of fresh snow peas, five thick slabs [ps] of blue cheese [s], and maybe a snack for her brother Bob [p]. We also need [t] a small plastic snake and a big toy frog for the kids [ts]. She can scoop these things [s] into three red [t] bags [ks], and we will go meet her Wednesday at the train station. (Font: The Speech Accent Archive / Spanish / 22 / Madrid)

4. REMARQUES FINALS

En aquest article s'han revisat i il·lustrat les diferents estratègies (importació diferencial, adaptació a la fonologia nativa, reparació divergent, emergència del no marcat, reparació innecessària) que es desencadenen en diverses llengües romàniques a l'hora d'adaptar els manlleus. S'ha comprovat que la tria de cadascuna d'aquestes estratègies no depèn de la llengua en qüestió, sinó del tipus d'estructura, del fenomen i de la posició estructural implicats en cada cas. S'ha observat que en totes les llengües analitzades (català, espanyol, italià, portuguès europeu i portuguès del Brasil) hi ha una tendència a preservar, sense elisió i sense epèntesi, el costat dret del mot, per bé que en espanyol són possibles realitzacions amb simplificació o elisió. És possible que aquest com-

portament homogeni, amb preservació, tingui a veure amb el cost perceptiu que té, en relació amb l'*input* (i.e., l'*output* del manlleu en la llengua donant), l'elisió (Steriade, 2008) i amb la productivitat relativa dels fenòmens que afecten la perifèria dreta del mot, circumstància que es referma amb l'existència, en aquesta posició, d'excepcions lèxiques i una fonologia en la L2 i LE en la mateixa direcció. En tot cas, en aquesta posició només s'admeten canvis amb un cost perceptiu mínim, com els canvis de sonoritat. S'ha comprovat, també, que totes les llengües analitzades opten pel manteniment o per l'epèntesi en posició inicial de mot, però en cap cas per l'elisió. I això, al seu torn, es pot relacionar amb el baix cost que implica inserir una vocal que contrasta ben poc amb \emptyset (Steriade, 2008), amb la major productivitat dels fenòmens que operen en aquest costat del mot i, sobretot, amb el fet que, a diferència del que ocorreria en posició final, la inserció d'una vocal a l'esquerra del mot o del radical no té efectes prosòdics en la paraula. S'ha justificat, també, que la reparació divergent es relaciona sovint amb estadis de productivitat diferents dels fenòmens implicats i que els casos de reparació innecessària afecten sobretot els processos d'accentuació, els quals requereixen un domini dels sistemes accents de la llengua donant que la majoria de parlants no tenen. Així mateix, s'ha vist que els manlleus són una finestra no només a les característiques internes de cada llengua, sinó a la gramàtica universal, atès que hi emergeixen patrons no marcats, impossibles de detectar en el lèxic natiu. S'ha comprovat que les normes de correspondència grafia-so pròpies de les llengües receptores tenen un paper rellevant en l'adaptació dels manlleus i que es manifesten sobretot en el vocalisme. En la darrera part de l'article s'ha volgut destacar la confluència entre el comportament fonològic dels manlleus i la fonologia de la L2 i LE: en bona part dels casos els patrons detectats en els manlleus es reproduïxen en la producció d'una segona llengua o d'una llengua estrangera.

5. REFERÈNCIES

- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1988). «Les vocals tòniques *e* i *o* en el català de Barcelona». A: *Sons i fonemes de la llengua catalana*. Barcelona: Universitat de Barcelona, pàg. 141-190.
- BONET, Eulàlia; LLORET, Maria-Rosa (1998). *Fonologia catalana*. Barcelona: Ariel.
- BONET, Eulàlia; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan (2007). «Domain and directionality in Catalan ATR harmony». Pòster presentat al *workshop Harmony in the languages of the Mediterranean*, de la 4th Old World Conference on Phonology. Rodes.

- BONET, Eulàlia (2006). «Gender allomorphy and epenthesis in Spanish». A: Martínez-Gil, Fernando; Colina, Sonia (ed.). *Optimality-Theoretic Studies in Spanish Phonology*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins, pàg. 312-338.
- CABRÉ, M. Teresa; DOMÈNECH, Ona; ESTOPÀ, Rosa (ed.) (2014). *Mots nous en català: Una panoràmica geolectal = New words in Catalan: A diatopic view*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins.
- CABRÉ MONNÉ, Teresa (2002). «Altres sistemes de formació de mots». A: Solà, Joan; Lloret, Maria-Rosa; Mascaró, Joan; Pérez Saldanya, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1. Barcelona: Empúries, pàg. 889-932.
- CABRÉ MONNÉ, Teresa (2009). «Vowel reduction and vowel harmony in Eastern Catalan loanword phonology». A: Vigário, Marina; Frota, Sónia; Freitas, Maria João (ed.). *Phonetics and Phonology: Interactions and interrelations*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins, pàg. 267-286.
- CABRÉ MONNÉ, Teresa (2010). «La adaptació de préstamos en catalán». Madrid: Instituto Cervantes. Disponible a: < www.cervantes.es/imagenes/File/lengua/jornadas/Teresa_Cabr_Monn_2010IC.pdf > .
- COLINA, Sonia (1995). *A constraint-based approach to syllabification in Spanish, Galician and Catalan*. Tesi doctoral. Urbana-Champaign: University of Illinois.
- COLINA, Sonia (2009). *Spanish Phonology: A Syllabic perspective*. Washington: Georgetown University Press.
- CREUS, Imma; JULIÀ-MUNÉ, Joan (2010). «L'adaptació fònica dels neologismes per manlleu en català». A: Cabré, M. Teresa; Domènech, Ona; Estopà, Rosa; Freixa, Judit; Lorente, Mercè (ed.). *Actes del I Congrés Internacional de Neologia de les Llengües Romàniques*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra, pàg. 363-376.
- D'ANDRADE, Ernesto; RODRIGUES, Celeste (1998). «Das Escolas e das Culturas: História de Uma Sequência Consonântica». A: *Actas do XIV Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*. Vol. 1, Aveiro: Associação Portuguesa de Linguística, pàg. 117-133.
- FABRA, Pompeu (1906). «Les E toniques du Catalan». *Révue Hispanique*, vol. 15, pàg. 9-23.
- FABRA, Pompeu (1912). *Gramàtica de la lengua catalana*. Barcelona: L'Avenç.
- FAUST, Noam; TORRES-TAMARIT, Francesc (2017). «Stress and final /n/ deletion in Catalan: Combining Strict CV and OT». *Glossa: A Journal of General Linguistics*, vol. 2, núm. 1, 63. pàg. 1-23.
- FREITAS, Tiago; RAMILO, Maria Celeste; SOALHEIRO, Elisabete (2003). «O processo de integração dos estrangeirismos no português europeu». A: Mendes, Amália; Freitas, Tiago (ed.). *Actas do XVIII Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*. Lisboa: Colibri, pàg. 371-385.
- HARRIS, James (1987). «Epenthesis processes in Spanish». A: Neidle, Carol; Núñez-Cedeño, Rafael (ed.). *Studies in Romance Languages*. Dordrecht: Foris, pàg. 107-122.

- HOLDEN, Kyril (1976). «Assimilation rates of borrowings and phonological productivity». *Language*, vol. 52, pàg. 131-147.
- HSU, Brian; JESNEY, Karen (2017). «Loanword adaptation in Québec French: evidence for weighted scalar constraints». A: Kaplan, Aaron; Kaplan, Abby; McCarvel, Miranda K.; Rubin, Edward J. (ed.). *Proceedings for the 34th Meeting of the West Coast Conference on Formal Linguistics (WCCFL 34)*. Somerville (MA): Cascadilla, pàg. 249-258.
- HSU, Brian; JESNEY, Karen (2018). «Weighted scalar constraints capture the typology of loanword adaptation». A: Gallagher, Gillian; Gouskova, Maria; Heng Yin, Sora (ed.). *Proceedings of the 2017 Annual Meeting on Phonology*, pàg. 1-11. Linguistic Society of America.
- HUALDE, José Ignacio (1999). «La silabificación en español». A: Núñez-Cedeño, Rafael; Morales-Front, Alfonso. *Fonología de la lengua española contemporánea*. Washington: Georgetown University Press.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2017). *Ortografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ITÔ, Junko; MESTER, Armin (1995). «The core-periphery structure of the lexicon and constraints on reranking». A: Beckman, Jill, Urbanczyk, Suzanne; Walsh, Laura (ed.). *Papers in Optimality Theory*. Amherst, MA: GLSA, University of Massachusetts, pàg. 181-209.
- ITÔ, Junko; MESTER, Armin (1999). «The phonological lexicon». A: Natsuko Tsujimura (ed.). *The handbook of Japanese linguistics*. Malden (MA): Blackwell, pàg. 62-100. [Publicat també a: John J. MCCARTHY (ed.) (2004). *Optimality Theory: A reader*. Malden (MA): Wiley Blackwell, pàg. 552-568.]
- ITÔ, Junko; MESTER, Armin (2008). «Lexical classes in phonology». A: Miyagama, Shigeru; Saito, Mamoru (ed.). *The Oxford handbook of Japanese linguistics*. Oxford: Oxford University Press, pàg. 84-106.
- JIMÉNEZ, Jesús, LLORET, Maria-Rosa (2013a). «Efectes de prominència en canvis vocàlics obscurs». A: Casanova, Emili; Calvo Rigual, Cesáreo (ed.). *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica (Valencia 2010)*. Vol. 1. Berlín: Mouton de Gruyter, pàg. 657-668.
- JIMÉNEZ, Jesús, LLORET, Maria-Rosa (2013b). «Vocalic adjustments under Positional Markedness in Catalan and other Romance languages». A: Camacho-Taboada, María Victoria; Jiménez-Fernández, Ángel L.; Martín-González, Javier; Reyes-Tejedor, Mariano (ed.). *Information Structure and Agreement*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins, pàg. 319-335.
- JIMÉNEZ, Jesús; LLORET, Maria-Rosa; PONS-MOLL, Clàudia (2019). «Adjusting to the syllable margins: Glides in Spanish and Catalan». A: Gibson; Mark; Gil, Juana (ed.). *Romance phonetics and phonology*. Oxford: Oxford University Press, pàg. 276-298.
- KANG, Yoonjung (2011). «Loanword phonology». A: Van Oostendorp, Marc; Ewen,

- Colin; Hume, Elizabeth; Rice, Keren (ed.). *The Blackwell companion to phonology*. Vol. 4. Malden (MA) / Oxford: Wiley-Blackwell, pàg. 2258-2282.
- KENSTOWICZ, Michael (2005). «The phonetics and phonology of loanword adaptation». A: Rhee, S.-J. (ed.). *Proceedings of ECKL 1: Proceedings of 1st European Conference on Korean Linguistics*. Seoul: Hankook Publishing Co., pàg. 17-32.
- KENSTOWICZ, Michael (2010). «Vocale incerta, Vocale aperta». A: *Proceedings of the 40th Linguistic Symposium on Romance Languages, LSRL 40, 2010, March 26-28, University of Washington*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins. Disponible a: <dspace.mit.edu/handle/1721.1/71768>.
- LLORET, Maria-Rosa (2002). «Estructura sil·làbica». A: Solà, Joan; Lloret, Maria-Rosa; Mascaró, Joan; Pérez Saldanya, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1. Barcelona: Empúries, pàg. 197-249.
- LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan (2006). «Depalatalization in Spanish revisited». A: Martínez-Gil, Fernando; Colina, Sonia (ed.). *Optimality-Theoretic Studies in Spanish Phonology*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins, pàg. 74-98.
- MASCARÓ, Joan ([1976] 1978). *Catalan Phonology and the Phonological Cycle*. Bloomington (IN): Indiana University Linguistics Club.
- MASCARÓ, Joan (2002). «El sistema vocàlic. Reducció vocàlica». A: Solà, Joan; Lloret, Maria-Rosa; Mascaró, Joan; Pérez Saldanya, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1. Barcelona: Empúries, pàg. 89-123.
- MASCARÓ, Joan (2008). «La distribució de les vocals mitjanes tòniques en català central». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, vol. 44, pàg. 75-102.
- MASCARÓ, Joan (2011). «Efectes accentuals i sil·làbics sobre la distribució de les vocals mitjanes en català central». A: Lloret, Maria-Rosa; Pons-Moll, Clàudia (ed.). *Noves aproximacions a la fonologia i la morfologia del català: Volum d'homenatge a Max W. Wheeler*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pàg. 405-426.
- MATEUS, Maria Helena; D'ANDRADE, Ernesto (2000). *The phonology of Portuguese*. Oxford: Oxford University Press.
- MCCARTHY, John (2002). *A Thematic Guide to Optimality Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MORANDINI, Diego (2007). *The phonology of loanwords into Italian*. Treball de màster. Londres: University College London.
- OLIVA, Salvador; SERRA, Pep (2002). «Accent». A: Solà, Joan; Lloret, Maria-Rosa; Mascaró, Joan; Pérez Saldanya, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1. Barcelona: Empúries, pàg. 345-391.
- OSSORIO, Roser (2019). *Relacions de solidaritat entre l'obertura de vocals mitjanes tòniques, la reducció vocàlica i l'elisió de ròtica final en els manlleus*. Treball de màster. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- PEPERKAMP, Sharon (2005). «A Psycholinguistic Theory of Loanword Adaptations». A: Ettlenger, M.; Fleischer, N.; Park-Doob, M. (ed.). *Proceedings of the*

- 30th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. Berkeley: The Society, pàg. 341-352.
- PI-MALLARACH, Josep (1997). *L'obertura de les vocals mitjanes en una mostra de neologismes del català*. Tesi doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- PONS-MOLL, Clàudia (2012a). «Loanword Phonology, Lexical Exceptions, Morphologically Driven Underapplication, and the Nature of Positionally Biased Constraints». *Catalan Journal of Linguistics*, vol. 11 (núm. esp.), *On Loanwords Phonology* (Michael Kenstowicz i Teresa Cabré, ed.), pàg. 127-166.
- PONS-MOLL, Clàudia (2012b). «When diachrony meets synchrony. Phonological change, phonological variation and Optimal Paradigms». A: De Vogelaer, Gunther; Seiler, Guido (ed.). *The Dialect Laboratory: Dialects as a testing ground for theories of language change*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins Studies, pàg. 197-226 (Language Companion Series; 128).
- PONS-MOLL, Clàudia (2015). «Comentaris a Joan Mascaró Regularitat i excepcions en fonologia: les reduccions vocàliques, de Joan Mascaró». A: Lloret, Maria-Rosa; Pons-Moll, Clàudia; Bosch-Roura, Eva (ed.). *Clàssics d'ahir i d'avui en la gramàtica del català*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, pàg. 71-101.
- PONS-MOLL, Clàudia; TORRES-TAMARIT, Francesc; MARTIN-DIACONESCU, Vlad (2019a). «Catalan nativization patterns in the light of Weighted Scalar Constraints». Ponència presentada a la 42nd Generative Linguistics in the Old World Conference. Oslo: Universitetet i Oslo.
- PONS-MOLL, Clàudia; TORRES-TAMARIT, Francesc; MARTIN-DIACONESCU, Vlad (2019b). «Catalan (im)possible nativizations in the light of Weighted Scalar Constraints». Ponència presentada al 27th Manchester Phonology Meeting. Manchester: University of Manchester.
- PONS-MOLL, Clàudia; TORRES-TAMARIT, Francesc (2021). «Catalan nativization patterns in the light of Weighted Scalar Constraints». A: Baauw, Sergio; Drijkonin, Frank; Meroni, Luisa (ed.). *Romance Languages and Linguistic Theory. Selected papers from «Going Romance» Utrecht 2018*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins / CILT.
- PUJOL, Xevi (2020). *Sobre la distribució vocàlica en els manlleus i el seu grau de nativització fonològica: estudi experimental a través d'una mostra del català de la plana de Vic i proposta d'explicació tipològica*. Treball de final de grau. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- REPETTI, Lori (2012). «Consonant-final loanwords and epenthetic vowels in Italian». *Catalan Journal of Linguistics*, vol. 11 (núm. esp.), *On Loanwords Phonology* (Michael Kenstowicz i Teresa Cabré, ed.), pàg. 167-188.
- ROCOSA, Júlia (2019). *La producció de l'accent lèxic en anglès com a llengua estrangera en catalanoparlants*. Treball de final de grau. Barcelona: Universitat de Barcelona.

- SMITH, Jennifer (2018). «Impossible-nativization effects and productivity in loan-word phonology». Ponència invitada al 15th Old World Conference on Phonology. Londres: University College London.
- STERIADE, Donca (2008). «The phonology of perceptibility effects: the P-Map and its consequences for constraint organization». A: Hanson, Kristin; Inkelas, Sharon (ed.). *The Nature of the Word: Studies in Honor of Paul Kiparsky*. Cambridge (MA): The MIT Press, pàg. 151-179.
- VELOSO, João (2010). «Rimes /VGNS/ en position finale de mot en portugais: une contrainte “sensible au mot”». A: Iliescu, Maria; Siller-Runggaldier; Heidi; Danler, Paul (ed.). *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes: Innsbruck, 3-8 septembre 2007*. Vol. 2. Berlín: De Gruyter, pàg. 232-240.
- VIGÁRIO, Marina (2016). «Segmental phenomena and their interactions: Evidence for prosodic organization and the architecture of grammar». A: Fischer, Susann; Gabriel, Christoph (ed.). *Manual of Grammatical Interfaces in Romance*. Berlín/Boston: De Gruyter, pàg. 41-73.
- VIGÁRIO, Marina [en premsa]. «Portuguese». A: Gabriel, Christoph; Gess, Randall; Meisenburg, Trudel (ed.). *Manual of Romance phonetics and phonology*. Berlín/Nova York: De Gruyter.
- WHEELER, Max (2005). *The phonology of Catalan*. Oxford: Oxford University Press.

Loanword adaptations and European Portuguese segmental phonology*

Marina Vigário

Universidade de Lisboa

ABSTRACT: In this paper, we investigate the strategies employed by European Portuguese (EP) speakers in the adaptations of a number of sounds or sound classes found in loanwords of English origin. For instance, the glottal fricative [h], the affricates [tʃ] and [dʒ], the approximant [ɹ], nasal consonants in coda, [ʌ] in stressed position, [əʊ] diphthong, and rising diphthongs ([j] / [w] + V). The study contributes to ongoing discussions on aspects of EP segmental phonology, including the status in the underlying system of non-low central vowels, nasal vowels, glides and the uvular rhotic. We found that loanword adaptations point to the existence of underlying glides (/j/, /w/), and the non-existence of underlying labialized stops ([k^w], [g^w]), the non-low central vowel [ɐ], nasal vowels and the uvular rhotic [R]. The reasons behind the systematic deletion of [h] and the variable, but systematic, treatment of affricates in English adaptations by EP speakers are also discussed.

RESUM: En aquest article s'investiguen les estratègies emprades pels parlants de portuguès europeu en les adaptacions de diversos sons o classes de sons que ocorren en manlleus d'origen anglès; per exemple, la fricativa glotal [h], les africades [tʃ] i [dʒ], l'aproximant [ɹ], les consonants nasals en posició de coda, [ʌ] en posició tònica, el diftong [əʊ] i els diftongs creixents ([j] / [w] + V). L'estudi contribueix a debats vigents sobre aspectes de la fonologia segmental del portuguès europeu, inclòs l'estatus subjacent de les vocals centrals no baixes, les vocals nasals, les semivocals i la ròtica uvular. Les adaptacions dels manlleus analitzats assenyalen l'existència de semivocals subjacents (/j/, /w/) i la inexistència d'oclusives labialitzades subjacents ([k^w], [g^w]), de la vocals central no baixa [ɐ], vocals nasals i la ròtica uvular [R]. També es discuteixen les raons de la supressió sistemàtica de [h] i el tractament variable, però sistemàtic, de les africades de l'anglès en les adaptacions per part de parlants del portuguès europeu.

* This work was partially funded by the grant UIDB/00214/2020.

1. INTRODUCTION

In this paper, we investigate loanword adaptations in European Portuguese (EP) from a phonological perspective. While there is extensive work on phonological adaptation of loanwords in many languages, including Romance languages (Cabr e, 2009; Pons-Moll, 2012; Repetti, 2012; C ot e and Remysen, 2019), to our knowledge no detailed research has been conducted so far on the phonology of loanword adaptations in this variety of Portuguese. In our contribution to filling this gap, we are especially interested in the insights that rather recent loanword phonological adaptations can bring to the understanding of current EP phonology. This is part of a larger project on loanword adaptations and EP phonology, where both segmental and prosodic issues are investigated. Here we focus essentially on segmental phonology.

2. LOANWORDS IN THE CURRENT LINGUISTIC CONTEXT OF PORTUGAL

A quick picture of the current linguistic situation in Portugal sheds some light on the conditions for the introduction of numerous loanwords of English origin in present-day EP.

Although there are two official languages in Portugal, Portuguese and Mirandese, Portuguese is the only language spoken in most Portuguese territory, both in the mainland and the Azores and Madera archipelagos; Mirandese is a minority language, confined to a very small area in the Northeast of Portugal.

For the large majority of national citizens (95%), Portuguese is the mother tongue (Eurobarometer, 2012). According to the last compulsory national survey (Censos, 2011), foreign resident population in Portugal corresponds to 3.7% of residents (10,562,178), spread across the country in various areas in small numbers ($\leq 3\%$), though with higher concentrations in Algarve (12%) and Lisbon (7%). Most foreign residents are from Brazil (28% of foreign citizens), Cape Verde and Angola (17%), and Ukraine (9%), with little noticeable effect in vocabulary loans in the general language.

Besides the universal trend of globalization, and the continuously growing use of English worldwide as the communication language in multilingual settings, the exponential growth of mobility, and of tourism in particular, has attracted increasingly high numbers of foreigners to Portugal in the last few decades, a large portion of which using English as their communication language. In 2019, for instance, Portugal hosted 16 million foreign tourists, of which over

a third came from the UK, Germany, USA, the Netherlands, and Ireland, according to the national tourism authority (<travelbi.turismodeportugal.pt>). In addition, for some decades movies and series on Portuguese TV channels are very frequently in English, and are usually subtitled, not dubbed. In pop music, other cultural products, and information, namely on the internet, English has also been overrepresented in contemporary Portuguese culture.

Such presence of English in speakers' everyday-life provides good conditions for learning English as L2. The results in the last European Commission survey on the *languages of Europeans* (Special Eurobarometer 386, from 2012) indicate that English is spoken and understood by more than a quarter of the Portuguese population.

The role of English-speaking countries in endless relevant technological advances has contributed not only to the global prestige of the language, but also to the massive introduction of high-tech-related terminology loans in the languages of the world, including EP. All these facts have led to the considerable introduction of borrowings from English, in particular since the 1980s, in many domains of the lexicon, such as technology, science, culture, daily life, and the names of people and places.¹

3. WHAT CAN WE LEARN FROM LOANWORDS

From a phonological point of view, we are especially interested in what loanword adaptations can teach us about current EP phonological grammar and how they help contributing to choose among competing analyses (Hyman, 1970; Wetzels, 2009; Kenstowicz and Cabré, 2012; Drescher, 2013). Besides that, we want to look for areas where loans can be involved in reshaping the phonology of the language (e.g., Drescher, 2013). Finally, we would like to contribute to determining what (if anything) is specific to the phonology of loanwords in EP (Cabré, 2009; Davis, Tsujimura and Tu, 2012; Vigário, 2016). For instance, Vigário (2016) notices that EP loans often exhibit stressless low vowels in contexts that tend to yield vowel reduction in native phonology. For instance, in the adaptations of *cartoon* and *Parkinson*, the vowel in the first syllable is pronounced as low ([a]), instead of close-mid ([e]); however, the pres-

1 In the last century, before such a strong dominance of English in Portuguese loan vocabulary, French was a major contributor of loanwords, as the title of Boléo (1965) suggests, «O problema da importação das palavras e o estudo de estrangeirismos (em especial os francesismos) em Português» ('The problem of word import and the study of loanwords (in particular, from French) in Portuguese').

ence of stressless low vowels is also found in the native lexicon associated to (i) irregular phonological patterns (e.g., the stressed close-mid vowel of words with irregular stress tend to surface as open-mid: *dócil* ‘gentle’ [ˈdɔsiɫ], vs. *doce* ‘sweet’ [ˈdoʃe], the latter form following the general rule for stress assignment, unlike the former), and (ii) particular positions in prosodic structure (at the end of a PW in non-final position of morphological compounds, as in *auto-regulado* [ˈawtɔ rɪguˈladu] ‘self-regulated’); and some similar facts are also found in Catalan (Pons-Moll, 2012). Thus, the presence of low stressless vowels is clearly not a feature uniquely found in loanword adaptation. Nevertheless, these observations call for further investigation into loanword phonological adaptations in EP and their relation to the native system.

However, in order to be able to extract meaningful information on EP phonological grammar from loanword adaptations, we have to bear in mind that even if we consider only borrowings from a single donor language, such as English, loanwords are far from a homogeneous class, as, besides language-internal factors, there are also many language external factors that may have an impact on their form (e.g., Kang, 2011; Paradis and LaCharité, 2012; Uffmann, 2015). For example, not all loans enter the language directly from the speech of fluent L2 speakers of the source language. Since speakers may vary as to their proficiency in the donor language, loans may exhibit different degrees or even distinct strategies of nativization. Speakers may also have different profiles in terms of their preference to being faithful to the phonetics of the donor language or to the phonetics and phonology of their native language. Additionally, the same item may enter a language from multiple sources and in different moments, leading to co-existing variable phonetic shapes. Native speakers may learn the borrowed word from written source as well (e.g., the internet, product packages, manuals). In these cases, spelling may condition the form of loanwords, as spelling-to-sound conventions in the source language may differ considerably from those of the native language. How long a loan has been in use in the language may also affect its present-day form: other things being equal, the longer the loan is in the language, the more likely it should be to undergo phonological nativization. Similarly, frequency of use may play a relevant role in the adaptation of loanwords; however, high-frequency may impact the form of a word in opposite directions: high frequency of use may promote faster integration into the native system, but it is known that irregular forms are also prone to resist more to regularization if they are highly frequent (Bybee and Hooper, 2001). All these aspects must be taken into consideration when it comes to determining if a given adaptation does contribute to our understanding of the native language phonological grammar.

4. PREVIOUS WORK ON EP LOANS FROM A PHONOLOGICAL PERSPECTIVE

Loanwords have long attracted the attention of scholars working on different varieties of Portuguese, from many different perspectives (Boléo, 1965; Freitas, Ramilo and Soalheiro, 2003; Rena, 2007; Silva, 2015; Miguel, 2019, and many others). Previous work specifically addressing phonological loanword adaptations in EP is, nevertheless, very limited. For example, Freitas *et al.* (2003) focus on the process of loanword integration. They argue that loanword adaptations proceed in three phases. In phase 1, immediate changes occur; phase 2 includes progressive changes; the last phase consists in lexical integration and complete nativization. These scholars consider loans from different source languages and periods of introduction in the language, and also very asymmetric loans in terms of use by the general population. They look at various levels of adaptation: phonetic, morphosyntactic, semantic, and orthographic. The examples of phonetic adaptations that illustrate each phase in EP are the following: for phase 1, (I) the change of French nasal vowels and English V + N before a consonant into nasal vowels with changes in vowel quality to match the native language phonetic inventory, and (II) the neutralization of English quantity contrasts; for phase 2, (I) English-like initial stress in compound and prefixed loanwords coexisting with root-final stress, (II) English-like post-alveolar affricates coexisting with the corresponding fricatives in the native system, (III) English-like approximant alternating with the Portuguese tap, or, in word initial position, the trill, and (IV) French-like uvular trill alternating with the EP tap in non-initial word position; for phase 3, native stress pattern only in loans coming from compounds with initial stress.

Differently from previous work on loanword adaptations in EP, in this study we aim to look specifically at the phonology of loanwords, in particular segmental phonology, in its relation to native phonology, and hopefully contribute to a better understanding of the sound component of EP grammar. Because we are interested in current synchronic phonology, we will favor considering more recent borrowings. In order to further narrow the scope of the present work, we will specifically consider loanwords of English origin. We do not aim to be exhaustive. Rather, we will select from the large set of segmental phenomena shown in EP loan adaptations, those that we find especially revealing from a phonological point of view.

5. THE DATA ANALYSED HERE

Besides the printed dictionary by Costa (1990), one of the major databases of Portuguese loanwords is the *Dicionário de Estrangeirismos* (Portal da Língua Portuguesa, ILTEC). This is an online list of loans labeled for word class, language source, semantic field, nativization (orthographic), and Portuguese equivalent (if it exists). This dictionary was built on the basis of MorDebe, a lexical database with ca. 136,000 lemmas, which contains all of the words listed in two reference dictionaries of Portuguese, plus a small selection of lexical items from three other written sources (Janssen and Barbosa, 2008). Janssen and Barbosa (2008) mention that 2,196 of these forms have phonetic transcriptions (taken from the reference dictionaries previously mentioned); however, only some orthographic adaptations are currently available online. Besides this, no phonetic variants are given. The identification of loans in this list relied on native spelling, grapheme-to-sound convention, or morphological violations. Using the criteria just mentioned, this dictionary contains 1,130 loans, 62% of which are of English origin (Janssen and Barbosa, 2008). We may point out, however, that many of the words contained in this list do not belong to the lexicon of the general population and can hardly be classified as loanwords in EP language.

A list of loans can also be found in the FrePOP Lexicon (Vigário *et al.*, 2015), a lexical frequency database that is part of FrePOP phonological frequency database (Frota *et al.*, 2012). This lexicon contains all lexical items from an input corpus with more than 3 million words and around 84,000 unique words, containing various types of speech material. In the FrePOP Lexicon, 433 items are coded as words that are used in the language but are written with non-native spelling. These words correspond to existing loans in EP.

To the best of our knowledge, there are no openly available large databases of loanword phonetic forms in EP. A linguistic resource that we hope will fill this gap is currently being built at the Phonetics and Phonology Lab at the University of Lisbon. The data described here is largely taken from that database.

In our description, unless stated otherwise, we will firstly consider the pronunciations that are acknowledged to be used by speakers of Standard EP, and we will describe general tendencies and not attempt to cover all possible existing pronunciations of a given loan. Furthermore, we only discuss loans that have entered the vocabulary of a large portion of the population.

As we have seen, the source of English loans may vary in terms of the variety, among other aspects. For convenience of exposition only, we adopt here

the English phonetic transcriptions in the *Longman Dictionary of Contemporary English* (Procter, 1978).

6. LOANWORD ADAPTATION AND EP PHONOLOGICAL INVENTORY

In this section we inspect the adaptation of a number of segments and classes of segments whose discussion may have implications for the current understanding of EP segmental phonology.

The segments that form Standard EP sound inventory are given in Tables 1 and 2, adapted from Vigário (forthcoming): underlying segments are given between slashes and surfacing segments that are assumed to occur only as variants of different underlying segments are represented between square brackets. The tables include the most common articulatory classifications found in the studies on EP phonology.

Table 1. EP vowels and glides

Vowels and Glides	Front	Central	Posterior
	Non-back	Back	
	Unrounded		Rounded
Close / High	/j/ [j]		/w/ [w̃]
	/i/ [ĩ]	[i]	/u/ [ũ]
Close-mid / Non-high, Non-low	/e/ [ẽ]	[ɐ] [ẽ]	/o/ [õ]
Low	Open-mid	/ɛ/	/ɔ/ [õ]
	Open		/a/ [ã]

Table 2. EP consonants

Consonants	Bilabial, Labiodental	Dental, Alveolar	Postalveolar, Palatal	Velar	Uvular
Plosive	/p/ /b/	/t/ /d/		/k/ /g/	
Nasal	/m/	/n/	/ɲ/		
Trill		[r]			[R]
Tap		/ɾ/			

Consonants	Bilabial, Labiodental	Dental, Alveolar	Postalveolar, Palatal	Velar	Uvular
Fricative	/f/ /v/	/s/ /z/	/ʃ/ /ʒ/		[χ] [ʁ]
Lateral		/l/ [ɬ]	/ʎ/		

We refer to Vigário (forthcoming) for some current discussion and arguments in favor of the options in Tables 1 and 2. Topics on which there has been some disagreement among phonologists that work on EP vowels include the phonemic status of nasal vowels and of [i, e]. Furthermore, back open mid and open nasal vowels ([õ] and [ã], respectively) are usually assumed not to exist in Standard EP. This is, however, not accurate (Vigário, 2003, forthcoming). As we will see, loanword adaptations may provide further elements to feed the discussion.

In EP, there are two oral glides, /j/ and /w/, and nasal glides correspond to the realization of oral vowels or glides in N contexts. There are a number of disagreements around this topic among phonologists, namely the phonemic status of glides and of nasal vowels and nasal glides (see Vigário, forthcoming, and references therein). Again, some particular loanword adaptations seem to provide further arguments in favor of our options in Table 1, as we will see further below.

In Table 2, we assume that the alveolar tap may surface, under particular conditions, as an alveolar trill or as a uvular trill or fricative; unlike many phonologists, we also adopt the view that the EP underlying system does not include labial velar plosives. As we will see further below, loanword adaptations corroborate these options. The phonemic status of palatal nasal consonants is a controversial issue in Portuguese phonology as well; as our data does not bear on the matter, however, the topic will not be discussed here (Wetzels, 2000; Vigário, forthcoming).

6.1. English affricates ([tʃ] and [dʒ])

The first case of segmental adaptation to be discussed here involves the adaptations of English affricate consonants. Affricates are thought not to be part of the phonological inventory of Standard EP. As already noticed in other work, such as Freitas et al. (2003), English post-alveolar affricates tend to be changed to the homorganic EP fricatives (traditionally classified as pre-palatal or palatal). This is illustrated in (1); some variation may nevertheless be found in the language

– in our examples, we indicate possible, but less frequent realizations inside parentheses. Notice that while most of the words in the examples have been in the language for quite some time, the introduction of *chat* is rather recent.

(1) jeans	[dʒ̃] ~ [ʒ]	DJ	[dʒ̃] ([ʒ])		
joker	[ʒ]	jogging	[ʒ]	ginger ale	[ʒ]
chat	[ʃ] ([tʃ])	check-up	[ʃ]	check-in	[ʃ]

The point we would like to bring into the discussion is the following. As is well-known, due to the reduction and deletion of stressless vowels, in EP it is quite frequent to have surfacing sequences of several consonants that violate the algorithms of syllabification; e.g., a word like *desprevenido* [dɨʃprɨvɨ'nidu] ‘incautious’ is often realized as [dʃprv'nidu] (Mateus and d’Andrade, 2000; Collischonn and Wetzels, 2016; Vigário, forthcoming). So, we may ask why aren’t English affricates adapted as plosive + fricative combinations? If that would be the case, English affricates would not be expected to reduce to a palatal fricative, since this is not what happens in native plosive + fricative combinations in EP: a word like *testar* ‘(to) test’, for example, may surface as [tɨʃ'tar] or [tʃ'tar], but not *[ʃ'tar].

One possibility to explain this pattern of change is that speakers analyze these affricates as singleton segments instead, although affricates are usually thought not to exist in EP. An argument in favor of this hypothesis comes from schwa realization between consonant sequences that violate principles of syllable construction in the native lexicon. Due to the highly frequent phenomenon of schwa deletion, a word like *testemunhe* ‘witness-3rdPSg-Subj’ may surface with a single vowel, which is the vowel that bears word stress (i.e., [tʃt'muɲ]); under certain conditions (e.g., slow, careful speech), the same word may also surface with all underlying vowels (i.e., [tɨʃtɨ'muɲɨ]). Importantly, the same type of schwa/∅ alternation happens in many nativized loans in word internal position, as illustrated in (2) (the phonetic transcription is taken from *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*; hereafter, *DLPC*).

(2) rãguebi	[ˈɾɛgɨbi]/[ˈɾɛgbi]
futebol	[futiˈbɔʔ]/[futˈbɔʔ]
andebol	[ɛ̃diˈbɔʔ]/[ɛ̃diˈbɔʔ]

Despite the possibility in the language of having [i] realized between consonant sequences that violate syllable structure constraints, as we have just seen, in all of the words in (1) above where the affricate is still possible, an

intervening schwa between the components of the affricate is totally impossible (i.e., [tʃɛt] / *[tʃɛt]). Given this observation, and if adaptations can only yield segments that are found in the language, we are led to conclude that, not as commonly thought, EP may in fact have at least surfacing affricates.²

If this is indeed the case, why then does adaptation result in a change to a fricative? It is possible that writing plays a role here, since in Portuguese <j> and <ch> always represent the sounds [ʒ] and [ʃ], respectively. The importance of writing is also suggested by a few examples of loans that resist change, which are different because in these cases orthography represents the two components of the affricate, as in (3):

(3)	match point	kitchenette	[tʃ]
	Swatch	ketchup	[tʃ]

Importantly, in these cases too, a schwa cannot intervene between the two articulatory components of the affricate.

6.2. English glottal fricative ([h])

Glottal fricatives do not exist in EP. In loanwords of English origin, [h] is systematically deleted. This can be seen in the words like (4), some of which have been used in the language for many decades and with nativized spelling.

(4)	hóbi	andebol	hardware	hooligan
	hall	hambúrguer	hertz	hóquei

From an articulatory point of view, the closest segment to /h/ in EP should be the uvular fricative [ʁ] (or [χ]), which alternates with the uvular trill [ʀ], and which is thought to be the most frequent realization of the uvular trill in

2 In words that have been in the language for much longer we also find cases of what looks like exceptional consonant combinations that cannot be broken into separate syllables and show an intervening [ɨ], like *psicologia* ([ps] / *[pɨs]) ‘psychology’, *slex* [ks] / *[kɨs] ‘flint’. Although these cases are most often found in prosodic word edges, a few occur word-internally, as in *lexical* ([ks] / *[kɨs]) ‘lexical’ and *hexadecimal* ([gz] / *[gɨz]) ‘hexadecimal’. Whereas the former are amenable to an analysis whereby word edges legitimate additional segmental material, as suggested in Vigário (forthcoming), the latter are not, because here the relevant stretch is word-internal. We may note, nevertheless, that there is some instability in the realization of at least some of the relevant words, within a single speaker, across speakers and across dialects.

Standard EP (Mateus and d'Andrade, 2000; Massini-Cagliari et al., 2016).³ So, the question we would like to explore here is, why isn't the uvular fricative a suitable candidate to replace the glottal fricative in EP?

The deletion of [h] also happens in French, but not in Spanish, for instance (Paradis and LaCharité, 2001). According to Paradis and LaCharité (2001), the loss of this segment in loans results from the unavailability of the Pharyngeal node, which characterizes languages that lack velar or post-velar fricatives in their segment inventory. Although the authors briefly mention Portuguese, they do not specify the variety that they are referring to, and they assume that Portuguese lacks velar or post-velar fricatives altogether. We believe that the topic deserves further discussion, however.

Both EP and BP varieties possess post-velar phonetic fricatives. According to Massini-Cagliari et al. (2016), for instance, BP has several variants of the rhotic, including [h] and [x] (though not the uvular fricative). Interestingly enough, in BP [h] is not systematically deleted in loans, or in L2 English by Brazilian speakers, as shown in Nevins and Braun (2009), and unlike in EP. To EP speakers' ears, words like *hobby* or *hall* pronounced by BP speakers sound like having an initial (uvular-like) fricative. Thus, BP patterns as expected according to the claim in Paradis and LaCharité (2001) only if this variety of Portuguese is assumed to phonologically employ (or have) the Pharyngeal node.⁴ EP, by contrast, patterns like languages that lack the Pharyngeal node, such as French.

The difference between the two varieties in the adaptation of /h/, and the pattern of adaptation that are found can be seen to support the view that the phonological inventory of EP indeed includes a single rhotic, namely /r/, as assumed by some, but not all phonologists working on EP. By contrast, loan word adaptations seem to indicate that at this stage BP may have already incorporated the Pharyngeal node at the phonemic level. Distributionally speaking, there are several non-trivial differences between the two varieties, a major one being the fact that in coda position, the segment is realized in EP as an alveolar tap (or a fricative version of it; see footnote 4), whereas in BP it surfaces as a velar fricative [x] or [χ] (see further data in Nevins and Braun, 2009 for BP, and Vigário, forthcoming, for EP).

3 In much work on EP phonology these segments are considered allophones of /r/, surfacing as such when preceded by a heterosyllabic consonant and being in complementary distribution with [r]; intervocally /r/ combinations create the conditions for what looks like a surfacing contrast, as in ['karu] (< /karu/) 'expensive' and ['karu] (< /karu/) 'car' (see Vigário, to appear for a brief review of the matter).

4 See nevertheless the alternative analysis in Nevins and Braun (2009).

Other factors may also be involved in explaining the difference in the adaptation of this sound in both varieties of Portuguese. For instance, the phonetic details of the back rhotic/fricative may differ in both varieties. It is possible that the segment that has been described as a trill, which is realized most often as a fricative in EP, corresponds in fact to a uvular tap or trill produced with some degree of friction, and perhaps less often as a full fricative. Importantly, the alveolar tap is also frequently produced with some degree of friction (Jesus and Shadle, 2005). This may suggest that the phonetics and phonology of rhotics in EP, differently from BP, is more transparent than previously thought, since not only distributional evidence, but also articulatory and acoustic properties may allow relating the alveolar and the uvular variants and associating them with a single underlying category.⁵ It is thus conceivable that not only phonologic facts, but also the phonetic details of the EP uvular sound converge to lead to a solution in the adaptation of [h] very different from that found in BP.⁶

Before concluding, we should point out that whereas [h] in English loans could be replaced by the uvular fricative that is also attested at the phonetic level in Standard EP, or even by the spirantized velar plosive (see footnote 5), this consonant is deleted as soon as words are imported into EP, i.e., there is no initial stage of variation in the pronunciation in loans in this respect. Although we are not aware of studies already conducted on the matter, we believe that EP speakers tend not to perceive this consonant (on the role of perception in loanword adaptations see, for instance, Peperkamp and Dupoux, 2003).⁷

5 Besides the fricative realizations of the uvular rhotic ([ʁ] and [χ]), Jesus and Shadle (2005) also found that /r/ can be realized as a short noisy alveolar fricative, and they note that the «acoustic signal in [r] suggests a stop-like manner of articulation, but the turbulence noise characteristics, similar to fricatives, differ from the transient burst noise of plosives» (Jesus and Shadle 2005: 27). This fricative realization of the alveolar tap is very frequent in coda position, but it was also found in syllable onsets.

6 Voiced plosives can undergo spirantization and surface as [β ð ɣ] (Barbosa, [1965] 1983; d'Andrade Pardal, 1977; Mateus and d'Andrade, 2000); however, this is not a salient feature of Standard EP (Mateus and d'Andrade, 2000). Importantly, velar (non-strident) fricative is also not a candidate for the adaptation of [h] in English loans, again indicating the fundamental role of underlying representations, rather than surfacing segments.

7 The fact that in Portuguese <h> in word initial position never represents any sound may also be relevant, but cannot per se explain the differences that we have seen to exist across languages and language varieties, nor EP speakers' difficulty in perceiving English [h].

6.3. English approximant ([ɹ])

As pointed out in other work (e.g., Freitas et al., 2003; Vigário, 2003: 89-91), the English alveolar approximant [ɹ] in loanword adaptations as well as in proper name adaptations, when fully nativized, is always changed into either a tap [ɾ] or the uvular segment described in the previous section (see the loans in (5), many of which have been in the language for many decades).

- (5) a. rãguebi raide rally-paper roaming rent-a-car [ʀ]
 b. rent-a-car rally-paper overdose background boomerang [ɾ]
 c. (Marylin) Monroe Henry (Kissinger, Ford) [ʀ]

Notice in addition that (i) if an approximant is still produced, the word is identified as non-native; and (ii) if the words in (5c) are produced with the English-like approximant, the sound preceding the approximant is a nasal consonant instead of a nasal vowel, and this is also felt as a non-native feature (see § 5.4 on the realization of tautosyllabic V + N sequences).

It is clear that EP [ɾ] is articulatorily and perceptually much closer to [ɹ] than [ʀ] (or [ʁ, χ]), therefore, the changes into the uvular segment require non-trivial explanation. As the examples clearly indicate, the selection of the exact native phonetic variant strictly obeys EP positional constraints on rhotics: /ɾ/ is banned from Prosodic Word (PW) initial position, as well as from the onset of syllables preceded by any of the underlying consonants that can appear in coda (alveolar tap, alveolar lateral, palatal fricative, and also the nasal underspecified segment, which patterns in this respect like full consonants; see Vigário, forthcoming, for a review). The fact that nativized loans always undergo these changes suggests that (i) the two rhotics are indeed realizations of the same underlying segment, an analysis not always adopted by phonologists working on EP, as already pointed out above (e.g., Mateus, [1975] 1983, 1996; d'Andrade, 1977); and (ii) the distribution of rhotics in the language is not simply due to historical changes that crystallized in the lexicon, but rather results from synchronically active restrictions on prosodic word initial position and syllable contact (Vigário, 2003: 89-91).

6.4. English nasal consonants in coda

6.4.1. English V+N+C sequences

Most phonologists working on Portuguese consider that, unlike in French, for example, nasal vowels in both varieties of Portuguese correspond to the realization of a vowel followed by an underspecified nasal segment, often represented as N, with possible variants of this related to different theoretical models used (Câmara, 1953; Barbosa, [1965] 1983; d'Andrade and Khim, 1988; Mateus and d'Andrade, 2000; Vigário, 2003; Bisol and Veloso, 2016). Nevertheless, there are different views. For example, Wetzels (1997) and Schwindt and Wetzels (2016) defend the existence of underlying nasal vowels. In what follows, we will assume the analysis whereby there is an underlying nasal segment that is partially underspecified, which we will represent as 'N'.

The realization of N is a complex matter in Portuguese, since it depends not only on its position relative to the syllable, the prosodic word and stress, but also on morphological environment. Nevertheless, broadly speaking, in word-internal tautosyllabic V + N sequences the vowel is realized as a nasal and no additional nasal segment surfaces (e.g., *campo* ['kẽpu] 'field'); by contrast, if the V + N sequence is word final (or is followed by /S/ in word final position), it will surface as a falling nasal diphthong, as in *pão* ['pẽw̃] /pa + N/ 'bread', *bem* ['bẽj̃] (/be + N/ 'good'); in more limited cases, only a nasal vowel surfaces, as in *maçã* [mẽ'sẽ] 'apple' (Vigário, 2003: 74-78). Among those who assume an underlying underspecified nasal, there is also some disagreement as to the exact source of the nasal glide in word-final diphthongs. For example, while Mateus and d'Andrade (2000) assume that the glide is inserted, Vigário (2003, forthcoming) defends that in word final position the glide is the realization of the underspecified nasal segment itself. Under this account, the back feature of the glide is simply specified by the structurally closest segment in the syllable. Despite the general pattern just described, and as we will see further below, in EP lexicon there are words ending in a nasal consonant as well.

Let us now see how English loans are adapted into EP. It is a common observation that in English loans, a sequence of tautosyllabic vowel plus nasal consonant is changed into a nasal vowel, as happens word-internally in EP native phonology (6).

(6)	gentleman	sprint	gangster	bungalow
	standard	merchandising	stand	internet

However, this is only true in word non-final position. In word final position (whether or not followed by a fricative), the nasal tends to surface as a nasal consonant and the preceding vowel is not nasalized (7).

(7)	gentleman	merchandising	pin
	jeans⁸	zoom	zen

Importantly, in general no nasal diphthong emerges in loans in this context, as often happens in native vocabulary. So, one may wonder whether this is a feature of non-native phonology. We believe that this is not directly a feature of non-native phonology. In Vigário (in preparation), we suggest that this adaptation is possible because, as noted in some recent work, EP (prosodic) word final position currently legitimates «extra» consonantal material (Velo, 2007; Vigário, forthcoming). Furthermore, there is one particular phonological aspect that distinguishes nasal consonants in word final position: these nasals are fully specified – as non-continuant consonants, with specified place of articulation – whereas gliding of the nasal in word final position in native phonology corresponds, in our view, to the realization of an underlying segment that is «partially underspecified» this segment can be specified as non-vocoid and nasal, and underspecified for place of articulation and continuant feature (see also Vigário, 2003, forthcoming).⁹

Word-internal tautosyllabic V + N sequences in English loans suggest that the crucial reason for the realization of nasal vowels and deletion of N in European Portuguese is not the fact that word-internal coda nasals are currently underspecified. Rather, nasal consonants nasalize the preceding vowel and delete because of a general constraint on codas that is active in the language, i.e., codas do not license non-continuant segments (Vigário and Falé, 1994).

Besides that, loans where the nasal is followed by an approximant show a trill (or a fricative) in the adapted form, as seen in the preceding section (e.g., *Henry*). This indicates that the segment preceding the rhotic is a consonant-like element, and not a(n underlying) nasal vowel.

8 The oral vowel followed by the nasal consonant and fricative in the word *jeans* is also given in *DLPC*.

9 In BP, unlike in EP, words like those in (7) systematically surface with a nasal vowel and no nasal consonant, both word-internally and in PW-final position. In PW-final position, two possibilities can be found: either the vowel simply surfaces as nasal or there is a nasal diphthong, as in native words. We are grateful to Gabriela Braga for the data on BP, based on productions of 13 BP speakers from several regions of Brazil. Collischonn and Wetzels (2016) also report cases of foreign proper names with final nasal where the nasal disappears in BP.

All these facts are compatible with an analysis whereby in current EP, word internal nasal vowels and word final nasal diphthongs always correspond to the realization of an underlying oral vowel followed by a nasal segment, which will vary according to their position in the syllable and in the word.

The second issue we want to investigate here concerns the exact adaptation of [ŋ] in word-final position, a position where the nasal does not delete. This may be interesting because EP lacks [ŋ] in its segment inventory, articulatorily the closest segment being the palatal nasal stop ([ɲ]).

In loans, this segment is treated by EP speakers as the complex sequence «nasal underspecified segment + [g]», the exact contribution to this outcome of language-internal factors and spelling being unclear. The examples in (8) illustrate this very common adaptation.¹⁰

(8)	shopping	piercing	[ĩg]
	jogging	doping	[ĩg]

In word internal position, [ɲ] tends to be treated as any other nasal consonant in word internal codas: the vowel surfaces as nasal and there is no nasal consonant (9).¹¹

(9)	Washington	Wellington	[ĩ]
	washingtoniano	wellingtoniano	[ĩ] (also given in DLPC)

Derived words formed from bases ending in [ĩg] are rare, but if they exist, they will exhibit the velar plosive, showing that the plosive is part of the underlying form of the stem, as *sportinguista* (a supporter of Sporting Club de Portugal, a major Portuguese football team).¹²

¹⁰ All of these words that are listed in DLPC are transcribed there with a nasal vowel followed by [g].

¹¹ In words with internal vowel + [ŋs] *gangster* (with adapted spelling as *gângster* in DLPC) the velar plosive emerges [ˈgẽgʲtɛr] (or, in less nativized realizations, [ˈgẽgstɛr]). We believe that in this adaptation, a different strategy was applied: the velar is in fact the onset of a new syllable headed by a V-slot, as in other cases discussed in Vigário and Falé (1994) and Mateus and d'Andrade (2000) (see also § 5.1 above). This would result in a form like [ˈgẽ.gʲ.tɛr]. Because in Portuguese, proparoxyton words do not in general allow closed syllables in posttonic non-final position (Wetzels, 1992, 2007), in this case, unlike in other position, the V-slot filled by a schwa seems very marked (as in [ˈgẽ.giʃ.tɛr]); an alternative would be to shift word stress, as in [gẽ.giʃ.tɛr], which we believe can indeed be found in EP.

¹² A very interesting adaptation is also found in only one word, which is *sporting* (a word that is in use in Standard EP language since at least the beginning of the 20th century). Here, for some speakers, the word may surface as [ˈspɔrtẽj]. This form is obtained by the exact same processes that we find

In short, the adaptation of English loans with V + [ŋ] depends on prosodic position. This pattern of adaptation corroborates the tendency already identified in EP that the right edge of the prosodic word licenses extra segmental material, that is, segments that are not allowed to close syllables in word internal position.

6.4.2. English [aʊn]+C sequences

In EP, underlying low vowels followed by a nasal (whether fully specified or underspecified) usually undergo a raising process and surface as non-low (Mateus, [1975] 1983). Exceptions to vowel raising in the context of a nasal may be found with oral vowels (*falámos* [fɛ'lamuʃ] '(we) spoke'); nasal vowels, by contrast, always undergo raising (*canto* ['kẽtu] '(I) sing'). So, in general, low nasal vowels do not surface in Standard EP, and most phonologists have assumed that they simply do not exist in the language. Despite this, two processes may actually yield surfacing low nasal vowels (Vigário, 2003, forthcoming): the lexical process of Spondaic Lowering (Wetzels, 1992), which creates the only instances of [ɔ̃] in Standard EP, and the external sandhi process of vowel merging of the central vowels [ɐ ẽ], which is practically obligatory in these contexts, creating the [ã] sound – e.g., *a andar* ([ɐ ẽ'dar]) 'walking' is usually realized as [ã'dar].

Given EP's tendency to avoid low vowels in nasal context, and the existing processes that create low nasal vowels, it is interesting to observe that Standard EP speakers consistently produce English loans such as (10) with a surfacing [ãw̃].

- (10) background [ãw̃]
 underground [ãw̃]

Nasal diphthongs are very frequent in the language, especially in word final position; and, as seen above, [ã] may surface in the native language in particular contexts, as a result of the sandhi process of vowel merger. However, this specific nasal diphthong is not found in native Standard EP. Admitting that this sort of word has undergone complete nativization, we are led to conclude that the absence of this diphthong in the native language is the result of

currently in 3rd conjugation verbs, 3rd person plural, in forms where the theme vowel /i/ is immediately followed by the PN morpheme (an underspecified nasal) (e.g., *abrem* - /abr i + N/ 'the open').

a lexical constraint militating against low nasal vowels, which is not active postlexically and can be violated in newly introduced vocabulary.

6.5. English [ʌ] in stressed position

The English sounds [ʌ] and [ə] are very similar to the EP vowel [ɐ], and this is the preferred sound used in EP loanword adaptations of English words with these two vowels (as in (11)).

(11)	upload	[ɐ]
	aftershave	[ɐ]

[ɐ] can occur in EP both in unstressed position and in stressed position. However, it can only appear in stressed position if followed by a palatal or a nasal segment. Indeed, all instances of [ɐ] in native vocabulary correspond to (I) the realization of /a/ in stressless position (due to vowel reduction);¹³ (II) the realization of /e/ in stressed position when followed by a palatal segment (due to dissimilation via centralization); or (III) the realization of /a/ when followed by a heterosyllabic nasal (Mateus, [1975] 1983; Mateus and d'Andrade, 2000; Vigário, 2003).¹⁴

Despite these very general native patterns, in many loanwords [ɐ] appears in stressed position not followed by a palatal or a nasal segment. Most of the examples in (12) have been in the language for many decades.

(12)	surfe	w (dâbliu)	bluff	[ɐ]
	t-shirt	puzzle	password	[ɐ]

Importantly, the preservation of the central mid vowel [ɐ] in stressed position is usually not affected by orthography. For example, whereas in Portuguese a stressed <u> always represents [u], the adaptations of English words spelled with <u> do not tend to show a change to [u].

13 Vowel reduction does not affect syllables with a branching rhyme, except if the rhyme contains only the vowel and a palatal fricative, or, in word-internal position, the vowel and a tap; there are also prosodic word related limitations to VR, as well as unpredictable exceptions (see Vigário, 2003, forthcoming, for a review).

14 The realization of [ɐ] in the quantifier *cada* is either the single exception to these generalizations that we are aware of or must follow from the yet-to-be-understood clitic status of this particular quantifier (Vigário, 2003).

Two particular words deserve further comment, however, for instance, *surfe* and the name of the letter *w* (*dâblío*), both of which having been introduced and in use in the language for many decades. The former is interesting because, despite its adaptation to EP with a stressed [ɐ], in words formed with native morphological processes there is variation in the realization of that vowel (13).¹⁵ Here, the impact of spelling is evident.

The second word is revealing because, besides the fact that it has become frequently pronounced since it is systematically used in internet addresses (“www”), in this case, spelling cannot affect word pronunciation.

(13)	surfe	[ˈsɛrf]/[ˈsɛrfi]	‘surf’
	surfar	[sɛrˈfar]/[surˈfar]	‘to surf’
	surfista	[sɛrˈfiʃtɛ]/[sɛrˈfiʃtɛ]	‘surfer’

The existence of many loans with stressed [ɐ], some of which have been in use for many decades, may cast doubt on mainstream views that consider that [ɐ] is not part of the language phonological inventory (Mateus and d’Andrade, 2000; Vigário, 2003, Massini-Cagliari *et al.*, 2016, among others).

In fact, the idea that /ɐ/ (and also /i/) is a phoneme in EP is defended, for instance, by Veloso (2012) on independent grounds. Veloso points out that whereas the alternation of [ɐ] and [a] in the same morpheme is very frequently motivated by vowel reduction, when /a/ appears in stressless position there are many cases of [ɐ] where no such alternations are attested, because the relevant vowel can only occur in stressless position. For this scholar, in these cases /ɐ/ should be assumed. One may argue, nevertheless, that it is still a fact that in native phonology [ɐ] does not appear in stressed position (except in nasal and palatal contexts), and this may be explained, as has been done in past decades, if we assume that [ɐ] is not part of the underlying system of EP and that vowel reduction applies to /a/ in stressless position (or in Optimality Theory terms, it can follow from the high ranking of a constraint banning [a] from stressless position).

Could it be, however, that the substantial number of loanwords imported with a stressed [ɐ] is changing the phonological inventory of the language? There are two pieces of evidence suggesting that this may not (yet) be the case. Although the adaptation of a word like *rÂguebi* is transcribed in DLPC with a

¹⁵ The second transcription of each transcription pair in (13) corresponds to the one found in DLPC.

[ɐ], this word is commonly pronounced with an [ɛj] – this pronunciation is passionately discussed on the internet, where the word can also be found written as *reiguebi* or *réiguebi*. It may be hypothesized that the emergence of the palatal glide in the course of nativization has occurred as a rare strategy to avoid [ɐ] in stressed position in contexts other than palatal or nasal.¹⁶

The second and more important piece of evidence against the existence of /ɐ/ in the EP underlying system is the pattern of change observed in at least some loans. In contrast with the forms in (12) above, the [ɐ] tends to be realized as [a] in the words in (14).

(14)	back-up	stand-up (comedy)	follow-up	seven up	[a] ([ɐ])
	start-up	pick-up	close-up	ketchup	[a] ([ɐ])

It is worth noting that the two words in (14) that appear in *DLPC*, transcribed between parentheses, are transcribed with initial stress and a stressless final [ɐ] (other speakers that we have questioned corroborate that possibility as well). If the variation found in the realization of these vowels corresponds to different phases of phonological integration in the language (along the lines of Freitas *et al.*, 2003), we are led to conclude that there may be a relation between the shift of stress to the final vowel and the change in the realization of that vowel from [ɐ] to [a]. In fact, in all of the cases where there was a shift in the realization of [ɐ] to [a], there is also stress shift. In other words, we do not find a change in a vowel that does not bear word stress. The pattern of changes observed corresponds, in our view, to the emergence of native phonology: while there seems to be a stage of nativization where [ɐ] is tolerated in stressed position, when the vowel is stressed, the conditions are met for the final stage of phonological integration, and [a] may then surface. This type of adaptation therefore suggests that [ɐ] is possibly not (yet) part of the underlying system of EP.

Before concluding, we must add a final remark. A detail stands out in all of the forms we could find with the adaptation of [ɐ] to [a], listed in (15): the vowel is always part of *up*, which corresponds to a separate morpheme in

16 A less interesting, and yet plausible alternative to explaining the presence of the glide is that it comes from ignorance as to the exact English pronunciation, and the fact that stressed [ɛj] diphthongs are very common in English loans, as shown in the following examples, showing various spellings: *cocktail*, *e-mail*, *nail*; *spray*, *gay*; *rally paper*, *after-shave*, *bacon*, *laser*, *skate*, *ginger ale*, *blazer*. For the sake of completeness, we should note that *râguebi* can also be realized as [ˈɾɛjbi]. Such a form avoids antepenult stress in a noun ending in /i/, in line with Portuguese native rules governing stress location.

the donor language. It is possible that this is not a coincidence. We leave the matter for future investigation.

6.6. English diphthong [əʊ]

In EP, lexical /aw/-sequences are realized as diphthongs, and, since stressless vowels in diphthongs are regularly not subject to vowel reduction, they surface as [aw] and not [əw]. The lexical diphthong /ow/, in turn, is regularly subject to monophthongization into [o] (Mateus, [1975] 1983); however, unlike what is often thought (e.g., Mateus and d'Andrade, 2000: 135), [ow] may nevertheless surface in Standard EP, as a result of an optional process of semivocalization that only applies regularly in prosodic word final position; cf. *voo* '(I) fly', *tio* 'uncle', *vi-o* '(I) saw-it', where the second vowel optionally surfaces as a glide; unlike in word internal position, where the two adjacent vowels can only be realized as vowels, as in *graudinho* 'big-DIM' (Vigário, 2003).

In only very few words we find [əw], and PW-internal VG sequences that may seem to derive from VV, as in *saudável* [əw] 'healthy', which is morphophonologically related to *saúde* [ɐu] 'health'. This could cast doubt on the generalization that in EP falling diphthongs are either underlying or result from a general process of semivocalization of the second vowel of a VV sequence, which optionally operates in PW final position (Vigário, 2003). However, we think that in this case there is evidence that we are probably facing allomorphy. Indeed, in words like *saudável*, [au] is impossible, unlike what regularly happens inside the word (as in *saudinha* [ɐu] / *[əw] 'health-DIM'). Importantly, when VG is obligatory ([əw]), there are three possible realizations, the last of which clearly being the most common in Standard EP: [əw], [ow] and [o]. We believe that we can account for these alternations by assuming that words like *saudável* have an underlying /ow/, which usually monophthongizes ([o]), but which can marginally undergo dissimilation ([əw]).

The facts described above indicate that (i) [əw] and [ow] do occur in current standard EP; and (ii) at the lexical level, /ow/ clearly tends to be avoided, through monophthongization; nevertheless, this does not prevent postlexical [ow] from regularly surfacing due to an optional semivocalization rule that operates in PW-final position.

Let us now see how EP speakers treat English loans with [əw]-like sequences. In loanword adaptation, the diphthong [əw] can occur, and while there is no sign of changes from [əw] to [aw], the assimilation to [ow] is common, and

monophthongization to [o] is also allowed, though possibly still less frequent (see 16).

(16)	download	show	[ɛw]/[ow]/[o]
	upload	baby-grow	[ɛw]/[ow]/[o]

We interpret these alternations as indicating that EP speakers treat this diphthong as an underlying /ow/, since the same underlying representation in the native system tends to be avoided, either by changing /ow/ into [o] (total assimilation) or, less frequently, by changing it into [ɛw] (dissimilation).

Some very interesting examples of monophthongization in word internal position are shown in (17).

(17)	roaming	[ɔ]
	doping	[ɔ]
	bowling	[ɔ]

As the examples show, besides monophthongizing, the vowel surfaces as [ɔ], instead of [o] (see also for older loanword adaptation Wetzels, 1992, 2007). This can be readily understood in the light of Portuguese native phonology, as there is a quite general rule that operates in non-verbs, which lowers non-high vowels with penultimate stress ending in a closed syllable (i.e., Spondaic Lowering, Wetzels, 1992, 2007; Vigário, forthcoming). Importantly, [ɔw] is totally impossible. This may indicate that either monophthongization is a(n obligatorily) strategy to avoid the impossible sequence [ɔw], or that EP speakers treat [ɔ] as the realization of an underlying /o/ instead of /ow/.

Summing up, there is no evidence for an underlying /ɛw/, again favoring the analysis that the only central vowel in the underlying system is /a/. Despite the fact that [ɛw] tends not to surface in the language, since [ɛ] is usually the realization of /a/ in stressless position or when followed by a palatal or a nasal segment, it can occur in Standard EP as the result of a dissimilation process affecting /ow/. The data gathered also indicates that the lexical process of Spondaic Lowering is still active in the current language, as the loans we have discussed are rather recent.

6.7. English rising diphthongs [j]/[w] + V

Rising diphthongs in EP are usually considered to result from an optional process of semivocalization, and in general GV diphthongs alternate with VV realizations (e.g., Mateus and d'Andrade, 2000; Chitoran and Hualde, 2007). In the only cases that are typically reported not to allow GV ~ VV alternation, a velar plosive precedes the glide-like articulation (e.g., *quatro* 'four', *guarda* '(he) keeps' vs. *coelho* 'rabbit', *goela* 'throat'). This has led many phonologists to consider that, in these cases, there is no underlying glide, but a velar plosive with a labial secondary place of articulation, instead. Under this view, /k^w/ and /g^w/ are part of Portuguese phonological inventory. Other scholars, by contrast, assume that these are cases of obligatory rising diphthongs (Massini-Cagliari et al., 2016). One good argument, we think, for assuming the existence of some underlying glides in rising diphthongs comes from the fact that in EP there are a few obligatory rising diphthongs that are preceded by different kinds of consonants, not just velar plosives, and which involve [j], and not just [w] (Vigário, 2016). Assuming that the glides in such cases are underlying, this accounts for the fact that these diphthongs do not alternate with VV realizations.

When we look at English loans with GV diphthongs in the donor language, we find that they preserve the glide and there seems to be no tendency for the emergence of GV ~ VV alternation (see (18)).

(18)	software	watts	uísque	web	Washington	[w]/*[u]
	iate	ioiô	yuppie	yes	Nova Iorque	[j]/*[i]

This suggests that the words in question have been analyzed by EP speakers as having an underlying glide. Such analysis is compatible with the view that EP phonology does include underlying glides that will form rising diphthongs (see the discussion in Vigário, forthcoming). By the same token, there are no sound arguments for assuming that /k^w/ and /g^w/ are part of EP phonological inventory.

7. CONCLUSION AND FINAL REMARKS

in this paper we have reviewed a number of segmental adaptations found in European Portuguese loanwords of English origin. We have investigated the adaptation of English affricates ([tʃ] and [dʒ]), glottal fricative ([h]), approxi-

mant ([ɫ]), nasal consonants in coda preceded by vowels and diphthongs, [ʌ] in stressed position, [əʊ] diphthong, and rising diphthongs ([j] / [w] + V). We believe that all of the adaptations analyzed here have added relevant information to the discussion of controversial aspects of EP segment inventory, ultimately contributing to a better understanding of EP phonetics and phonology. For instance, our data are suggestive of the existence of underlying glides and also of affricates, and the non-existence of underlying labialized stops, non-low central vowels, nasal vowels, and uvular rhotic. Besides that, specific adaptations were seen to constitute evidence for some active constraints or processes in current EP phonology. Interesting questions were also raised by the data and left open, showing the need for further work in this domain.

Every adaptation reviewed here reveals changes that respect native phonology to a large extent. We did not find, for instance, adaptations that point to a change in the underlying inventory, or to a change in the more or less general rules and constraints of the language. The closest case of loans possibly showing a type of nativization that violates general principles of the language, or that could be associated to a change in the phonological inventory, or at least go against the most widely shared conceptions on EP phonology, seems to be the realization of [ɐ] in stressed position in contexts other than palatal or nasal, as a consequence of the adaptation of English [ʌ] in stressed position. Nevertheless, the fact that there are some loans where [ɐ] has (already) undergone a change into [a] can be taken to indicate that the underlying system has not (yet) changed, and /ɐ/ is still not part of EP phonological inventory, despite the high-tolerance of present-day EP to stressed [ɐ] in non-predictable positions.

The EP data discussed here have potential implications for a more general theory on loanword phonological adaptations. Among the very general issues that we have barely discussed in this paper, are the principles behind the adoption of a given strategy to adapt a particular sound or class of sounds, as in the case of the deletion of [h] in English loans by EP speakers, instead of substitution by the closest segment in the native system. We believe that the exact way loanwords are phonologically adapted in EP, like in other languages, can, and indeed should contribute to more general models of loanword adaptation (Calabrese and Wetzels, 2009; Kang, 2011; Kenstowicz and Cabré, 2012; Uffmann, 2015). A thorough discussion of the contribution of the EP data to this area of phonology will be left for future work.

8. REFERENCES

- BARBOSA, Jorge Morais ([1965] 1983). *Études de phonologie portugaise*. Lisboa: Junta de Investigações do Ultramar (2nd ed., Évora, Universidade de Évora, 1983).
- BISOL, Leda; VELOSO, João (2016). «Phonological processes affecting vowels. Neutralization, harmony and nasalization». In: Wetzels, Leo; Menuzzi, Sérgio; Costa, João (ed.). *The handbook of Portuguese linguistics*, p. 69-85. Malden, MA: Willey-Blackwell.
- BOLÉO, Manuel Paiva (1965). «O problema da importação das palavras e o estudo de estrangeirismos (em especial os francesismos) em Português». In: *Lições de linguística portuguesa*, 1.ª parte, p. 283-330. Coimbra: s.e.
- BYBEE, Joan; HOOPER, Paul (2001). «Introduction». In: Bybee, Joan; Hopper, Paul (ed.). *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*, p. 1-24. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- CABRÉ, Teresa (2009). «Vowel reduction and vowel harmony in Eastern Catalan loanword phonology». In: Vigário, Marina; Frota, Sónia; Freitas, M. João (ed.). *Phonetics and Phonology: Interactions and interrelations*, p. 267-285. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- CALABRESE, Andrea; WETZELS, Leo (2009). «Loan phonology. Issues and controversies». In: Calabrese, Andrea; Wetzels, Leo (ed.). *Loan phonology*, p. 1-10. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- CÂMARA, Joaquim Mattoso Jr. (1953). *Para o estudo da fonêmica portuguesa*. Rio de Janeiro: Organização Simões.
- CHITORAN, Ioana; HUALDE, José I. (2007). «From hiatus to diphthong: the evolution of vowel sequences in Romance». *Phonology*, vol. 24, p. 37-75.
- COLLISCHONN, Gisela; WETZELS, Leo (2016). «Syllable structure». In: Wetzels, Leo; Menuzzi, Sérgio; Costa, João (ed.). *The handbook of Portuguese linguistics*, , 86-106. Malden, MA: Willey-Blackwell.
- CORREIA, Margarita; ASHBY, Simone; JANSSEN, Maarten (coord.). *Dicionário de Estrangeirismos*. Portal da Língua Portuguesa. Instituto de Linguística Teórica e Computacional (ILTEC). Available at: < www.portaldalinguaportuguesa.org >.
- COSTA, Francisco Alves (1990). *Dicionário de Estrangeirismos*. Lisboa: Domingos Barreira.
- CÔTÉ, Marie-Hélène; REMYSEN, Wim (2019). «L'adaptation phonologique des emprunts à l'anglais dans les dictionnaires Québécois». In: *Les discours de référence sur la langue française*. Bruxelles: Presses de l'Université Saint-Louis. Available at: < doi.org/10.4000/books.pusl.26437 >
- D'ANDRADE, Ernesto (1977). *Aspects de la phonologie (générative) du portugais*. Lisbon: INIC.
- D'ANDRADE, ERNESTO; KIHM, Alain (1988). «Fonologia auto-segmental e nasais em português». In: *Actas do III Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*, p. 51-60. Lisbon: APL, Colibri.

- DAVIS, Stuart; TSUJIMURA, Natsuko; TU, Jung-yueh (2012). «Toward a Taxonomy of Loanword Prosody». *Catalan Journal of Linguistics*, vol. 11, p. 13-39. (Special Issue *On Loanwords Phonology*, eds. Michael Kenstowicz and Teresa Cabré.)
- DLPC = *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea* (2001). Lisboa: Academia das Ciências de Lisboa e Verbo.
- DRESHER, Elan (2013). «The influence of loanwords on Norwegian and English stress». *Nordlyd*, vol. 40, issue 1, p. 55-43. (Special issue *A Festschrift on the Occasion of X Years of CASTL Phonology and Curt Rice's Lth Birthday*, eds. Sylvia Blaho, Martin Krämer and Bruce Morén-Duolljá.) Available at: <doi.org/10.7557/12.3412> .
- EUROPEAN COMMISSION; DIRECTORATE-GENERAL FOR COMMUNICATION (2012). *Special Eurobarometer 386. Europeans and their Languages – Report*. Co-ordinated by European Commission, Directorate-General for Communication. Retrieved September, 2020, from <ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf>
- FREITAS, Tiago; RAMILO, Maria Celeste; SOALHEIRO, Elisabete (2003). «O processo de integração dos estrangeirismos no português europeu». In: Mendes, Amália; Freitas, Tiago (eds.). *Actas do XVIII Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*, p. 371-385. Lisboa: Colibri.
- FROTA, Sónia; VIGÁRIO, Marina; MARTINS, Fernando; CRUZ, Marisa (2012). *FrePOP – Frequency patterns of phonological objects in Portuguese: Research and applications*. (Extended: 2,000,000 words). Lisbon: Laboratório de Fonética (CLUL), Faculdade de Letras, Universidade de Lisboa. Available at: <frepop.letras.ulisboa.pt> .
- HYMAN, Larry M. (1970). «The role of borrowing in the justification of phonological grammars». *Studies in African Linguistics*, vol. 1, p. 1-48.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTATÍSTICA. *Censos 2011*. Available at: <censos.ine.pt>
- JANSSEN, Maarten; BARBOSA, Sílvia (2008). «Dicionário de Estrangeirismos. Métodos de Adaptação em Português Europeu». In: *Textos Seleccionados. XXIII Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*, p. 463-474. Lisboa: APL.
- JESUS, L. M. T.; SHADLE, C. H. (2005). «Acoustic Analysis of European Portuguese Uvular [ʁ, χ] and Voiceless Tapped Alveolar [ç] Fricatives». *Journal of the International Phonetic Association*, vol. 35, issue 1, p. 27-44.
- KANG, Yoonjung (2011). «Loanword Phonology». In: Oostendorp, Marc van; Ewen, Colin J.; Hume, Elizabeth; Rice, Keren (ed.). *The Blackwell Companion to Phonology*, vol. 4, p. 2258-2282. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- KENSTOWICZ, Michael; CABRÉ, Teresa (ed.) (2012). *Catalan Journal of Linguistics*, vol. 11. Special issue *On Loanword Phonology*. Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- MASSINI-CAGLIARI, Gladis; CAGLIARI, Luiz Carlos; REDENBARGER, Wayne Y. (2016). «A comparative study of the sounds of European and Brazilian Portuguese. Pho-

- nemes and allophones». In: Wetzels, Leo; Menuzzi, Sérgio; Costa, João (eds.). *The handbook of Portuguese linguistics*, p. 56-68. Malden, MA: Willey-Blackwell.
- MATEUS, Maria Helena ([1975] 1983). *Aspectos da fonologia portuguesa*. 2nd revised ed. Lisbon: INIC.
- MATEUS, Maria Helena (1996). «Fonologia». In: Hub Faria, Isabel; Pedro, Emília R.; Duarte, Inês; Gouveia, Carlos (eds.). *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa*, p. 171-199. Lisboa: Caminho.
- MATEUS, Maria Helena; D'ANDRADE, Ernesto (2000). *The phonology of Portuguese*. Oxford: Oxford University Press.
- MIGUEL, Afonso João (2019). *Integração morfológica e fonológica de empréstimos lexicais bantós no Português Oral de Luanda*. PhD Dissertation. Lisbon: University of Lisbon.
- NEVINS, Andrew; DAVID Braun (2009). «The role of the underlying representations in L2 Brazilian English». In: Calabrese, Andrea; Wetzels, Leo (ed.). *Loan phonology*, p. 181-191. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- PARADIS, Carole; LACHARITÉ, Darlene (2001). «Guttural Deletion in Loanwords. *Phonology*», vol. 18, issue 2, p. 255-300.
- PARADIS, Carole; LACHARITÉ, Darlene (2012). «The Influence of Attitude on the Treatment of Interdentals in Loanwords: Ill-performed Importations». *Catalan Journal of Linguistics*, vol. 11, p. 97-126. (Special Issue *On Loanwords Phonology*, eds. Michael Kenstowicz and Teresa Cabré.)
- PEPERKAMP, Sharon; DUPOUX, Emmanuel (2003). «Reinterpreting loanword adaptations: The role of perception». In: Solé, M. Josep; Recasens, Daniel; Romero, Joaquin (eds.). *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*, p. 367-370. Barcelona: Causal Productions.
- PONS-MOLL, Clàudia (2012). «Loanword Phonology, Lexical Exceptions, Morphologically Driven Underapplication, and the Nature of Positionally Biased Constraints». *Catalan Journal of Linguistics*, vol. 11, 197-166. (Special Issue *On Loanwords Phonology*, eds. Michael Kenstowicz and Teresa Cabré.)
- PROCTER, Paul (ed.) (1978). *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow: Longman.
- RENA, Torii (2007). *Os processos de integração dos empréstimos linguísticos no Português*. PhD Dissertation. São Paulo: Universidade Estadual Paulista «Júlio De Mesquita Filho».
- REPETTI, Lori (2012). «Consonant-Final Loanwords and Epenthetic Vowels in Italian». *Catalan Journal of Linguistics*, vol. 11, p. 167-188. (Special Issue *On Loanwords Phonology*, eds. Michael Kenstowicz and Teresa Cabré.)
- SCHWINDT, Luiz Carlos; WETZELS, Leo (2016). «Morphology and Phonology of Inflection». In: Wetzels, Leo; Menuzzi, Sérgio; Costa, João (eds.). *The handbook of Portuguese linguistics*, p. 188-209. Malden, MA: Willey-Blackwell.
- SILVA, Augusto S. (2015). «Empréstimo lexical, conceptualização e variação: para a abordagem sociocognitiva e socioletométrica dos estrangeirismos no português».

- Oslo Studies in Language*, vol. 7, issue 1, p. 79-99. (Special issue on *Linguística, Informática e Tradução: Mundos que se Cruzam. Homenagem a Belinda Maia*, eds. Alberto Simões, Anabela Barreiro, Diana Santos, Rui Sousa-Silva, and Stella E. O. Tagnin.) Available at: < www.journals.uio.no/osla >.
- UFFMANN, Christian (2015). «Loanword Adaptation». In: Honeybone, Patrick; Salmons, Joseph (eds.). *The Oxford Handbook of Historical Phonology*, p. 644-666. Oxford: Oxford University Press.
- VELOSO, João (2007). «Rimes /VGNS/ en position finale de mot en portugais. Une contrainte ‘sensible au mot’». In: Iliescu, Maria; Siller-Runggaldier, Heidi M.; Danler, Paul (eds.). *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*, p. 231-240. Berlin/New York: De Gruyter.
- VELOSO, João (2012). «Vogais centrais do português europeu contemporâneo: Uma proposta de análise à luz da fonologia dos elementos». *Letras de Hoje*, vol. 47, issue 3, p. 234-243.
- VIGÁRIO, Marina (2003). *The Prosodic Word in European Portuguese*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- VIGÁRIO, Marina (2016). «Segmental phenomena and their interactions: Evidence for prosodic organization and the architecture of grammar». In: Fischer, Susann; Gabriel, Christoph (eds.). *Manual of Grammatical Interfaces in Romance*, p. 41-73. Berlin/Boston: De Gruyter.
- VIGÁRIO, Marina (forthcoming). «Portuguese». In: Gabriel, Christoph; Gess, Randall; Meisenburg, Trudel (eds.). *Manual of Romance phonetics and phonology*. Berlin/New York: De Gruyter.
- VIGÁRIO, Marina (in preparation). «Loanword adaptations and EP prosodic phonology».
- VIGÁRIO, Marina; CRUZ, Marisa; PAULINO, Nuno; MARTINS, Fernando; FROTA, Sónia (2015). *The FrePOP Lexicon (version 1.0, based on an input corpus of 3 million words)*. Lisbon: Laboratório de Fonética (CLUL), Faculdade de Letras, Universidade de Lisboa. Available at: < frepop.lettras.ulisboa.pt/ >.
- VIGÁRIO, Marina; FALÉ, Isabel (1994). «A Sílabas no Português Fundamental: uma descrição e algumas considerações de ordem teórica». In: *Actas do IX Encontro da Associação Portuguesa de Linguística*, p. 465-477. Lisbon: APL, Colibri.
- WETZELS, Leo (1992). «Mid vowel neutralization in Brazilian Portuguese». *Cadernos de Estudos Linguísticos*, vol. 23, p. 19-55.
- WETZELS, Leo (1997). «The lexical representation of nasality in Brazilian Portuguese». *Probos. International Journal of Latin and Romance Linguistics*, vol. 9, p. 203-232.
- WETZELS, Leo (2000). «Consoantes palatais como geminadas fonológicas no português brasileiro». *Revista de Estudos da Linguagem*, vol. 9, p. 5-15.
- WETZELS, Leo (2007). «Primary stress in Brazilian Portuguese and the quantity parameter». *Journal of Portuguese Linguistics*, vol. 5, issue 1 and vol. 6, issue 1, p. 9-58. (Special Issue on *Prosody in Ibero-Romance and Related Languages*, eds. Gorka Elordieta and Marina Vigário.)

WETZELS, Leo (2009). «Nasal harmony and the representation of nasality in Maxacali: Evidence from Portuguese loans». In: Calabrese, Andrea; Wetzels, Leo (eds.). *Loan phonology*, p. 241-270. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Taula rodona: Descripció i norma en la incorporació de manlleus al català

F. Xavier Vila

Moderador
Universitat de Barcelona

Xavier Fargas

TERMCAT, Centre de Terminologia

Judit Freixa

IULA-Universitat Pompeu Fabra

Mercè Lorente

Institut d'Estudis Catalans,
IULA-Universitat Pompeu Fabra

Ernest Rusinés

Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals

1. LA DIVERSITAT DENOMINATIVA

El camp d'estudi dels fenòmens de contacte de llengües és un petit cafarnaïm denominatiu. Hi conviuen termes i conceptes de diverses tradicions. Aquesta diversitat podria ser un entrebanc per a la recerca, les tasques de normativització i la docència: us crea problemes aquesta diversitat denominativa? És inevitable? Si escau, quines vies proposaríeu per reconduir-la?

Xavier Fargas: En la pràctica diària al TERMCAT, en què es duu a terme una tasca bàsicament aplicada, la diversitat denominativa a l'hora de referir-se a *manlleu*, *estrangerisme*, *barbarisme*, *interferència*, etc. té una transcendència relativa. Ara bé, hi ha almenys dos moments en què les vacil·lacions denominatives (i conceptuals) que mostren les fonts bibliogràfiques sí que ens afecten.

Per una banda, en els casos en què necessitem catalogar i classificar el producte de la nostra feina. Per exemple, ens cal etiquetar els neologismes que es proposen en resposta a peticions externes, amb la voluntat d'afavorir-ne l'estudi posterior. En aquesta feina d'etiquetatge hem de decidir si ens referim a determinats casos com a *manlleus* o fem servir alguna altra etiqueta, per exemple. I convé tenir en compte que aquest etiquetatge no té només una funció interna, sinó que sovint és útil per respondre a demandes d'investigadors externs, als quals els pot interessar que els fem arribar una llista dels manlleus

aprovats durant l'últim any en un determinat àmbit de coneixement, o altres consultes per l'estil que rebem amb una relativa freqüència.

Per altra banda, les dificultats denominatives ens afecten directament en la feina de difusió criteriòlogica que també duem a terme. Al costat de termes i reculls de termes, al TERMCAT s'elaboren documents de criteris que expliquen la metodologia d'estudi i els arguments que es tenen en compte en la fixació dels termes necessaris en els diversos camps d'especialitat (podeu consultar els documents d'aquest tipus a l'adreça <www.termcat.cat/ca/recursos/criteris>). En aquesta mena de textos, evidentment, es prenen decisions sobre la manera de referir-se als conceptes lingüístics que s'hi fan servir, es vetlla per la coherència interna de cada document i entre tots els documents, i es procura estar al cas de les novetats bibliogràfiques i doctrinals a fi d'anar adaptant els usos de l'entitat a allò que es pot considerar d'ús més generalitzat i adequat.

L'experiència que acumulem en l'anàlisi terminològica en àrees com la lingüística ens porta a sospitar que la variació denominativa és, fins a cert punt, inevitable. Cada autor, cada escola, pot fer de l'ús d'una terminologia específica també un senyal de precisió, d'originalitat, de respecte d'autors i d'escoles previs. Aquest és un fenomen que comparteixen moltes àrees de coneixement, especialment les disciplines de l'esfera humanística i, és clar, també les que estan més directament vinculades a la llengua. En aquest sentit, en un centre de referència com el TERMCAT procurem mantenir una actitud prudent i alhora activa. Prudent en el sentit que no sembla el més adequat que nosaltres ens adherim a la darrera novetat terminològica que hagi difós un especialista, sinó que esperem a una certa consolidació dels usos entre els estudiosos de l'àmbit; i activa en el sentit que ens convé estar al cas d'aquestes novetats, per no ajudar a la difusió de formes que la doctrina més avançada estigui mostrant com a obsoletes o inadequades.

Judit Freixa: En la seva tasca de detecció i compilació de neologismes, l'Observatori de Neologia (OBNEO) resol metodològicament aquesta diversitat denominativa agrupant totes les formes no patrimonials (és a dir, no explicables a partir dels mecanismes formals, semàntics i sintàctics de la pròpia llengua) en un sol fenomen anomenat *manlleu*. Encara dins aquesta tasca de detecció i compilació, també es classifiquen aquests mots segons si presenten adaptació (formal o fonètica) al català i segons la llengua d'origen del manlleu.

La diversitat de fenòmens que queden agrupats en el paquet de manlleus s'analitza en treballs de recerca posteriors i, segons el tipus de recerca que s'estigui fent, es fan distincions més afinades. Dins dels manlleus del castellà, per exemple, es distingeixen les interferències i les marques de col·loquialitat

(*tio, tonto*) dels manlleus per als quals no existeix denominació en català (*mojito, taco*); i per als manlleus d'altres llengües, es té en compte el caràcter denominatiu o expressiu i el grau d'implantació i d'estabilització en la llengua, per exemple. Un cas a part són els xenismes (*glasnost, ikurriña*), que s'estudien com unitats per a les quals tenim la paraula però no el referent. També és interessant d'analitzar si els manlleus arriben directament de la llengua d'origen o bé hi ha llengües interposades.

Mercè Lorente:¹ M'agradaria començar per refusar, d'entrada i amb tot el respecte pel moderador, el prejudici que hi ha darrere d'iniciar una taula rodona amb un suposat problema de variació denominativa. I parlo de prejudici perquè aquesta qüestió ha acabat sent un lloc comú de crítica adreçada als especialistes de lèxic i fraseologia. És que no hi ha variació denominativa i conceptual en la terminologia lingüística en tota la seva extensió? I tant que sí, i és del tot natural. La variació lingüística ni és un problema, ni crec que sigui evitable.

De fet, en la pregunta es barregen conceptes diferents, que, òbviament, tenen denominacions diferents (*castellanisme, interferència, marques transcòdiques*); tradicions de la lingüística, que no són sempre coetànies (la lingüística actual ja no parla de *barbarismes*, per exemple), i, fins i tot, diversos registres discursius (cap parlant mitjà confondria els usos de *castellanisme* i de *castellanada*). És lògic que cada branca de les ciències del llenguatge i cada escola de pensament generin denominacions diverses per referir-se a fenòmens lingüístics comuns, perquè cada marc teòric i metodològic imposa un determinat punt de vista sobre els fenòmens analitzats; i, en el cas dels manlleus, no podia ser d'altra manera.

Crec que ja he contestat a la pregunta, però ho reblo tot dient que, a parer meu, la diversitat terminològica plantejada no crea problemes de comunicació en els contextos previstos, és del tot inevitable i no cal proposar cap via per reconduir-la, perquè, de fet, això ja s'ha fet i es fa a l'escola i en la normativa lingüística.

Només cal comprovar-ho en la nova *Gramàtica de la llengua catalana* (2016) de l'Institut d'Estudis Catalans, en què l'única opció per a denominar les unitats lèxiques que provenen d'altres llengües (GIEC: § 6.5, § 5.2.1.1d, § 11.3c i § 4.3.3.1c) és *manlleu*, amb una única remissió puntual al sinònim *estrangerisme*:

1 Vull agrair la invitació del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de Barcelona per participar en aquesta taula rodona, i especialment a Maria-Rosa Lloret, amb qui podem celebrar tants anys que fa que, juntament amb Lluís Payrató i Emili Boix, pensàrem que això dels CLUB podia ser una bona iniciativa i ens hi vam posar.

El lèxic està constituït, bàsicament, pels mots que han experimentat una evolució històrica regular i l'aportació de cultismes o mots savis, adoptats del llatí o el grec sense l'evolució típica dels mots hereditaris, i per mots nous incorporats a través de processos de formació de mots o importats d'altres llengües mitjançant els manlleus o estrangerismes. (GIEC: 137)

Ernest Rusinés: El moderador ens demana si la diversitat denominativa ens crea problemes. El fet és que la feina d'assessor lingüístic en mitjans de comunicació té molt de pràctica i poc de teoria, almenys a l'hora d'aplicar els criteris lingüístics en el dia a dia. Hem de tenir en compte que els nostres destinataris són professionals dels mitjans de comunicació no lingüistes —redactors, guionistes, locutors, actors— i, per tant, els hem d'assessorar donant-los solucions adequades i útils, amb el mínim d'entrebancs terminològics pel mig. Aquesta —diguem-ne— austeritat terminològica la trobem també en els textos on es defineixen i s'apliquen els nostres criteris lingüístics: el llibre d'estil de la CCMA (2013) i el portal lingüístic ésAdir.

El moderador ens planteja termes i conceptes de diverses tradicions. Vegem, a la taula 1, si apareixen i en quina quantitat als nostres llibre d'estil i portal lingüístic:

Taula 1

Terme	CCMA	ésAdir	Total
alternança de codi	1	0	1
barbarisme	3	0	3
barreja	3	1	4
calc	7	18	25
canvi de codi	0	0	0
castellanada	0	0	0
castellanisme	0	5	5
espardenyà	0	0	0
interferència	2	2	4
manlleu	4	12	16
marques transcòdiques	0	0	0
préstec	1	0	1
transferència	0	0	0
transllenguatge	0	0	0
xenisme	0	0	0

Els termes més utilitzats, de llarg, són *calc* i *manlleu*, tots dos de l'òrbita de la lingüística normativa, cosa lògica si tenim en compte que els mitjans de comunicació tenen com a referència la norma, ja sigui per acostar-s'hi, ja sigui per allunyar-se'n. El que és important per a nosaltres és fer servir etiquetes tan transparents com sigui possible per a les persones a qui revisem un text o una locució. L'objectiu seria una mica com el que demanem als informàtics: arregla'm l'ordinador i explica'm com puc solucionar jo problemes autònomament i de manera que ho entengui, sense que m'expliquis com funcionen els circuits interns de la màquina i com es diu cada connexió.

2. UTILITAT I LEGITIMAT DE LES INSTITUCIONS NORMATIVES

El català és una llengua amb institucions públiques dedicades a la normativa lingüística i una de les àrees de treball habitual d'aquestes institucions és la regulació dels fenòmens de contacte de llengües. Moltes altres llengües, començant per l'anglès, no tenen aquest tipus d'institucions. En termes generals, creieu que és convenient que el català continuï apostant per aquesta mena d'institucions o us sembla que són prescindibles? Podríeu donar algun exemple concret dels avantatges de disposar d'aquestes institucions? La diversitat d'institucions normatives genera solucions diverses a una mateixa pregunta. Per exemple, el Diccionari normatiu valencià (DNV) accepta termes com alcançar o escarbar. Què us sembla aquesta situació? Cal emprendre iniciatives per modificar-la?

Xavier Fargas: Com es pot preveure, des del TERMCAT considerem útil i plenament legitimada la feina que es fa des de les institucions normatives per al tractament dels manlleus, especialment pel que fa als manlleus terminològics, és a dir, els propis dels àmbits d'especialitat. Des del Centre de Terminologia tenim ben identificat que el manlleu ha esdevingut, singularment en algunes àrees concretes, el principal recurs d'ampliació del cabal lèxic, d'acord amb les característiques del nostre entorn cultural, social, econòmic, etc., que fan que la societat catalana sigui més receptora de novetats que no pas exportadora. En aquest context, el tractament i l'estudi adequat dels manlleus que ens arriben d'altres llengües esdevenen una mesura que pot contribuir a la percepció per la comunitat de parlants que la llengua pròpia és apta per a tota mena d'usos. I aquesta percepció ha de tenir, necessàriament, conseqüències positives per al desenvolupament o, si més no, per al manteniment de la llengua.

D'exemples en podem fornir uns quants, però potser el més prudent en una taula com aquesta és deixar que siguin les persones que no tenen una vincula-

ció directa amb nosaltres les qui facin l'inventari (si és que ho troben adequat, és clar). Per la nostra banda, podem aportar algunes dades d'interès. El TERMCAT, des de l'any de la seva fundació, el 1985, ha intervingut en més de 600 obres amb contingut terminològic en català, ja sigui com a autor, ja sigui oferint assessorament a altres autors. Això assegura un cabal terminològic més que notable, amb una diversitat temàtica també molt destacable. Una altra dada ben rellevant és la dels més de 150 diccionaris en línia que actualment es poden consultar a la pàgina web del Centre, d'àmbits ben diversos. També és interessant saber que hi ha més de 360.000 fitxes disponibles per a la consulta pública al Cercaterm, el servei de consultes en línia que ofereix el TERMCAT. Aquest material terminològic rep al llarg de l'any més de 9.000.000 de visites, ja sigui directament a la pàgina web del Centre, ja sigui per mitjà del servei que ofereix l'Optimot, adreçat a la població en general. Cada any s'atenen prop de 2.000 consultes terminològiques d'especialistes dels diversos àmbits o de mediadors lingüístics (traductors, assessors, periodistes...). Cada any es normalitzen una mitjana d'uns 300 neologismes terminològics, per a l'estudi dels quals es demana la col·laboració de prop de 400 experts dels diferents sectors d'activitat. Hi ha establerts convenis de col·laboració amb pràcticament totes les universitats del domini: com a centre de pràctiques, per a la realització d'estudis, per a la coordinació d'actuacions, etc.

I es podrien adduir altres dades rellevants, però potser és un exercici innecessari atès que el lector d'aquestes línies hi pot accedir amb tota comoditat des del web del TERMCAT (especialment a l'apartat «Activitat»: < www.termcat.cat/ca/activitat >).

El que resulta rellevant de preguntar-se és si tota aquesta activitat es duria igualment a terme sense una institució com el TERMCAT. La nostra resposta, basada en l'experiència, és que es fa difícil d'imaginar. Només per una raó econòmica, difícilment es podrien sostenir una o diverses empreses o entitats que duguessin a terme una feina similar des de la iniciativa privada o acadèmica. El suport públic, en aquest cas, és garantia de continuïtat.

Pel que fa a la diversitat de fonts normatives i a la repercussió que pot tenir, en el cas de la terminologia se sol dir que les diferències dialectals s'atenuen. De tota manera, s'ha establert una col·laboració tècnica amb l'Acadèmia Valenciana de la Llengua amb la qual es pretén assegurar una coordinació suficient que eviti duplicacions innecessàries que podrien confondre.

Judit Freixa: Sí, sens dubte crec que és convenient que el català continuï apostant per tenir institucions públiques dedicades a la normativa lingüística. És convenient, útil i legítim. Centrant-nos en el lèxic, crec que és necessari que els

parlants continuïn tenint un mecanisme que els permeti distingir els seus usos normatius i els no normatius. És a dir, els parlants han d'aprendre a parlar sense por, utilitzant paraules que no són al diccionari, i han d'aprendre a diferenciar les seves tries lèxiques en les diferents situacions comunicatives. Les interferències del castellà o l'ús dels anglicismes, per exemple, poden ser admissibles i perfectament adequats en situacions col·loquials de determinats grups d'edat. En algun moment de l'ensenyament, a les escoles s'hauria d'ensenyar als nens i les nenes que moltes paraules correctes no són als diccionaris i que això no ha de ser un problema si coneixen les regles de la bona formació de paraules.

Però també penso que les institucions normatives, i ara em refereixo específicament a l'Institut d'Estudis Catalans, haurien d'oferir un model lèxic que els parlants, en conjunt, no sentissin tan allunyat del seu parlar (em refereixo al seu parlar neutre). Certament, el model vigent impedeix que el lèxic català es dilueixi dins del riu de manlleus i expressions d'altres llengües, però també ha de servir per evitar que hi hagi una tendència a la desafecció per la llengua causada pel fet que el «lèxic correcte» és tan lluny del seu lèxic habitual.

A l'OBNEO hem recollit neologismes de premsa durant trenta anys (i des de fa uns anys també recollim neologismes de revistes, textos radiofònics i Twitter). Al començament els manlleus representaven el 17% del total de paraules noves documentades cada any, de manera que les paraules patrimonials tenien un espai del 83%, però a poc a poc el percentatge de manlleus ha anat pujant, mig punt per any, i actualment els manlleus representen el 33% i l'espai de formació pròpia s'ha reduït al 67%. Això és el que detectem en l'ús i, naturalment, el diccionari normatiu no ha de recollir aquest riu de manlleus que arriben cada any, però sí que caldria seleccionar alguns dels manlleus més establitzats en l'ús i entrar-los al diccionari, perquè això tindria un efecte molt positiu de cara als parlants, des del meu punt de vista. Em refereixo a manlleus com *sushi*, *punk*, *sudoku*, *mantra*, *braille*, *taekwondo*, *manga*, *country*, etc.

Així doncs, sí, crec que és convenient que el català continuï tenint institucions públiques dedicades a la normativa lingüística i també crec que hi ha d'haver una evolució cap a l'obertura mesurada en aquestes institucions i una bona formació dels parlants per saber quan i fins a quin punt poden allunyar-se del model normatiu.

Mercè Lorente: Totes les comunitats que tenen consciència de comunitat lingüística i que volen perdurar, inicien processos d'estandardització i de normativització. Per això es doten d'institucions que elaboren obra normativa, o bé adopten models lingüístics de referència, generats en una època determinada i

en institucions que consideren de referència (escola, mitjans de comunicació, diccionaris, enciclopèdies, literatura). L'anglès, també. A molts països europeus ha predominat l'opció de les acadèmies, de la llengua o de les ciències, que s'ocupen d'algunes d'aquestes tasques d'estandardització.

Ara bé, sigui quin sigui el model estructural de l'estandardització lingüística (amb acadèmia o sense), jo no diria que una de les àrees de treball habitual d'aquestes institucions és la regulació dels fenòmens de contacte de llengües, o, en tot cas, no directament. Les acadèmies, els mitjanes de comunicació, l'escola i els creadors literaris (autors, traductors, editors) difonen models lingüístics que són referència per als parlants. Les gramàtiques i els diccionaris de les acadèmies, i també els d'editorials de prestigi, descriuen i prescriuen aquests models. El contacte de llengües i la incorporació de manlleus en els actes comunicatius són fenòmens molt més generals.

La situació de tenir dues acadèmies de la llengua en una mateixa comunitat lingüística no és desitjable per a una comunitat lingüística que té continuïtat territorial, un nombre mitjà de parlants, diferències dialectals menors i intercomprensió. Ara bé, una cosa són els desitjos i una altra, la realitat. Cal recordar que l'autoritat normativa de l'Institut d'Estudis Catalans afecta tot el domini de la llengua catalana, mentre que l'Acadèmia Valenciana de la Llengua només s'adreça al català del País Valencià. Aquesta estructura policèntrica asimètrica pot generar obres normatives divergents, obres coincidents només parcialment o bé obres consensuades. El que és evident és que cada recurs lingüístic produït té una funció específica, un públic prioritari i, consegüentment, criteris de selecció i de representació que poden no coincidir. Aquest és el cas del *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC2) de l'Institut d'Estudis Catalans i del *Diccionari normatiu valencià* (DNV) de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Pel que fa als castellanismes incorporats en les nomenclatures respectives, i en moltes altres qüestions, els criteris de selecció parteixen de fonts i de dades sobre l'ús diferents en cada projecte. Només puc imaginar una via que permeti acostar criteris i que generi recursos lingüístics que, encara que siguin variats, no entrin en contradiccions greus: la del treball cooperatiu i la del consens. Sé que hi ha iniciatives en aquest sentit, que esperem que donin fruits.

Ernest Rusinés: Quant a la utilitat i legitimitat de les institucions normatives, per als mitjans de la CCMA la institució normativa és una referència indiscutible. Es diu explícitament al nostre llibre d'estil: «Garantim un ús correcte de la llengua, no discriminador de les variants fonètiques, lèxiques i morfològiques territorials i adaptable als diversos registres, per assegurar una comunicació eficaç amb l'audiència. Reconeixem l'autoritat normativa de l'Institut d'Estudis Cata-

lans i apliquem un model de llengua actual, àgil i flexible que ens permeti satisfer les necessitats que es generen en cada situació comunicativa» (CCMA: 50).

Crec que sí, que convé que el català continuï apostant per les institucions normatives. Ara bé, això no vol dir que no anem més enllà del codi normatiu. Una crítica que ens fa sovint part de l'audiència i que per les xarxes socials es pot estendre en uns minuts com una reguera de pólvora és que fem servir, per exemple, «paraules que no surten al diccionari» (s'entén que normatiu). Justament, creiem que no podem fer altra cosa que això, que anar més enllà del diccionari i de les institucions normatives perquè, com s'ha repetit mil cops —i no acaba d'arrelar, no tan sols entre el públic no especialitzat, sinó tampoc entre els professionals de la lingüística aplicada—, no tot el que queda fora del diccionari normatiu és, diguem-ne, un disbarat. A més a més, tornem-hi, és important que els mitjans de comunicació adoptem usos lingüístics que, si arrelen i tenen fonament, pot ser que acabin entrant en el codi normatiu.

Una prova tangible que la normativa és una referència pels als mitjans de la CCMA és el fet que etiquetem el lèxic que recollim al portal lingüístic *ésAdir* assenyalant si és recollit o no pel DIEC. Ara mateix hi tenim unes 300 paraules, o accepcions de paraules, que fem servir sense que constessin al diccionari normatiu i que han acabat entrant al DIEC. Alguns exemples d'aquest grup són: *attrezzista, bàrman, bífidus, bitcoin, blog, bodi, box, caixet, càrtel, creuerista, dron, dúmping, emoticona, freelance, hòlding, karaoke, lífting, light, mòdem, pírcing, ràfting, zàping*. De paraules o accepcions que fem servir i no recull el DIEC en tenim cap a 2.700. Són casos com: *abertzale, abusananos, aerolínia, afterhours, aixafaguitarres, alcaldable* (no recollit al DIEC, però sí a la GIEC), *amish, bafle, best-seller, blíster, bluetooth, bòtox, cafarnaüm, caniche, caputxino, catània, càtering, cel·lo, cotilló, déjà-vu*.

El fet que hi hagi obres normatives que acceptin solucions diverses no ens representa cap problema. En la nostra feina diària de donar resposta a necessitats de l'actualitat o de registres, ens és molt útil comptar amb fonts diverses que avalin solucions diferents. No necessitem tenir una sola font de referència —això sempre serà molt limitador—, sinó que ens va molt bé disposar de múltiples obres de referència.

3. EL TRACTAMENT DELS FENÒMENS DE CONTACTE DE LLENGÜES

El tractament dels manlleus i els calcs té un component tècnic i un component més ideològic, en el sentit més ampli del terme, ni que sigui perquè les tradicions de cada llengua no són iguals pel que fa a l'adaptació dels termes manllevats (per exemple,

el castellà és més adaptador que l'anglès). Hi ha hagut canvis, al llarg del temps, pel que fa al tractament dels manlleus i els calcs en la normativa catalana? A què els atribuiu? De manera sintètica, quin seria el consens actual, si existeix, pel que fa als criteris d'admissió i adaptació dels manlleus en català, acceptació de calcs i potenciació de la creació a partir de recursos propis?

Xavier Fargas: Com hem comentat, el TERMCAT acumula més de trenta-cinc anys d'experiència en l'estudi de manlleus terminològics. I és evident que s'han produït canvis (vegeu Colomer *et al.*, 2006). D'entrada, hi ha hagut canvis en la proporció de casos provinents d'altres llengües. Ara n'hi ha més i en determinats àmbits es pot dir que són pràcticament exclusius de l'anglès, que s'ha convertit en una nova llengua franca per a la recerca en segons quins sectors (no pas en tots). En parlarem amb més deteniment en el punt següent.

També es pot identificar un altre canvi social amb transcendència lingüística evident: de manera general es pot assegurar que el coneixement de llengües estrangeres, especialment de l'anglès, ha augmentat socialment. Així, un argument de pes en els estudis terminològics a l'hora de proposar nous termes com el de la interpretabilitat o transparència semàntica, d'alguna manera resulta afeblit per aquest coneixement generalitzat. Per entendre'ns, pot ser útil un exemple: quina necessitat pot sentir un parlant català de disposar d'una adaptació gràfica com *pírcing* quan sap perfectament que en anglès s'escriu *piercing*? I no es poden al·legar tampoc dificultats per a la pronúncia, perquè també sap com es pronuncia sense cap necessitat d'adaptació gràfica.

Amb això no estem pas dient que les adaptacions gràfiques no tinguin sentit: hi tornarem una mica més endavant i es veurà que formen part de les estratègies habituals. Però sí que és pertinent plantejar-se per què es fan les coses i en quin context ens movem. La universalització del coneixement també té conseqüències en el tractament dels manlleus, que aviat deixen de sentir-se com a propis d'una llengua concreta per esdevenir referents pràcticament universals (conceptes com ara *sake*, *croissant*, *falàfel* o *pizza*, més enllà del fet que hi reconeguem un origen o un altre, són realitats presents en qualsevol conversa entre catalans, entre italians, entre francesos, entre canadencs, etc.).

Així, i per posar un exemple de diferència en el tractament, des de fa uns anys al TERMCAT ja no s'aprova la forma estrangera com a sinònima de la forma catalana alternativa, com s'havia fet en els primers anys. Això es feia per mirar de donar difusió a aquesta alternativa, però l'experiència va demostrar que la lectura que en feia molta gent és que la forma estrangera era admissible en català i per comoditat s'abandonava l'alternativa catalana. Actualment, si es considera que hi ha una alternativa catalana viable, aquesta forma és la que

es proposa. I la forma anglesa es recull dins de la fitxa, com la resta d'equivalents en castellà, en francès o en les llengües de treball de cada material. La idea és oferir una proposta inequívoca (la forma catalana per a aquest concepte és xxxxx), i si el parlant no troba adequat utilitzar-la pel motiu que sigui, que recorri a la forma estrangera, sabent que està recurrent a un estrangerisme.

En general, la política de tractament dels manlleus que s'aplica al TERMCAT prioritza, sempre que és possible, una alternativa catalana creada amb els recursos propis de la llengua (vegeu, per a més detalls, TERMCAT, Centre de Terminologia, 2005). Quan aquesta alternativa no és viable pel motiu que sigui, es recorre al calc o a l'adaptació gràfica del manlleu. I en els casos en què ni el calc ni l'adaptació són possibles, s'admet la forma manllevada sense fer-hi cap canvi. Per a la valoració de la viabilitat de les propostes és indispensable la participació en l'estudi d'especialistes de cadascun dels àmbits d'especialitat. Així garantim que no es fan propostes destinades al fracàs, perquè totes tenen el consens dels especialistes amb qui s'ha pogut contactar.

Judit Freixa: Els canvis en el tractament dels manlleus per part de la normativa podran ser explicats pels ponents d'aquesta taula rodona que treballen en les institucions de normalització. Des de l'Observatori, amb la tasca descriptiva i d'investigació que hem fet al llarg de tants anys podem observar tendències complementàries.

La neologia catalana és molt majoritàriament la traducció de la neologia d'altres llengües. Abans m'he referit a l'espai cada cop més petit que va deixant l'aparició de manlleus en la neologia catalana (i recordem que ens referim a neologia general i a la neologia especialitzada que apareix divulgada als textos de premsa d'àmplia difusió). He parlat d'un espai del 83%, que ja s'ha reduït al 67% en trenta anys, i he dit que aquest espai es considera de formació patrimonial perquè es refereix a la formació de paraules noves amb els mecanismes tradicionals de formació de paraules del català. Ara bé, aquests neologismes són majoritàriament la traducció de neologismes que ens han arribat d'altres llengües, fonamentalment de l'anglès i sovint a través del castellà (Freixa, 2019). Si busquem en grans corpus de premsa els neologismes catalans i els seus equivalents castellans, veiem que l'arribada en català es produeix després de l'arribada en castellà, tal com es demostra a Freixa *et al.* (2020), en què s'intenta establir el grau d'autonomia i d'heteronomia de la neologia catalana amb l'anàlisi de 4.169 neologismes. *Micromasclisme*, per exemple, es documenta per primera vegada en la premsa catalana l'any 2013 i s'estabilitza a partir del 2014; en canvi, en castellà es documenta per primera vegada l'any 2004 (segons la base de dades mundial de premsa *Factiva*). En la recerca que portem

a terme actualment estem mirant d'identificar quan la neologia catalana és independent, quan és dependent del castellà i quan és directament dependent d'altres llengües, però cal acceptar que la realitat del català actual (i segurament de la majoria de llengües d'Europa, o de totes) en el món globalitzat és la dependència denominativa respecte de la llengua que dona nom al nou coneixement i que gaudeix, a més, del prestigi internacional.

Mercè Lorente: La pregunta es refereix a dues qüestions que cal distingir. Per una banda, la capacitat d'incorporar manlleus en l'ús lingüístic i la posterior institucionalització d'aquests manlleus quan són entrats en diccionaris de referència de la llengua meta; i, per l'altra, la manera com s'incorporen aquests manlleus, adoptant la forma original (manlleu integral) o adaptant-la a la fonètica i la morfologia de la llengua receptora (manlleu adaptat). Aquesta distinció és fonamental per entendre que cada llengua, i en alguns casos una variant geogràfica d'una llengua, pot tenir comportaments diferents en cada qüestió en èpoques diferents. Per exemple, podem arribar a considerar que l'espanyol actual, en general, presenta un grau similar d'acceptació de manlleus en totes les seves variants, però és clar que algunes variants americanes, especialment la mexicana i també la colombiana i la veneçolana, presenten una tendència més marcada a l'adopció de manlleus integrals, no adaptats fonèticament, en el cas de l'anglès. Un altre exemple ens el proporciona la mateixa llengua anglesa, que s'ha dit en la pregunta que és menys adaptadora que el castellà, però que, en canvi, autors com Liberman (2005) o Durkin (2014) el consideren una llengua molt acollidora de manlleus de llengües ben diferents, i prou adaptadora en diverses èpoques de la seva història.

El segon aspecte que cal tenir en compte és que no és el mateix la permissivitat dels parlants, a l'hora d'introduir manlleus en l'ús, que la rigidesa o la flexibilitat d'un organisme normalitzador, a l'hora d'incorporar-los en un recurs i validar-los per al model lingüístic que difon. Tant les unes com les altres, a més, poden variar en el temps i són opcions ideològiques. La globalització econòmica i de mobilitat actual, per exemple, ha facilitat l'entrada de manlleus d'orígens que en altres èpoques seria improbable que entressin. Per tant, els parlants introdueixen, de manera natural, manlleus quan els necessiten o quan els fan un servei expressiu; i això pot ser una tendència més o menys habitual segons l'època històrica i els contactes comercials i culturals que s'hi produeixin. En els organismes normalitzadors també es dona aquesta casuística: pot ser que una institució dependent d'estaments polítics modifiqui en el temps els seus criteris d'adopció i tractament dels manlleus per adaptar-se a una política lingüística determinada; i pot ser que una acadèmia canviï també la seva prò-

pia política en relació amb els manlleus segons la correlació de forces existents entre les posicions dels seus membres.

Abans de contestar directament les preguntes concretes que ens han plantejat, encara vull introduir un tercer element rellevant previ. Es tracta de la distinció entre el tractament dels manlleus en general, de qualsevol llengua de veïnatge o llunyana, i el tractament dels manlleus d'una llengua imposada amb la qual la llengua receptora manté una relació de diglòssia.

Sobre la pregunta «hi ha hagut canvis, al llarg del temps, pel que fa al tractament dels manlleus i els calcs en la normativa catalana?», i un cop revisats els documents que fan explícits els criteris de selecció i d'adaptació de manlleus dels diccionaris normatius, podem dir que no hi ha hagut gaire canvis. L'aplicació dels criteris ha donat resultats diferents en cada època, però els criteris no han estat modificats substancialment. Vegem-ho.

Arran de la preparació de la primera edició del *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC1), les Oficines Lexicogràfiques de la Secció Filològica de l'IEC van redactar l'any 1993 un estudi sobre els criteris per als manlleus que devia seguir Pompeu Fabra per al *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC) del 1932. S'hi comenta que «Sembla que no hi ha un criteri únic que determini l'acceptació o rebuig d'un manlleu al DGLC, sinó una combinació de diversos criteris interrelacionats» (Oficines Lexicogràfiques de la Secció Filològica, 1993: 2). Fabra distingeix entre els manlleus en la llengua general i en els discursos d'especialitat. Deixem de banda aquí els manlleus terminològics i fixem-nos en els criteris deduïts sobre la llengua general, que són el grau d'implantació en l'ús («criteri bàsic»), l'antiguitat del manlleu, l'extensió geogràfica d'ús i la necessitat que té la llengua del manlleu. Aquests criteris són els mateixos que es van emprar al DIEC1 i també al DIEC2, i en les actualitzacions en línia posteriors. Així tenim, en l'un i l'altre diccionaris, anglicismes com *tenis*, *iot*, *futbol*, *detectiu*, *rosbif* o *túnel*, i castellanismes com *oient*, *cursi*, *pregó*, *tertúlia*, *mulato* o *periquito*, per posar alguns exemples de dues de les llengües importadores més prolífiques. La principal diferència entre el DGLC i les dues edicions del DIEC és que Fabra va marcar, en la majoria dels casos, els manlleus amb una etiqueta identificadora de la llengua d'origen (cast., angl., fr., it., al.), mentre que el diccionari actual ha preferit no marcar l'origen dels manlleus, perquè quan aquestes unitats entren al diccionari es considera que ja formen part de l'inventari lèxic català.

Pel que fa als criteris d'adaptació dels manlleus, el document de les Oficines Lexicogràfiques identifica, per al DGLC, el grau d'implantació, la llengua d'origen, la necessitat de ser reconegut internacionalment i si la base és un nom propi o no. Així, Fabra inclou manlleus en què l'adaptació respecte de la

forma original s'exposa explícitament (*absenta, picaresc, catxet, pòquer, poni, tenis*), manlleus adaptats a l'ortografia i la fonètica catalana sense marques explícites (*camarada, debut, hotel, recital, taquilla o torero*), i manlleus no adaptats (*amateur, bridge, edelweiss, scherzo, foie gras o whisky*). La redacció dels criteris d'adaptació de manlleus del DIEC (Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, 1996: 37-38) són més clars: s'hi prioritza «l'adaptació gràfica sistemàtica dels manlleus acceptats» i la resta de criteris es presenten com a excepcions (no adaptació de manlleus internacionals o formats sobre la base d'un nom propi). Com podem observar, els criteris no canvien gaire; si de cas, el fet que vinguin d'una llengua llunyana ja no és un obstacle per a l'adaptació del manlleu, si es pot ajustar a l'ortografia i a la fonètica catalana sense perdre la identificació del mot.

Així, si comparem els manlleus no adaptats del DGLC amb la darrera actualització en línia del DIEC, trobem que, fora de la desaparició del nom de la fècula *arrow-root* en el diccionari vigent, s'han mantingut les formes no adaptades de caràcter internacional i s'han adaptat els casos següents (vegeu taula 2):

Taula 2

DGLC	DIEC2 en línia
beige (fr.)	beix
confetti (it.)	confeti
flint-glass (angl.)	flint
foie gras (fr.)	foie-gras
rugby (angl.)	rugbi

L'orientació no ha canviat, però l'entrada de manlleus s'ha anat ajustant als canvis en l'ús, a partir de la combinació del criteri d'implantació i el criteri de necessitat. El DIEC ha anat incorporant a la seva nomenclatura manlleus que no eren al DGLC: *xampú, croissant, blog, dron, caldo, ordinador, fúting, rànquing, pírcing, pàrquing, xurro, web*, etc.

Baditzné (2019) analitza la inclusió de mots anglesos en castellà, català i italià, i convé ressaltar que, dels 75 manlleus analitzats, el DIEC2 ja en recull 65, mostra de l'aplicació regular dels criteris de selecció i adaptació de manlleus en les actualitzacions del diccionari normatiu català. I cal dir que els anglicismes usuals de la llista que no s'han entrat al diccionari corresponen a casos problemàtics, perquè estan vinculats a marques comercials, a sigles lexicalitzades poc estables formalment o a paraules que tenen una alternativa catalana disponible: *airbag, bacon, broker, càtering, kleenex, knockout, miss, mister, smog* i *wi-fi*.

Ernest Rusinés: Quant al tractament dels fenòmens de contacte de llengües, la por al calc del castellà crec que pot arribar a ser paralitzadora i angoixant, i en aquest sentit la nova gramàtica de l'Institut d'Estudis Catalans obre moltes vies que hem de saber aprofitar. Una de les coses que ens preocupen és el pensament lingüístic que corre últimament per les xarxes socials, un pensament lingüístic molt sovint ultraconservador i que té dues derivades poc desitjables: d'una banda, engavanyar els parlants amb límits marcats a partir de gustos personals amb un fonament lingüístic o filològic dubtós, i, de l'altra, fomentar la inseguretat lingüística dels parlants, ja prou elevada en el nostre context sociolingüístic.

En el cas dels mitjans de la CCMA, els criteris que ens guien, per exemple en la ficció, són clars en el llibre d'estil: «En els espais de ficció fem conviure l'objectiu d'aconseguir la versemblança amb el compromís de promoure i difondre una llengua correcta. Fem servir la llengua amb una intenció dramàtica. Només ens allunyem dels estàndards de correcció quan és imprescindible per definir i fer creïble un personatge o una situació en concret. En l'entreteniment i la ficció no renunciem a la responsabilitat de difondre una llengua clara i correcta, lliure de calcs d'altres llengües, i reduïm els manlleus a algunes paraules sense alternatives versemblants. Basem el nostre model de col·loquial en formes populars pròpies o creades a partir de les regles de la llengua» (CCMA: 180).

Aquests criteris ens fan rebre amb els braços oberts solucions lingüístiques a les quals dona espai la gramàtica de l'IEC, com ara la possibilitat de mantenir la preposició davant de la conjunció *que*. En l'àmbit del lèxic hem d'anar més enllà de la normativa. En situacions informals hem de poder dir, sense patir, coses com *acollonant*, *al tanto*, *fardar*, *flipar* o *molar*.

4. L'ORIGEN DELS MANLLEUS I DELS CALCS

La circulació dels manlleus i dels calcs depèn molt dels contactes i els equilibris entre llengües, i la política de tractament d'aquests fenòmens sovint no és igual segons la llengua de la qual provinguin. De quines llengües ens arriben prioritàriament els calcs i manlleus? Hi ha diferències segons els àmbits, els camps semàntics, etc.? El castellà continua essent majoritàriament la llengua interposada entre el català i la resta, o hi ha més contactes directes amb altres idiomes? S'apliquen tractaments diferents als fenòmens de contacte segons els orígens?

Xavier Fargas: Tal com ja hem dit abans, l'experiència (i les dades) (vegeu Cabré *et al.*, 2014) mostren que, en els darrers anys, el nombre de manlleus que arriben a la llengua ha augmentat. En algunes sessions de treball del Consell Supervisor del TERMCAT, l'òrgan encarregat de fer les propostes neològiques necessàries per al desenvolupament dels llenguatges d'especialitat, tots els casos analitzats han estat manlleus d'altres llengües. I en àmbits com el de la música popular, el de l'oci i algun altre, gairebé tots els termes nous arriben des d'altres llengües, pràcticament sempre de l'anglès. També solen tenir origen anglès les novetats que arriben en camps associats a la recerca científica, a l'esport, al màrqueting, a l'empresa i a la tecnologia.

En canvi, en àrees com la gastronomia i l'alimentació, que també mostren una gran vitalitat neològica, l'origen dels termes és molt més variat i hi trobem formes provinents de l'àrab, del xinès, del japonès, de llengües africanes, etc. També mostren força varietat d'origen els nous termes de l'àrea de les religions i de l'antropologia en general, per exemple.

El castellà té, com a reflex de la situació sociolingüística general, una presència constant. Sovint, les formes angleses o d'altres orígens arriben vehiculades pel castellà, la qual cosa afecta, per exemple, la manera d'adaptar fònicament els estrangerismes. Però també és cert que en els darrers anys, i com a resultat de l'increment dels contactes entre llengües, sovint les formes manllevades arriben directament des de la llengua d'origen (i ho demostra el fet que se solen pronunciar segons les regles d'aquesta llengua d'origen, i no a partir del pas pel castellà).

Un cas una mica particular és el de les formes que arriben des de llengües que no s'escriuen amb alfabet llatí. En aquests casos, cada vegada és més freqüent que s'imposin transcripcions i transliteracions que —de vegades impulsades des d'organismes internacionals de referència—, de fet, acaben generalitzant solucions pròpies de l'anglès. Així, per exemple, formes com *sushi* o *geisha* responen a la transcripció anglesa de la forma original japonesa, però tenen una difusió pràcticament universal i això fa molt difícil de proposar transcripcions basades en recursos propis. De fet, la generalització de formes d'ús universal té avantatges d'ordre pràctic i econòmic (etiquetatge, comerç internacional, etc.), contra els quals és especialment difícil d'intervenir en un context de globalització econòmica i cultural (vegeu Montes Pérez, 2006).

Val a dir que l'estudi que es fa per analitzar la viabilitat de propostes catalanes alternatives segueix la mateixa metodologia, sigui quina sigui la llengua d'origen (per a una descripció detallada, vegeu TERMCAT, Centre de Terminologia, 2006). En el dossier de normalització es fa una recerca documental extensa d'usos de la forma manllevada i dels possibles concurrents alternatius;

s'analitzen les solucions adoptades per les llengües veïnes; es fa un recull dels arguments lingüístics, terminològics i sociolingüístics que afecten el cas; es contrasten les opinions del màxim nombre possible d'especialistes de l'àmbit amb qui s'ha pogut contactar, i es recull qualsevol altra informació pertinent per al cas. Naturalment, en els casos de llengües amb alfabet no llatins també s'analitzen i es valoren les propostes de transcripció o transliteració que hagin dut a terme els organismes encarregats. Per tant, en principi no es fa un tractament diferent segons la llengua d'origen, tot i que això no vol dir que en la decisió final no hi puguin pesar criteris més o menys subjectius, atès que les persones que participen en el procés de decisió (especialistes i lingüistes) no viuen pas en una bombolla i poden estar marcades, com tothom, per prejudicis lingüístics més o menys conscients. En tot cas, la participació d'un nombre extens de persones i l'acumulació d'informació i d'arguments procuren atenuar aquesta possible desviació.

Judit Freixa: Segons les dades més recents de l'Observatori de Neologia (Freixa, 2017), el català està rebent manlleus de més de vint llengües diferents, però l'impacte real és molt variable d'una llengua a l'altra. Com és ben sabut, la majoria de manlleus venen de l'anglès i representen gairebé un 20% del total de neologismes (i més del 50% dels manlleus). Dins d'aquest conjunt tan gran, hi trobem paraules referides a totes les àrees de coneixement, tot i que, certament, hi ha més presència de neologismes dels àmbits tecnològic, musical i de tot el que representa la modernitat (modes, estils, etc.).

Alguns dels manlleus de l'anglès més freqüents, antics i estabilitzats en l'ús ja han estat diccionaritzats (*blues, boom, clown, gag, hòlding, jazz, light, magazine, pop, rànquing, rock, single*, etc.) i, segons les seves característiques, alguns han estat adaptats formalment. Però la majoria de manlleus de l'anglès no apareixen als nostres diccionaris i això és prudent perquè molts d'aquests manlleus no són gaire freqüents, no són prou antics o no estan prou estabilitzats. En canvi, com dèiem abans, hi ha un conjunt de manlleus que sí que podrien ser diccionaritzats i encara no ho han estat.

Segons els percentatges de l'Observatori, que analitza principalment textos de premsa escrita (i, per tant, mostra uns usos neològics poc espontanis), el castellà és la segona llengua de procedència dels manlleus (al voltant del 15% dels manlleus). Actualment el castellà es disputa amb l'anglès el recurs de la col·loquialitat (especialment en la franja dels joves), però encara hi té un pes important (*tonto, nòvio, disfrutar, pijo, carinyo*). A més, i com ja hem dit, del castellà llatinoamericà ens arriben altres manlleus que són fruit de la mundialització (*corralito, bachata, cebiche, taco*).

El francès i l'italià han estat tradicionalment llengües de les quals s'adopten paraules; és una influència menor però constant (al voltant del 6%). Com amb l'anglès, els manlleus més freqüents, antics i estabilitzats en l'ús ja han estat diccionaritzats (*vedet, limusina, suite, forfait, crescendo, mezzosoprano, tempo*), però el gruix dels manlleus queda fora dels diccionaris (*coulant, atelier, ensemble, parkour, gomet, crochet; pesto, cappuccino, trattoria, al dente, panettone, risotto*). Com podem veure en els exemples, varien el grau d'adaptació i també el dels camps temàtics, però certament l'italià continua sent una font important de mots de l'àmbit de la gastronomia.

La resta de llengües tenen un impacte encara menor en el català. Del grec, el rus, l'alemany i el basc ens arriben majoritàriament xenismes, mots de temàtica política o social que denominen referents culturals que no tenen presència en el nostre entorn. Alguns exemples són *pathos, ethos, topos, demos* (del grec); *nomenklatura, glasnost, troika, apparàtxik, intelligentsia, perestroika, matrioixka* (del rus); *land, delikatessen, lied, realpolitik, putsch, rottweiler, kitsch, leitmotiv* (de l'alemany); *lehendakari, kale borroka, abertzale, zulo, euskera, ikastola, ertzaintza, batzoki, ikurriña* (del basc). I, en canvi, el japonès i l'àrab mereixen una menció a part perquè estan deixant una petjada més important: el nombre de manlleus va creixent i, a més, molts estan implantats en l'ús i responen a dues motivacions diferents. En el cas de l'àrab, és la presència d'aquesta població en el territori lingüístic català, que ha comportat la presència de mots de l'àmbit de la gastronomia, la religió i altres aspectes de la cultura (*burca, falàfel, fàtua, halal, hammam, hijab, jihad, kúfia, nicab, rai, tabulé, wilaya*). En el cas del japonès, en canvi, és la importació d'alguns aspectes d'aquell model de vida oriental i mil·lenari, i dels mots per referir-s'hi; un model del qual es valoren aspectes alternatius dels àmbits de la salut i de la gastronomia, però també de les arts marcial, l'oci i la cultura *manga* (*aikido, amigurumi, anime, dorayaki, emoji, manga, ninja, origami, reiki, seitan, shiatsu, sudoku*).

De la resta de llengües ens arriben exemples aïllats: *bonobo* (bantú), *kyat* (birmà), *hanbok* (coreà), *xouba* (gallec), *ukelele* (hawaià), *shekel* (hebreu), *kumbh* (hindi), *lecsó* (hongarès), *peixmerga* (kurd), *baktun* (maia), *ger* (mongol), *oranje* (neerlandès), *lebensborn* (noruec), *talibà* (paixtu), *pashmina* (persa), *xacra* (sàns-crit), *bwana* (suahili), *ombudsman* (suec), *batucada* (portuguès), *wok* (xinès).

Mercè Lorente: Evidentment, ja ho hem comentat abans, cap obra normativa pot tractar de la mateixa manera els manlleus necessaris, vinguin de la llengua que vinguin, i les interferències lèxiques que es donen en una situació de diglòssia. I fixem-nos que, a aquesta pressió històrica del castellà sobre el català, ara també s'hi afegeix la pressió de l'anglès en alguns contextos comunicatius

professionals. Les dues pressions no s'exclouen perquè, encara que tinguem contacte directe amb la llengua anglesa, no incorporem anglicismes diferents de les llengües del nostre entorn, i en el nostre cas el castellà, per la potència de les eines de difusió, fa sovint d'amplificador.

Insisteixo que, per a una obra normativa, la clau de volta de la incorporació de manlleus és la necessitat dels parlants de dotar-se de noves formes que designin conceptes que es van incorporant a la seva vida quotidiana, acadèmica o professional i, per tant, als seus actes comunicatius; i això ho poden fer mitjançant paraules construïdes amb els recursos morfològics propis de la llengua, fent calcs o adaptant manlleus.

Una qüestió ben diferent és la necessitat que el model estàndard no s'allunyi excessivament dels usos molt implantats, que sovint es poden justificar per la morfologia del manlleu, per la càrrega expressiva, pel registre d'ús o perquè en un dialecte el manlleu és l'única forma emprada.

Ernest Rusinés: Pel que fa a l'origen dels manlleus i els calcs, les dues grans vies d'entrada són el castellà i l'anglès. El castellà sobretot en l'òrbita col·loquial, en què la influència és enorme, especialment en girs que es posen de moda entre el jovent. L'anglès és la gran via d'entrada dels termes de les noves tecnologies. En tots dos casos, els mitjans de comunicació públics, que tenim la missió d'oferir un model lingüístic de qualitat, hem de fer equilibris per no caure en el calc innecessari i per ajudar a difondre solucions catalanes, però sense caure en solucions que puguin ser estranyes a la nostra audiència, que, evidentment, no viu aïllada de les altres llengües i dels altres mitjans. Oferir de manera més o menys sistemàtica solucions diferents de les que els parlants es puguin trobar en altres mitjans i en mitjans en altres llengües pot comportar que vegin les solucions catalanes com a singulars en un mar globalitzador que té una gran força homogeneïtzadora. En àmbits com el de les noves tecnologies ens costa introduir solucions diguem-ne institucionals, que sospitem que tenen poc recorregut. Un exemple d'això podria ser el de *selfie*, terme per al qual s'ha proposat *autofoto*, que creiem que ha fet poca fortuna entre els parlants.

5. L'ANÀLISI DE LA IMPLANTACIÓ I LES POLÍTIQUES DE DIFUSIÓ

Els processos de difusió i implantació de les decisions terminològiques són llargs i complexos d'analitzar. Alguns treballs (Gresa, 2013; Vila et al., 2007) han mostrat que, en català, ara com ara, sol haver-hi una distància significativa entre les formes

codificades i les formes emprades al carrer. N'hi ha prou amb visitar restaurants de menjar nord-africà o del Llevant per constatar que, encara que tinguin la carta en català, sovint no recorren a les formes normalitzades per a plats com el baclaua, l'hummus, el tagín, etc. Sovint s'ha considerat que aquesta desconexió entre les propostes i els usos al carrer està connectada amb una vehiculació insuficient o deficient de les formes. Creieu que la vehiculació de les solucions normatives és eficient? Podria millorar-se?

Xavier Fargas: L'anàlisi de la implantació dels termes manllevats i, especialment, de les propostes alternatives que es fan davant de manlleus més o menys implantats en l'ús, és la pedra de toc de tot el procés. Si les propostes que es fan són impecables des del punt de vista lingüístic i terminològic però no tenen ús real, es pot convenir que la feina feta esdevé inútil.

Els estudis fets fins ara mostren resultats poc concloents perquè l'anàlisi és realment complexa, especialment en el cas dels neologismes terminològics (vegeu Colomer *et al.*, 2004; Vila *et al.*, 2007; Montané, 2012). A la dificultat inherent d'estudiar usos lingüístics (quan i com es pot considerar que una forma determinada està implantada en l'ús?), s'hi afegeix en aquest cas la complicació del camp d'ús: el fet que la majoria dels parlants facin servir una forma o una altra arran de la popularització momentània d'un concepte pot ser només relativament concloent si el que analitzem són formes especialitzades, amb un grup d'usuaris molt més reduït. Quin ús hem d'analitzar: el del conjunt de parlants que de tant en tant sentim informacions meteorològiques o el dels meteoròlegs?

Fa uns anys s'hauria pogut afirmar que els usos dels experts acabarien tenint una influència determinant sobre la resta de parlants. Els usos del professor universitari, del metge, del professional de la cuina..., a poc a poc anirien passant, en els casos en què el concepte es generalitzés, a la resta de parlants. Avui, la globalització del coneixement i la generalització dels mitjans de comunicació de masses fan que termes absolutament especialitzats es difonguin de manera global i immediata entre tots els parlants, sense cap mediador més enllà del periodista —que no és especialista en el tema en qüestió—; només cal pensar en noms de malalties, per exemple, que es declaren en un punt del món però de les quals es parla de seguida arreu: *ebola*, *SARS*, etc. Quin ús s'ha d'estudiar: el dels mitjans de comunicació o el dels experts, que potser tardaran anys a publicar, per exemple, tesis doctorals sobre un determinat tema?

En aquest context, encara sorgeix un altre dubte: a qui s'han de dirigir les polítiques de comunicació necessàries per generalitzar les noves propostes?

Si només s'adrecen als especialistes, el ressò en la llengua general és baix; i si s'adrecen al conjunt dels parlants, la influència també queda molt diluïda, perquè la majoria de les novetats terminològiques tenen un interès nul per a la majoria de parlants (que, per exemple, no tenen cap necessitat de conèixer el nom de totes les papallones que es poden trobar en el territori de parla catalana). Segurament no hi ha més remei que acceptar que s'han de seguir totes dues vies: una via més de fons, adreçada als especialistes, amb arguments que els portin, si cal, a canviar els seus usos previs; i, alhora, una via adreçada al conjunt de la població, que faci possible, per exemple, que quan es parla d'un determinat fenomen meteorològic, l'expert i també el parlant sàpiguen que s'hi han de referir amb tal forma concreta (*tsunami*, *tifó*, *huracà* o el que calgui).

De fet, el mateix concepte d'implantació suggereix la necessitat de deixar passar un temps abans de fer qualsevol anàlisi. Però, quin temps és prudent? Les obres que han intentat teoritzar sobre aquest aspecte es mouen en un ventall que va des dels set anys fins als cinquanta com a període mínim que cal deixar passar per poder fer una anàlisi ben feta.

Davant d'aquest panorama, molt més ple de preguntes que de respostes, al TERMCAT vam engegar fa anys una línia de col·laboracions amb els experts universitaris amb la voluntat que ens ajudin en l'anàlisi de la implantació de les formes terminològiques. La implicació d'investigadors aliens al TERMCAT sens dubte facilita l'objectivitat en l'anàlisi. Cal, però, aconseguir el temps i els recursos per a aquesta mena d'estudis, que, com s'ha vist, tenen una complexitat evident.

Judit Freixa: L'anàlisi de les dades de l'Observatori ens permet veure les unitats no normatives que circulen en l'ús dels parlants perquè el criteri per identificar els neologismes és precisament lexicogràfic: són neològiques les paraules documentades en l'ús i que no apareixen en els diccionaris. L'Observatori, doncs, no permet estudiar les formes normatives. En canvi, sí que permet trobar tendències complementàries amb l'observació de les formes no normatives (Freixa, 2015).

Els treballs d'implantació (Vila *et al.*, 2007) deixen veure que la neologia normalitzada no està ben implantada en l'ús, almenys en els sectors on s'ha pogut estudiar fins ara. I alguns d'aquests treballs apunten una difusió massa limitada de les decisions terminològiques. Segurament és així, però també és cert que els parlants tenen diversos objectius quan es comuniquen i que fer-ho segons la normativa no és sempre el primer objectiu. Hi ha fenòmens que també caldria estudiar, com, per exemple, la incomoditat d'usar la forma correcta

si el parlant sap que no és la més freqüent, la que coneix l'interlocutor. I també la dificultat que representa per al parlant abandonar la forma incorrecta apresada en primer lloc, per una altra que li ha arribat posteriorment. Altres vegades els parlants simplement no accepten les propostes. I en altres casos el parlant no sap que el mot que utilitza no és normatiu: com n'ha de dir, de les llavors de gira-sol, si no són *pipes*? Perquè s'implanti la terminologia normalitzada cal fer-ne una bona difusió, però també trobar els mecanismes de conscienciació i prestigi lingüístic necessaris.

Mercè Lorente: Una cosa són les obres normatives o normalitzadores, que reflecteixen les decisions preses sobre el model que es vol difondre, i una altra cosa és l'èxit en la difusió del model. L'escola i els mitjans de comunicació són fonamentals en la divulgació del model lèxic de referència i, per tant, també en la difusió dels manlleus adaptats a la fonètica i la grafia catalanes i dels mots propis del català que fan innecessaris certs manlleus. Però el cas que s'ha posat en la pregunta, el dels restaurants, és ben significatiu, perquè s'escapa, en part, de la via escolar i la dels mitjans. Tinc la sensació, però només és això, una sensació personal, que ens els darrers anys la política lingüística ha reduït la tendència de fer campanyes de sensibilització, sectorials, de proximitat amb els parlants, per mostrar que la normalització encara no la tenim, que encara està en construcció.

Un apunt final: convé afegir als estudis d'implantació que es fan en català els treballs d'Amor Montané, i especialment la seva tesi doctoral, *Terminologia i implantació: anàlisi d'alguns factors que influencien l'ús dels termes normalitzats de la informàtica i les TIC en llengua catalana* (2012), que obre tota una via de recerca de la implantació a partir de corpus, distinta de la recollida a la pregunta. Tots aquests estudis ens han d'ajudar a revisar les polítiques i les accions de difusió del model de llengua estàndard.

Ernest Rusinés: Hem de tenir en compte que en el context actual, amb tot el que comporta el món digital, oferir solucions singulars pot ser limitador. Suposem que la notícia del dia és el *carsharing*. La proposta del TERMCAT és *cotxe multiusuari*. El fet, però, és que el terme anglès sol ocupar l'espai i, a l'hora de buscar la notícia per Internet, els parlants busquen el terme anglès. L'element afegit és que si un mitjà en català fa servir només la solució catalana..., aquest mitjà no apareixerà a la llista de resultats de la cerca de l'usuari. A l'hora de difondre solucions per als manlleus, doncs, hem de tenir en compte aquests factors, que no són gens menors per als mitjans de comunicació.

6. REFERÈNCIES

- BADITZNÉ, Kata (2019). «La inclusió de veus angleses en el vocabulari castellà, català i italià: algunes tendències comunes». A: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. LXXIII. Homenatge a Kálmán Faluba*. Vol. 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadía de Montserrat, pàg. 203-216.
- CABRÉ, M. Teresa; DOMÈNECH, Ona; ESTOPÀ, Rosa (ed.) (2014). *Mots nous en català: Una panoràmica geolectal = New words in Catalan: A diatopic view*. Amsterdam/ Filadèlfia: John Benjamins.
- CCMA = CORPORACIÓ CATALANA DE MITJANS AUDIOVISUALS (2013). *Llibre d'estil de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Disponible a: <www.ccma.cat/llibrestil/>.
- COLOMER I ARTIGAS, Rosa; FARGAS VALERO, F. Xavier (2004). «Quelques réflexions sur l'implantation de la terminologie normalisée dans les grans entreprises du secteur des assurances». A: *Les pratiques linguistiques dans les entreprises à vocation internationale: Actes du colloque international tenu à Québec les 9 et 10 juin 2003*. Quebec: Gouvernement du Québec.
- COLOMER I ARTIGAS, Rosa; FARGAS VALERO, F. Xavier; MONTES PÉREZ, Dolors. (2006). «Noves perspectives sobre els manlleus». *Estudis Romànics*, vol. 28, pàg. 151-177.
- DGLC = FABRA, Pompeu ([1932] 1982). *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Edhasa.
- DIEC1 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995). *Diccionari de la llengua catalana*. 1a ed. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- DIEC2 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- DNV = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2014). *Diccionari normatiu valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua. Disponible a: <avl.gva.es/lexicval/>.
- DURKIN, Philip (2014). *Borrowed Words: A History of Loanwords in English*. Oxford / Nova York: Oxford University Press.
- ésAdir: *El portal lingüístic de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals*. Disponible a: <esadir.cat/>.
- FACTIVA = DOW JONES (1989-). *Factiva*. Nova York: Dow Jones & Company. Disponible a: <global.factiva.com/>.
- FREIXA, Judit (2015). «La implantació del lèxic normatiu: estudi complementari del lèxic implantat no normatiu». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, vol. 25, pàg. 65-80.
- FREIXA, Judit (2017). «Tendències actuals en neologia catalana: innovar o copiar?». A: TERMCAT. *Creació terminològica: de Llull a les xarxes socials. Espais terminològics 2016*. Barcelona: TERMCAT, pàg. 35-92.

- FREIXA, Judit (2019). «Augment constant dels manlleus en la premsa catalana: una conseqüència de la mundialització?». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, vol. 29, pàg. 43-64.
- FREIXA, Judit; FREIXAS, Martí; SOLIVELLAS, Ivan (2020). «Autonomia i heteronomia en la innovació lèxica catalana». *Catalan Review: Journal of Catalan Culture*, vol. 34, núm. 1, pàg. 99-118.
- GIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GRESA BARBERO, Deva (2013). *El català en l'àmbit de la gastronomia del Pròxim Orient i el nord d'Àfrica als restaurants de Barcelona. Entre el paisatge lingüístic i la implantació*. Treball de màster. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- LIBERMAN, Anatoly (2005). *Word Origins... and How We Know Them*. Oxford / Nova York: Oxford University Press.
- MONTANÉ MARCH, M. Amor (2012). *Terminologia i implantació: anàlisi d'alguns factors que influencien l'ús dels termes normalitzats de la informàtica i les TIC en llengua catalana*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. Disponible a: <hdl.handle.net/> .
- MONTES PÉREZ, Dolors (2006). «La societat multicultural: noves exigències neològiques i noves perspectives en el tractament dels manlleus». A: *La terminología en el siglo XXI: contribución a la cultura de la paz, la diversidad y la sostenibilidad. Actas del IX Simposio Iberoamericano de Terminología RITERM 2004*. Barcelona: IULA-Term, Universitat Pompeu Fabra.
- OFICINES LEXICOGRÀFIQUES DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA (1993). *Estudis del «Diccionari general de la llengua catalana» (DGLC): Entrades de manlleus*. Document de treball intern. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SECCIÓ FILOLÒGICA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1996). *Documents de la Secció Filològica III*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA (2005). *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*. Vic/Barcelona: Eumo/TERMCAT.
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA (2006). *Recerca terminològica: El dossier de normalització*. Vic/Barcelona: Eumo/TERMCAT.
- VILA I MORENO, F. Xavier (dir.); NOGUÉ PICH, Marina; VILA I MORENO, Ignasi (2007). *Estudis d'implantació terminològica: Una aproximació en l'àmbit dels esports*. Vic/Barcelona: Eumo/TERMCAT.

Secció de Lingüística Catalana
Departament de Filologia Catalana

Grup d'Estudi de la Variació

 UNIVERSITAT DE
BARCELONA
Edicions

COL·LECCIÓ
LINGÜÍSTICA
CATALANA

21